

IRIAN JAYA SOURCE MATERIALS

No. 13

**TOPICS RELATING TO
NETHERLANDS NEW GUINEA**

in Ternate Residency Memoranda of Transfer
and other assorted documents

compiled, edited, and introduced by

JEROEN A. OVERWEEL

IRIAN JAYA SOURCE MATERIALS

IRIAN JAYA SOURCE MATERIALS

No. 13

TOPICS RELATING TO NETHERLANDS NEW GUINEA

in Ternate Residency Memoranda of Transfer
and other assorted documents

compiled, edited and introduced by

JEROEN A. OVERWEEL

DSALCUL/IRIS

Leiden/Jakarta 1995

Irian Jaya Source Materials (IJSM) is issued in the frame of the Irian Jaya Studies Project (IRIS), initiated by the Irian Jaya Study Centre (IJSC) in Jayapura, Indonesia, and the Department of Languages and Cultures of South-East Asia and Oceania (DSALCUL), Leiden University, The Netherlands.
IJSM consists of two series:

Series A: Memories van Overgave
Series B: Special Manuscripts

Series Editors:
J. Miedema, W.A.L. Stokhof

Editorial Assistant:
T. Titahena

Editorial Board:
P.H.W. Haenen
V.J.H. Houben
F. Huizinga
A.B. Lapian
E.K.M. Masinambow
J.G. Vredembregt

All correspondence concerning Irian Jaya Source Materials, including orders, should be addressed to:
The Secretary Irian Jaya Source Materials
Projects Division DSALCUL
Nonnensteeg 1-3
2311 VJ Leiden, The Netherlands

National Library: Cataloguing in Publication

OVERWEEL, J.A.
Irian Jaya Source Materials No. 13:
Topics relating to Netherlands New Guinea
Leiden: DSALCUL/IRIS, 1995
10 + 146 pp.,; 26 cm.
ISBN 979 - 8282 - 00 - 0

- I. Title
1. Irian Jaya 995.1
- II. Overweel, J.A.

Copyrights (C) DSALCUL
First published 1995

Photograph:
KITLV no. 19.034, L.J.A. Schoonheydt (centre), Kaja-Kaja Papuans and two naval officers,
Upper-Digoel, March 1933.

TABLE OF CONTENTS

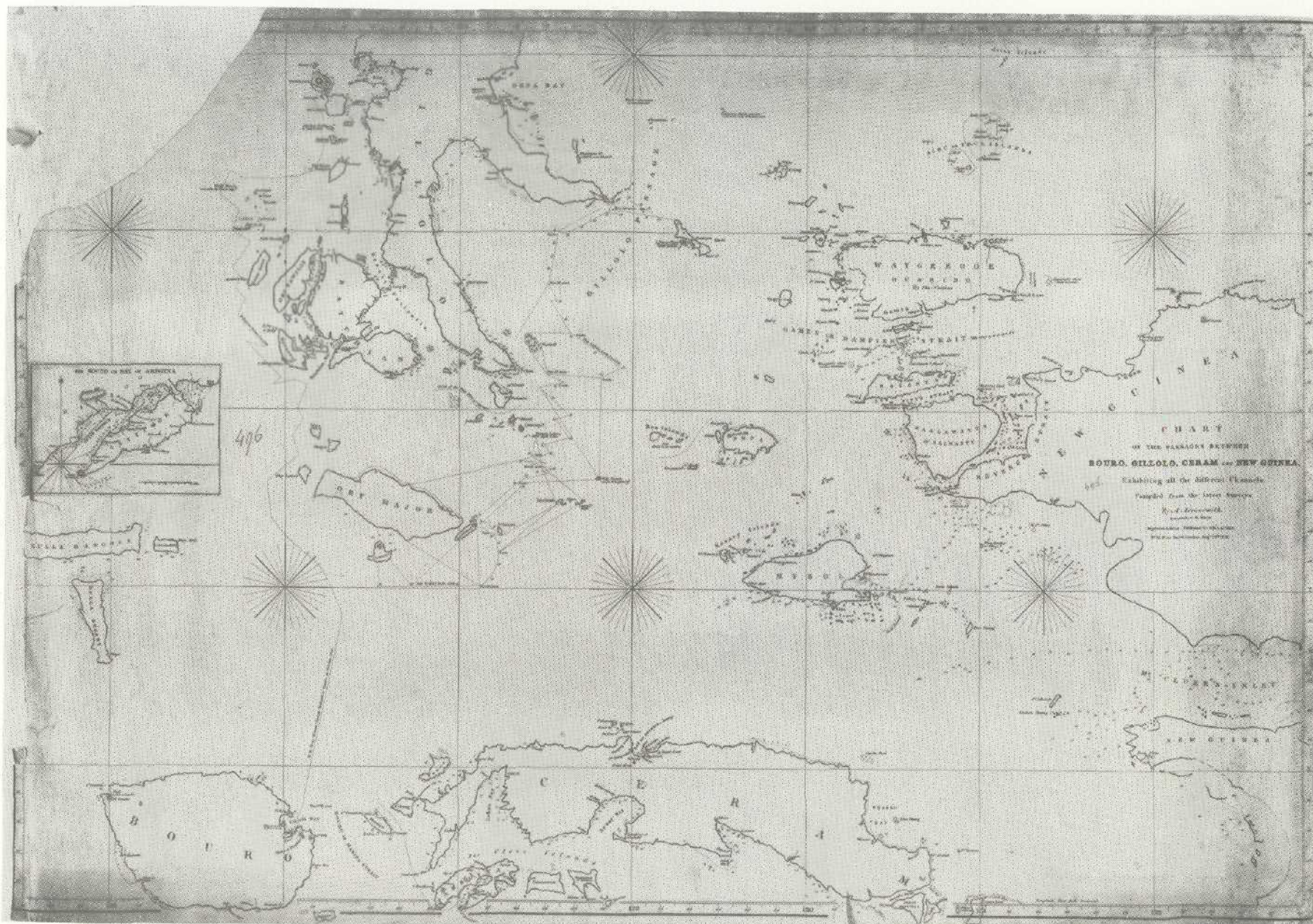
Abbreviations	vi
Maps: The Residency of Ternate and New Guinea	viii
1. Introduction	1
2. Memoranda of Transfer	
a. J.H. Tobias, 1857	7
b. C. Bosscher, 1859	15
c. C.J. Bosch, 1861	28
d. P. van der Crab, 1867	30
e. M.H.W. Nieuwenhuijs, 1869	37
f. F. Schenck, 1873	42
g. S.C.J.W. van Musschenbroek, 1875	62
h. P.F. Laging Tobias, 1879	67
i. O.M de Munnick, 1881	69
j. D.F. van Braam Morris, 1885	72
k. F.S.A. de Clercq, 1888	75
l. J. van Oldenborgh, 1895	80
3. First reports from the Netherlands New Guinea district capitals	
a. Manokwari, 10 December 1898, by Van Oostersee	85
b. Fakfak, 9 January 1899, by J.A. Kroesen	95
c. Merauke, 25 February 1902, by J.A. Kroesen	102
Indexes on Chapters 2 and 3	
Explanatory note on how to use the indexes	107
Index of topics	107
Index of places, tribal groups and peoples	126
Index of persons	132
Index of ship names	136
Appendix I Sultans of Tidore and Residents of Ternate, 1850-1909	137
Appendix II Decision of the Governor-General, April 3rd 1849, no. 24, regarding Memoranda of Transfer	139
Literature	141

ABBREVIATIONS

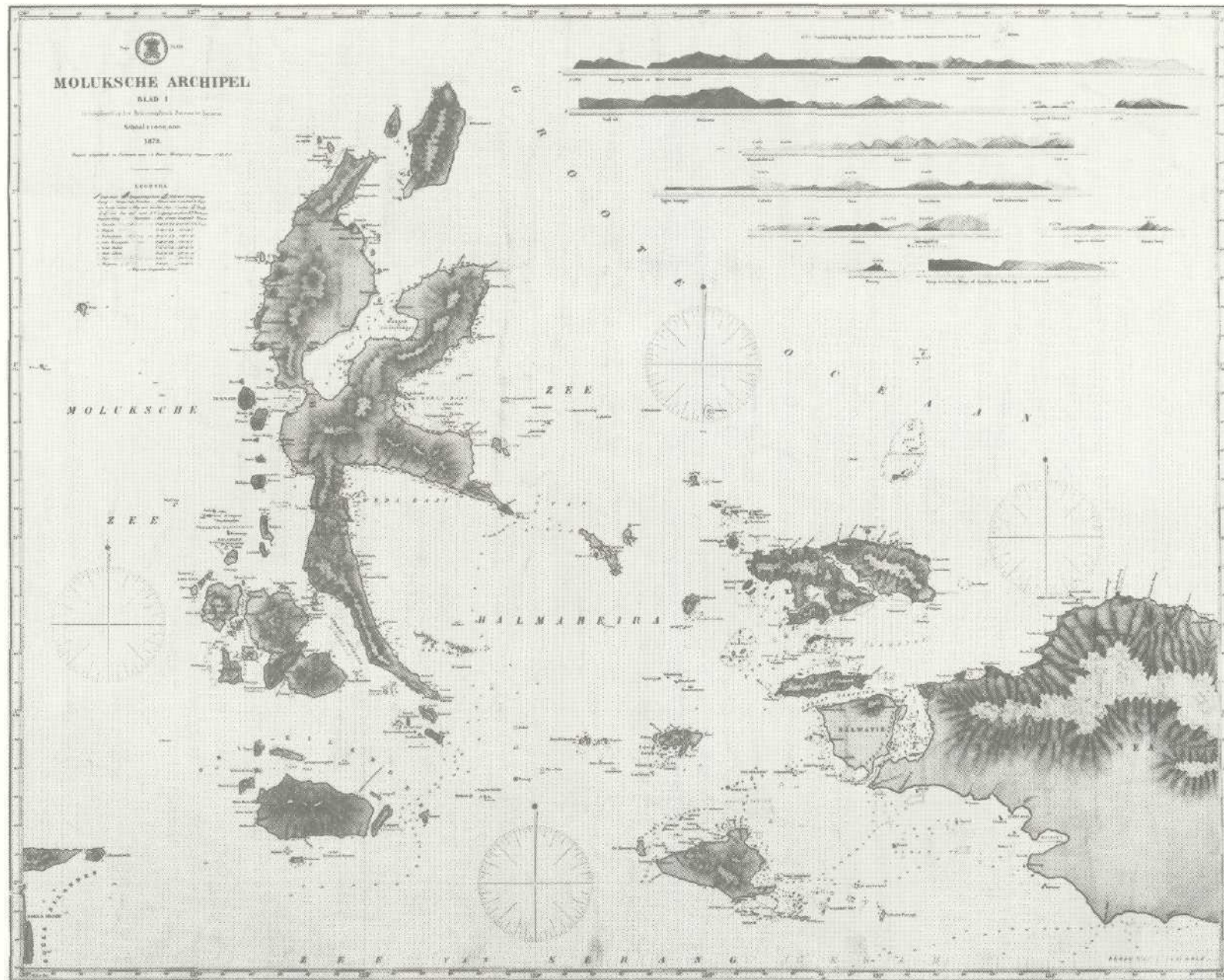
aftred.	aftredenden
ANRI	Arsip Nasional Republik Indonesia
Ao. Po.	anno passato/anno praeterito
ARA	Algemeen Rijksarchief
benoemd.	benoemden
c. a.	cum annex
dd./dd°	deo dato
Dr.	Doctor
enz.	enzovoorts
f	currency sign for Dutch guilder
gr.	graden
G.S.	Gouvernements Stoomschip
H.B.M.	Hare Britsche Majesteits/Her British Majesty
HEdGestr.	Hoogedelgestreng
Hr. Ms./H.M.	Hare Majesteits
id.	idem
illeg.	illegible
inv. no.	inventory number
jl.	jongstleden
KG	kilogram
M.	Meter
m.	minuten
mah:	mahomedaansche
Mr.	Meester
MvK	Ministerie van Koloniën
MvO	Memorie van Overgave
N.	Nieuw/Noord/Noordelijkst
Nederl:	Nederlandsch
N°/No./no.	number/nummer
N.O ^k	Noordoostelijk
N ^{se}	Noordelijkste
O.	Oost
o. a.	onder andere
Oost ^e	Oostelijke
O.lengte/O.L.	Oosterlengte
pag.	pagina
pp.	pages/pagina's
sign.	signature
Stbl.	Staatsblad
t/z	ter zee
u.	uur

V.	verbaal
V.O.C.	Vereenigde Oostindische Compagnie
vol.	volume
voorm.	voormiddags
voornl:	voornamelijk
v.d.	van de/van den
W.	West
wd./Wd	waarnemend
W ^e	Westelijke
wg./WG	was getekend
W.kust	Westkust
Z.B.	Zuiderbreedte
Z.H.	Zijne Hoogheid
Z.HEdG.	Zijne Hoogedelgestrenghe
Z.H. ^s	Zijne Hoogheids
Z.M.	Zijne Majesteits
Z.O./Z.O ^k	Zuid Oostelijk
Zr. Ms.	Zijner Majesteits
Z.W.	Zuidwest

The Residency of Ternate and western New Guinea, 1841. Source: ARA, Maps and drawings of the Ministry of Colonial Affairs, (1702), 1814-1963, inv. no. 496.

The Residency of Ternate and western New Guinea, 1878. Source: ARA, Maps and drawings of the Ministry of Colonial Affairs, (1702), 1814-1963, inv. no. 1099.

1. INTRODUCTION

In 1849, the Dutch colonial government took a decision which later proved to be of enormous benefit to the contemporary historian. It was made mandatory for all the retiring or transferred Residents to write a so-called Memorandum of Transfer ('Memorie van Overgave', MvO) to their successors. As part of the series Irian Jaya Source Materials this volume presents topics relating to Netherlands New Guinea as found in the MvOs of the Residency of Ternate in the nineteenth century. In addition, the first monthly reports from the Netherlands New Guinea district capitals are reproduced. From the year 1898 colonial government had been a physical presence in the form of the establishments in Fakfak and Manokwari and, later in 1902, in Merauke. This presence marks the end of an era in which the western half of New Guinea was only formally under Dutch authority.

These reports are not only proofs of a turning point in New Guinea history, but also forerunners of a change in the quantity and nature of the available archival sources. After the establishment of Manokwari and Fakfak in 1898 as the first Dutch government-posts in New Guinea, a steady stream of reports commenced to flow from the region. In contrast to the occasional visits by ship earlier in the century, civil administrators now lived in New Guinea, and were thus in a position to obtain a deeper knowledge of Papuan societies. It had become easier now to explore hitherto unknown regions and their inhabitants. Clearly the resulting reports are of greater value to the present-day researcher than the bulk of those from the nineteenth century.

In the introductory volume and volume no. 8 of the series Irian Jaya Source Materials an explanation is given of the purposes of the series. The emphasis of the non-linguistic part of the series (Series A) is on the publication of twentieth century MvO written by civil servants stationed in New Guinea, but attention is also paid to nineteenth century (archival) sources.¹

This volume will bridge the gap between the nineteenth century sources and the twentieth century MvO. Its nucleus consists of the MvO of the Residency of Ternate, covering the period 1855-1895. Administratively, the sultanate of Tidore, including its New Guinea dependencies, fell under the Residency of Ternate.² Therefore, information about New Guinea in MvO, prior to the first ones sent from New Guinea itself (1906, South New Guinea Division; 1911, West New Guinea Division; 1924, North New Guinea Division) can be found in those from the Ternate Residency.

Due to rapid changes in personnel in the Residency of Ternate around the middle of the century (Resident de Dieu Stierling, for instance, requested to be relieved of

---

¹ Volume no. 8 presents arguments for paying proper attention to the nineteenth century.

² Note that the Residency is a Dutch creation, its area not being conterminous with that of the sultanate of Ternate. The 'self-governing territory' Ternate was, like Tidore, just a part of the Ternate Residency.

his duty after only ten months because he had wounded himself "in a fit of madness"¹), it was not until 1857 that J.H. Tobias wrote the first Ternate MvO². J. van Oldenburgh was the Resident who produced the last nineteenth century Ternate MvO in 1895.

The decision to publish materials from the Ternate Residency MvO is the consequence of the wish of the editors of the series to present the MvO relating to New Guinea at the district level and up as completely as possible. However, the MvO vary in quantity and quality. In addition, some Residents never wrote an MvO.

The MvO used in this volume are from the Dutch and Indonesian General State Archives (respectively the 'Algemeen Rijksarchief', ARA, and the 'Arsip Nasional Republik Indonesia', ANRI). The MvO collections of both are complementary. In Appendix I you will find a list of the Residents of Ternate with symbols indicating in which collection their MvO can be found. We know that two Residents (Boes Lutjens and Boreel) wrote an MvO, but as these have fallen into the abyss of the 'Algemeene Secretarie' (the Governor-General's cabinet) archive at the ANRI, the information they might have on New Guinea could not be presented. The MvO by J. van Oldenburgh is not mentioned in any index, but was found in the Ternate Residency Archive in the ANRI by accident.

The MvO also vary in terms of the information presented about New Guinea. The MvO of the nineteenth century do not have the obligatory detailed standard table of contents the later twentieth century MvO have.³ As mentioned above, the basis for the MvO produced in the nineteenth century was a decision of the Netherlands Indies government of 3 April 1849, no. 24. Prescriptions for the contents of the MvO were given in general terms only. They had to contain the following: 1. a description of political events in the area with comments and 2. a description of special features of the area: culture, people, etcetera. The aim was to convey the knowledge, obtained during the Resident's tour of duty, to his successor, and to provide an ongoing history of the region. The full text of the decision is reproduced in Appendix II.

Ternate Residency and New Guinea.

In the centuries before the nineteenth, a clear distinction was made between the different parts of the Moluccan Archipelago. Apart from Ambon and Banda, there were the 'Moluccas proper', by which was meant the North Moluccas (Ternate,

¹ Index Algemeene Secretarie 1855, folio no. 1730, ANRI. On this subject the index refers to the 'Kommissoriaal' of 28 December no. 13896 and 29 December no. 13910.

² Published by the Indonesian National Archives, see bibliography. The original documents were also consulted at ANRI.

³ The first of these was issued in 1912. Bijblad op het Staatsblad van Nederlands-Indië. Deel XLVII, no. 7737a.

Tidore, Halmaheira). This area became the Ternate Residency in the nineteenth century.

Ternate Residency was part of the 'Gouvernement der Molukken', which was formed in 1817 when England returned its possessions in the Indies to their former sovereign, the Netherlands. The *Gouvernement* consisted of four residencies. Besides Ternate these were Manado, Ambon and Banda.

As parts of New Guinea fell officially under the rule of the Tidore sultanate, which in its turn fell under the Ternate Residency, and large parts of Sulawesi (Celebes) also formed part of the *Gouvernement*, its area was much larger than the present-day province of the Moluccas.

In 1866, the *Gouvernement* was abolished. The different residencies now resorted directly under the Governor-General, which was the usual construction in the Netherlands Indies government structure. The Tidorese territories in northern and western New Guinea remained under the administration of the Ternate Residency, until in 1911 the Raja Ampat Islands and the district (*afdeling*) of West New Guinea were transferred to the Residency of the Moluccas, of which the administrative centre was now in Ambon (indicating that what was considered the 'Moluccas proper' had shifted from north to south in the intervening period).

The Tidore sultanate and New Guinea.

When the colonial government took the first steps towards establishing itself in New Guinea in 1898, two districts (*afdelingen*) North and West/South New Guinea were formed. When these were established, it was decided that in due course the two parts of the latter would be separated, which did occur in 1901. However, South New Guinea had always been kept administratively separate from the Tidore sultanate, until in 1901 direct rule over the region was officially ceded to the colonial government by the sultan of Tidore in a supplementary contract. In 1902, South New Guinea became an independent administrative entity (*zelfstandig gewest*) under an assistant-resident.¹

Contracts between the sultanates and the Dutch dated back to the times of the Dutch East India Company (VOC). In the nineteenth century, the basis for the relations between the Dutch and the Tidore sultanate was the treaty of 27 May, 1824. In this, the sultan recognized the Kingdom of the Netherlands as his sovereign, whereas the Dutch promised not to interfere with the internal affairs of the sultanate. In practice the Dutch played a significant role in Tidorese internal matters. When the throne had been vacant for some years after 1905, the respect of the colonial

---

¹ See the 1906 MvO by J.A. Kroesen, p. 1, in *Memories van Overgave van de afdeling Zuid Nieuw-Guinea* (no. 7 of this series).

government for Tidorese autonomy reached its lowest point. In 1909 the new sultan had to sign the infamous 'Short Declaration', a sort of standard contract by which many hitherto more or less independent rulers in the Indonesian Archipelago virtually signed away their independence.¹

In fact, after the death of Sultan Johar Mulki in 1905, the government thought about abolishing the sultanate altogether. The contract of 1894 between government and sultanate, which was the one in force at the time, did allow such a move. Article 10, section 1 stipulated that the sultan acknowledged the 'indisputable right' of the Netherlands Indies government to establish direct rule over the whole sultanate or part thereof at any time it saw fit. Awaiting the outcome of the discussion, the government did not confirm a supplementary contract by which Tidorese New Guinea came under direct Dutch rule and which had already been signed by the sultan and the Resident in 1905.

The discussion on the matter of abolition was closely linked to government policy regarding New Guinea. At first opinion was in favour of abolition. However, it was then realized that such a move would mean taking over responsibility in New Guinea, which was still formally in the hands of the Tidore sultanate. This would result in having to set up expensive direct rule in a region from which, for the time being, not much economic benefit could be expected. As in practice the government could do what it wanted in New Guinea, it would be the best to leave the formal political construction intact. Reasons of (international) political urgency, however, had brought South New Guinea already under direct rule.²

An account of the way in which the MvO are presented.

Earlier the variation in quality and quantity of the MvOs was referred to. It is the general policy of the editors to present the documents without adding analysing comments. Therefore, the researcher who wishes to obtain a more complete picture of the issues at stake in NG in the second half of the nineteenth century is referred to the literature list and the following sources in particular:

- The *Koloniale Verslagen* (Colonial Reports), which are supplements to the proceedings of parliament.
- The publications of Haga and Wichmann.

---

¹ This sentence from Polman 1981: 22. Other information is from Ternate 1980: 1-6.

² The British continuously complained about raids of the fierce Tugere (Marind-anim) tribe from Dutch into British territory. Furthermore, in 1899, members of the tribe had kidnapped and murdered three officers of the Dutch steamer the 'Generaal Pel'. *Koloniaal Verflag* 1902, col. 87; For the governmental discussion on the matter see *Politiek beleid* chapt. III, pp. 152-63 and Part Three pp. 23-6.

- The bibliography of Van Baal et. al. for further reading.
- The database for nineteenth century archival sources on New Guinea, no. 8 in this series.

When interpreting the texts, please note that the memoranda may contain hidden motives. Already around the middle of the nineteenth century colonial officials at the local level betrayed expansionist tendencies. It was therefore in their interest to 'prove' that the indigenous Indonesian rule was not to the benefit of the 'common people'. They claimed there would be a change for the better under direct Dutch rule.¹

The MvO mainly describe affairs in the Ternate, Tidore and Bacan sultanates. New Guinea issues come to the fore either as part of general matters, Tidorese matters, or as part of thematic headings, such as 'Reizen' (travel) or 'Godsdienst' (religion). Any text about New Guinea has been included, with text not strictly on New Guinea matters added where appropriate. Texts not linked in the original documents are separated by [...]. After each portion of text, page references referring to the original documents are given (when available). 'Page' can also mean 'folio'.

At the beginning of each MvO its find-spot is mentioned in a footnote. The non-MvO documents are all from the archives of the Dutch Ministry of Colonial Affairs at the ARA. They are the 1849 decision regarding the MvO and the first monthly reports from the capitals of the three New Guinea districts Manokwari, Fakfak and Merauke.

Except for the two last-mentioned documents, all the materials are handwritten. They cover the period 1857 to 1898. This was a period in which rules of grammar, spelling and punctuation were not strictly applied. Especially inconsistencies in spelling are frequent, often within one document. An example is the spelling of the name of the Russian scientist/traveller Miklouho-Maclay in Schenck's MvO: N. Mikluha Maclaij, N. Miklouchou Maklajj, Maclaij, Maklajj. We have left the different spellings intact. Sometimes, however, we have made the use of capitals consistent. When, for instance 'Sultan' was spelled five times with a capital and it seems in the text that the sixth was spelled with a small letter, we have also given the sixth a capital.

Some documents are in a state of decay and therefore difficult to read. The text is faded making some words illegible and the punctuation disappear. Illegible words are indicated by (...) and occasionally punctuation has been added (usually commas) in order to make the text more readable. When a writing error occurs in the original text, our addition is printed in italics.

We have standardized the lay-out. The titles of the documents are printed in

---

¹ Ternate 1980: 6-8. Regarding mid-19th century expansionism, see Fasseur 1979. On colonial government's regard for the 'common man', see van Goor 1982: chapter 4.

capitals, main headings are underlined, whereas headings at the next level are in italics. When a change in subject occurs in an extended piece of text relating to New Guinea, a blank line has been added.

The original documents do not have an index, therefore a general index applying to all texts has been included. See for further details the index section.

2a. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR DER RESIDENTIE
TERNATE VAN DEN AFTREDENDEN RESIDENT J.H. TOBIAS AAN DEN
BENOEMDEN RESIDENT C. BOSSCHER.¹

Ter voldoening aan den last vervat in 's Gouvernements besluit van 3 April 1849 no. 24 wordt deze memorie mijnen opvolger in het bestuur der Residentie Ternate aangeboden onder de navolgende opmerkingen.

Door de verschillende omstandigheden is door mijnen voorganger niet kunnen worden voldaan aan den inhoud van bovenaangehaald besluit, waarom ik heb gemeend alhier ook kortelijk te moeten aanstippen de meest wetenswaardige gebeurtenissen welke gedurende het korte bestuur van dien hoofdambtenaar in deze Residentie zijn voorgevallen, bevattende dus deze memorie al de bijzonderheden sedert Junij 1855.

De alstoen tot Gouverneur der Moluksche Eilanden bevorderd zijnde Resident van Ternate onmiddellijk na zijne benoeming dien gewigtigen post aanvaard hebbende, en daardoor niet in de mogelijkheid om te voldoen aan het bovenvermeld besluit zond evenwel aan den hem vervangenden hoofdambtenaar een afschrift bij missive dd. 21 Augustus 1855, van de hoogst belangrijke memorie door wijlen den Gouverneur der Moluksche Eilanden C.M. Visser vervaardigd; voor zoo verre de Residentie Ternate betreft, naar welken ik dan ook mijnen opvolger verwijs om zich een juist denkbeeld te vormen van den toestand waarin deze Residentie op dat tijdstip (Junij 1855) verkeerde, terwijl ik mij overigens zal onthouden om in al die uitvoerige details te treden omtrent statistieke opgaven en staathuishoudkundige beschouwingen welke daarin medegedeeld zijn als in welke voor het grootste gedeelte weinig verandering zoude kunnen vermeld worden, kunnen deswege ook met vrucht geraadpleegd worden de mededeelingen vervat in het werk van den Heer P. Bleeker: "Reize door de Minahassa en den Molukschen Archipel in September en October 1855" 1e deel, en, voor zoo verre het W^e gedeelte van het rijk van Ternate betreft, de rapporten omtrent het onderzoek op de Oostkust van Celebes in November 1852 tot februarij 1853 van de Heeren Bosscher en Matthijssen, naar aanleiding van 's Gouvernements besluit van den 15 July 1852 No. 20, en welke gedeeltelijk in het tijdschrift voor Indische taal, land en volkenkunde zijn opgenomen I jaargang afleveringen VII en VIII, en de in het archief berustende jaarlijksche verslagen.

Ik stel mij dus voor om na de vermelding van eenige algemeene bijzonderheden, al het wetenswaardige dat in het aangegeven tijdperk voorgevallen is zoo op politiek als staathuishoudkundig terrein te behandelen voor elk der drie rijken, waaruit het gebied dezer Residentie is zamengesteld, afzonderlijk, om daarna te besluiten met al wat deswege mede op te merken valt betrekkelijk het kleine gedeelte dat als 's Gouvernements grondgebied kan aangemerkt worden. (pp. 1-5)

---

¹ Published in Ternate (1980). Original document in ANRI, archives Ternate Residency, inv. no. 166.

Het Rijk van Tidore

Tidore is een niet minder uitgebreid rijk dan Ternate hetzelfde omvat alle Eilanden gelegen tusschen Almaheira en Nieuw Guinea zoomede een groot gedeelte van dat groote Eiland hetwelk evenwel nergens duidelijk omschreven is, doch gerekend wordt te loopen tot de 141° O.lengte.

Het middelste gedeelte van Almaheira met de twee zich N.O* en Z.O* uitstreckende schiereilanden behooren onder Tidore zoomede de op de W.kust van Almaheira gelegen eilandjes Tidore, Pottebakker of Mareh, en Noorwegen of Maytara, op eerstgenoemd en het grootste der drie is de hoofdzetel van het bestuur gevestigd en houdt de Sultan zijn verblijf.

Van de verwijderde bezittingen van het Tidoresche rijk is ons over het algemeen nog minder bekend dan die van het naburige Ternate; met vrucht kunnen daaromtrent geraadpleegd worden de reeds herhaaldelijk aangehaalde memorie¹, verders de besluiten 24 Maart 1849 La T. 22 April 1849 No. 12, de rapporten van den Commissaris Grenovius² van 1849 en 1850 en daaruit gevolgde Correspondentie.

Gedurende het korte tijdbestek dat ik aan het hoofd van het bestuur dezer residentie stond, ben ik slechts eens in de gelegenheid geweest een gedeelte van het verwijderde N. Guinea te bezoeken en wel in Juny jl. met Z.M. Stoomschip Etna met het doel om eenige Europesche schipbreukelingen op te sporen die in handen der Papoesche Strandbewoners in de Geelvinksbaai waren gevallen.

Op dien togt werden door mij bezocht de baai van Doreh, achter de N^{ste} hoek der groote baai gelegen zoomede het diep in dezelve gelegen eilandje Rhun en een nog dieper in gelegen onbewoond gedeelte kust behorende tot het landschap Wandammen.

Dit bezoek was evenwel zoo vlugtig dat hetzelfde behalve de verbetering in de Geographische ligging van eenige eilanden en gedeelten der kust weinig voordeel heeft kunnen bijbrengen voor de kennis dier streken.

Voor in de baai van Doreh ligt een klein Eiland, Mansinam genaamd, op hetwelk zich sedert twee jaren twee Deutsche Zendeling Werklieden gevestigd hebben van het Gosnersche genootschap. Na veel lijden door ziekte en de weinige hulp die zij van de inboorlingen kunnen bekomen is het dien lieden eindelijk gelukt zich aldaar een dragelijk lot te verzekeren, het vertrouwen dier woeste en op den laagsten trap van beschaving staande Papoeërs hebben zij zich eindelijk eenigzints weten te verwerven, en reeds ontvangen eenige kinderen van de op het eiland gevestigde inboorlingen onderwijs in de maleidsche taal, hebbende zich die zendelingen reeds gemeenzaam gemaakt met de taal van het land; vooral is zulks het geval met den Heer Ottow die

---

¹ The MvO of C.M. Visser, former Governor of the Moluccan Islands. According to Tobias this MvO is very important and a good source for the period preceding 1855.

² Is actually: Van der Dungen Gronovius

zich daarin zeer goed weet uit te drukken en ook het voorregt geniet eener goede gezondheid; zijn medgezel, de Heer Geissler, verkeert voortdurend in eenen ziekelijken toestand.

De baai van Doreh biedt voor groote vaartuigen eene veilige reede aan, en het genoemde eilandje komt mij voor als zeer geschikt om tot eene aanvankelijke vestiging te dienen, als de Regering te eeniger tijd hare regten op die landen nader wilde doen gelden.

Als nagenoeg het N. gelegen punt van N. Guinea is het gemakkelijk ten allen tijde aan te doen en beheerscht men van daar de geheele uitgestrekte Geelvinks-baai met de talrijke en meest bewoonde eilanden gelegen terwijl de Dorehbaai omgeven is door een vlak kustland hetwelk voor eene verdere uitbreiding van zulk eene vestiging uitmuntend geschikt zoude zijn; zoo ver het oog reiken kan ziet men overal de sporen eener krachtige planten groei tot hoog tegen het zich om de Zuid verheffende gebergte van Arfak.

Volgens de berigten der evengenoemde Zendingen zijn de bergbewoners zeer nijvere menschen welker pogingen om zich meer en meer op den landbouw toe te leggen alleen vrijdeld worden door de onderlinge veten die tusschen de verschillende stammen bestaan en die oorzaak zijn dat zij zich niet over eene al te groote oppervlakte durven verspreiden uit vrees van te worden gedood, of in slavernij weggevoerd. De strandbewoners onder de Papoeërs voeren eene soort van suprematie over hen uit, hetwelk zij zich moeten laten welgevalen door de noodzakelijkheid om te voorzien in de behoefte aan zout en aan de weinige artikelen van Europeesche nijverheid welke zij benoodigd hebben als: grove lijnwaden, messen, hakmessen (pedaks) porseleinen of glazen en koralen.

De vijandelijke houding die immer de verschillende stammen der inboorlingen tegenover elkander aannemen zoo wel bij de berg- als bij de strand bewoners zijn oorzaak dat die menschen steeds in vrees en onrust leven. Sommige der stammen munten uit in wreedheid en zucht tot verdelging zoo als van de bergbewoners, de Karoners, die het gebergte bewonen bewesten Amberbaken, gelegen op ongeveer 133° O.Lengte, welke woestelingen zich nog overgeven aan het opeten hunner slagtoffers zoodat hunne naburen altijd op hunne hoede moeten zijn. Bij de andere stammen is het meer de gewoonte om hunne landgenoten die zij levend kunnen meester worden tot slaven te maken en te verkoopen, of wel aan te houden tot dat hen door de bloedverwanten eene voldoende losprijs wordt aangeboden; elk offer dat gedood of op die wijze weggevoerd wordt eischt wederwraak en lokt aldus vijandelikheden uit.

De strandbewoners wonen in kleine kampongs van drie tot een tiental woningen bij elkander; die woningen en hunne wijze van leven zijn reeds elders meermalen beschreven. Het schijnt onder hen eene uitgemaakte zaak te zijn, en een hoofdartikel van hun geloof, dat elke vreemdeling die ongewapend door het noodlot onder hen gevoerd wordt moet gedood worden of in slavernij gehouden.

Oordeelt men dat er weinig diensten van hem te trekken zijn dan dient zijn hoofd

den een of ander hunner wiens naam als een dapper held nog moet gevestigd worden, tot een voetstuk om zich boven zijne medestamgenooten te verheffen, en even verzekerd als men kan zijn van zulk een lot wanneer men ongewapend zich aan hen toevertrouwd, even veilig is men onder hen wanneer slechts een vuurwapen den vreemden indringer doet kennen als een man die op zijne hoede is; zulks wordt immer in het oog gehouden door de straks genoemde Zendelingen in hun verkeer met de Papoeërs, die niet op het eiland zelve woonachtig zijn, en onder welke zij zich dikwijls begeven zonder nog immer in de noodzakelijkheid gebragt te zijn zich tegen geweldadige aanrandingen te verdedigen. Doch thans nog zouden die lieden geen oogenblik hun leven zeker wanen, wanneer zij zich ongewapend begeven te midden hunner meest genegene kennissen, die hen gewoonlijk met bewijzen van onderdanigheid overladen.

In het onderling verkeer der onderscheidene stammen is zulks even zoo; wordt door een van beide partijen opgemerkt dat de ander niet op zijne hoede is dan is onmiddellijk moord of roof het gevolg dier onachtzaamheid, bovendien schrijven zij dikwijls de oorzaken van ziekten of plotselinge sterfgevallen onder hen toe aan de uitwerkselen der wraak van de eene of andere hen minder genegene stam, en als dan wordt geredelijk tot eenen rooftogt besloten, die zelden mislukt door de verrassende wijze waarop die uitgevoerd wordt, doch ook immer eene wederwraak aan de beledigde stam ten gevolge heeft.

Door de geheele Geelvinks baai wordt het gezag van den Sultan van Tidore erkend of liever gevreesd, in zoo verre dat er geene hoofden van wege dien Vorst onder hen zijn aangesteld, zoodat het voeren van gezag noch van wege den Sulthan noch uit kracht van hunne maatschappelijke instellingen onder hen merkbaar is; de meest invloedrijke onder hen nemen eenen titel aan van Radja, Majoor of Senghadjie, en laten zich door de eerstkomende vreemdeling als zoodaning bevestigen het zij zulks een particulier handelaar of een met eenig gezag bekleedde persoon is; zoo vernam ik daar van onderscheidene hoofden die door gezagvoerders van handels vaartuigen waren aangesteld, het is dan ook waar dat zulke hoofden het weinig betekende gezag verliezen zoodra zij het moreele overwigt niet kunnen behouden dat zij hebben weten te verkrijgen over hunne stamgenoten.

Het is vroeger het gebruik dat jaarlijks van Tidore eene hongie-vloot uitging van eenige Corra Corra's onder het bevel van een of twee der voornaamste prins en mindere hoofden; die kleine vloot werd op deszelfs reis naar N. Guinea gaande weg op de tusschen liggende plaatsen versterkt, en groeide geleidelijk aan tot eene magt van 12 en meer vaartuigen. Nu werden alle beduidende eilanden en bewoonde kustlanden om de Noord van N. Guinea aangedaan tot aan het Oost' einde der Geelvinksbaai, ten einde de verschuldigde schatting aan Z.H. de Sultan van Tidore te innen, hetwelk tot ongehoorde en geweldadige afpersingen van de zijde der Tidorezen aanleiding gaf, en dan ook meestal ten gevolge had dat op het vernemen der tijding dat zulk eene hongie-vloot in aantogt was, alle goederen van waarde op verschillende plaatsen en bij kleine hoeveelheden in den grond bedolven werden; terwijl de

vrouwen en kinderen zich in de bosschen verscholen wachten de mannen het naderende onheil in hunne woningen af. Alsdan volgde een tooneel van onderhandelingen waarbij aanvankelijk de eischen van de eene zijde werden beantwoord met betuigingen der diepste armoede van de andere zijde, tot dat eindelijk werd overeengekomen voor de levering van zekere hoeveelheid slaven, schildpad, tripang, paradijs vogels, massooi of zelfs van goederen die de Papoeërs van de vreemde handelaren voor voortbrengselen van het land hadden ingeruild, doch alvorens die onderhandelingen zoo ver gevorderd waren, was het der rondzwervende bemanning der Corra Corra's dikwijls gelukt de schuilplaatsen van vrouwen en kinderen of de bergplaatsen der bedolven goederen te vinden, en dan veranderde het vreedzame tooneel in eene schouwplaats van woest geweld terwijl al wat gevonden werd zoomede de slaven voor goeden prijs verklaard werden; van daar dan ook dat vele der stammen op het gerucht dat de hongie-vloot in aantogt was, die te Doreh afwachten, voorzien van allerlei goederen, om een dusdanig bezoek onder den schijn van eene vrijwillige schatting af te koopen. Aldus werden vroeger alle eilanden en de kusten welke de groote baai uitmaken bezocht, tot aan de Oost' hoek dier baai op de kaart van Melvill Kaap d'Urville genaamd.

Een paar malen is ook het Oostelijk van die Kaap gelegen kustland bezocht, alwaar eene nijvere doch tevens krijgshaftige stam haar verblijf houdt in de Geelvinksbaai, bekend als Papoea Telanjang, doch aldaar moeten de Tidorezen het hoofd gestoten hebben en twee malen genoodzaakt zijn geworden om terug te keeren, hebbende zij later van nadere bezoeken aldaar afgezien.

De menigvuldige bedenkingen door de Regering tegen die strooptogten gemaakt schijnen dan ook eindelijk te hebben uitgewerkt dat die hongies hebben opgehouden sedert het jaar 1852, en werkt de schrik voor dezelve toch nog immer uit, dat eene geringe schatting nog steeds voor den Sulthan van Tidore wordt opgebracht, doch onder de bestaande orde van zaken is het te voorzien dat zulks van lieverlede wel ophouden zal.

Behalve den omgang met de twee te Mansinam gevestigde Zendelingen hebben de inboorlingen langs de N. kust van N. Guinea thans geene andere gemeenschap met de buiten wereld dan door eenige handelsvaartuigen die jaarlijks die streken bezoeken, strekkende zich hunne togten slechts in zeer zeldzame gevallen uit tot Tidore met het doel om de evenvermelde schatting over te brengen, doch zulks is niet eens jaarlijks het geval doch op ongeregelde tijden. De in de baai van Doreh woonachtige Papoeërs en ook die van het eiland Rhun strekken hunne togten ook wel uit tot Ceram en Gebe van waar zij koperen schotels, hakmessen en sarongs halen in ruil van paradijs en andere levende vogels, verders tabak die zij van de bergbewoners koopen en een weinig rijst.

Het moorden en rooven nemen dan ook onder hen eerder toe dan af en hebben de pogingen der te Mansinam gevestigde Europeanen nog weinig invloed ter beteugeling van die in hunne oogen, heldenfeiten; alleen bij de bewoners der op Mansinam gevestigde kampong en in die aan de overzijde in de baai, schijnen hunne

vermaningen iets uit te werken en die lieden geven zich ten minste minder openlijk meer aan dergelijke rooftogten over; van een onberekenbaar nut mag het geacht worden dat minstens eenmaal 's jaars die streken door den Resident van Ternate met een stoomschip bezocht werden zoo in het belang der menschheid als ook in het belang van eene toekomstige vestiging van ons gezag aldaar. Wanneer zij maar eenmaal overtuigd waren dat zulk een bezoek hen jaarlijks wachtte en dat eenige daden van gezag als bestraffingen voor die stammen die bevonden werden zich hoofdzakelijk aan roof en moord op hunne landgenooten te hebben schuldig gemaakt, gepaard met de aanstelling van hoofden door tusschenkomst van den Sulthan van Tidore, zulk een bezoek onvermijdelijk volgden, als dan zoude zulks al zeer spoedig eenen heilzamen indruk te weeg brengen en van lieverlede zoude de grond gelegd worden voor eene gemakkelijke exploitatie dier onbekende gewesten die hopen wij toch eens zullen bestemd zijn om onder een geregeld bestuur onder Neerlandsch driekleur gebragt te worden.

Langs de W. kust van Nieuw Guinea en op de W^e gelegen eilanden moet het gezag van den Sultan van Tidore beter gevestigd zijn.

Die kustlanden en de overige bezittingen welke tot de eigenlijke Papoe behooren en waaronder behalve eene menigte kleinere de natenoemene eilanden de voornaamste zijn, worden bestuurd door vier Radja's welke als leenmannen van Tidore aan den Sultan jaarlijks schatting opbrengen in sagoe, muscaatnooten, amber, paradijs vogels, schildpad en tripang. Die Radja's worden door den Sultan van Tidore voorzien van acten van aanstelling, gevisieerd door den Resident van Ternate en bekrachtigd door eenen afdruk van 's Rijks Wapen en zulks in voldoening aan 's Gouvernements geheim besluit van 30 July 1848 La X3. Het zuidelijkste dier Radjaschappen bestaat uit het groote eiland Mysool of Mysowal en omringende kleinere eilanden zoomede een gedeelte der Z.W. kust van N. Guinea; hetzelfde werd in 1853 door den Gouverneur der Moluksche Eilanden bezocht met Z.M. Stoomschip Etna.

In dat Radjaschap is thans de tusschenkomst van het Gouvernement noodzakelijk geoordeeld ter beteugeling der geweldadigheden uitgevoerd door zekeren Papoeër van Kobie toewa en Koepang genaamd, die zich aan handel in slaven schuldig gemaakt hebbende op Gouvernements grondgebied ter N. Kust van Ceram, door den Civielen Gezaghebber te Wahaai is aangehouden, doch van daar weder gevlugt, na zich meester gemaakt te hebben van eene prauw met handelsgoederen naar zekere plaats Sekar genaamd, alwaar hij in verzet is gekomen bijgestaan door de bevolking der landschappen Wertuwa en Onar tegen den Radja moeda van Mysowal die met eenige naburige hoofden op verzoek van evenbedoelden Civielen Gezaghebber naar Sekar zich had begeven om Koepang in handen te krijgen, doch in eene ontmoeting met dien roover het onderspit heeft moeten delven; naar aanleiding van een schrijven van den Gouverneur der Moluksche Eilanden in d.d. 31 Mei j.l. No. 387 had ik een onderhoud met den Sultan van Tidore ten opzichte der door Z.H. beschikbaar te stellene magt in overstemming met een Gouvernements Stoomschip met het doel om

de bevolkingen der landschappen die zich aan de zijde van Koepang geschaard hebben te tuchtigen en eerstbedoelde op te vatten.

Hoezeer Z.H. niet in staat was in allen opzichte de vereischte inlichtingen omtrent dat gedeelte Z.H.^s bezittingen te verschaffen, erkende Z.H. echter de noodzakelijkheid der voorgestelde bestraffing en neemt aan om in den loop der maand October of November een tiental prauwen van Weda, Maba en Patanie met een bemanning van 400 koppen beschikbaar te hebben voor het ondernemen van den togt naar die verzamelplaats welke nader zal worden aangewezen, om van daar uit de onderneming tegen de schuldige bevolkingen aan te vangen; Z.H. verzekerd tevens dat het genoemde getal des noods zoude kunnen vermeerderd worden van Gebeh en Salawatty terwijl bovendien op de geheele bevolking van Mysowal en Waygama kan gerekend worden na de gelede nederlaag der hunnen. Die mededeelingen zijn door mij overgebracht aan den Gouverneur der Moluksche Eilanden bij missive van 30 Juny 1857 No. 531 en is weder een schrijven van genoemden hoofdambtenaar over die aangelegendheid ontvangen van 8 September 1857 No. 645 met eene bijlage bevattende ter mededeeling van den Sultan van Tidore eenige bevelen door den Gouverneur der Moluksche Eilanden tijdens Z.HEdG. bezoek op Mysowal in Augustus j.l. aldaar uitgevaardigd in het vooruitzicht en ter regeling der voorgenomen expeditie.

Aan den inhoud van laatstbedoelde missive is door mij bereids voldaan op den 19 September 1857.

Op het straksvermelde volgt nu Noordwaarts het 2e Radjaschap, dat van Salawaty welks Radja behalve over kleinere eilanden, zijn gezag uitstrekt langs de W.kust van Nieuw Guinea en zelfs langs een gedeelte der Noordkust.

Het groote eiland Batante dat met Salawatie de straat vormt op de kaarten als de Pett's passage bekend, vormt het 3de Radjaschap en eindelijk het Noordelijkst gelegen Wayhigoe met de omliggende eilanden het vierde.

Tusschen Wayhigoe en de uiterste bezittingen op Gilolo gelegen en het Z.O. schier eiland vormende, ligt nog een groot eiland, Gebe genaamd, dat niet meer onder de Papoe gerekend wordt, hetzelfde wordt van tijd tot tijd bezocht door Engelsche en Amerikaansche walvischvaarders, waardoor de bewoners voorzien worden van onderscheidene artikelen van Europesche industrie.

Het wordt met eenige omliggende kleine eilanden namens den Sultan van Tidore bestuurd door eenen Senghadjie; (pp. 72-95)

[...]

Ik eindig deze bladen met de opmerking dat ik in dezelve voorgesteld heb om hem die geroepen is het bestuur dezer Residentie na mij te aanvaarden zoo veel mogelijk in te lichten en vlugtig met alle zaken bekend te maken welke van belang kunnen geacht worden en in welke hij zal geroepen zijn om misschien reeds spoedig te beslissen of

zijn gevoelen te moeten uiten.

Daar waar over zaken gehandeld wordt waaromtrent ik persoonlijk ondervinding heb opgedaan, ben ik eenigzints uitvoeriger geweest.

Omtrent andere ontbreekt mij den tijd om meer te kunnen melden, waarvoor ik toch de bouwstoffen zoude moeten verzamelen uit de daaromtrent verhandelde stukken welke ik zoo veel mogelijk heb aangegeven en waaromtrent er nog vele belangrijke zullen bestaan waartoe mij het onderzoek niet gegund is met het oog op het korte tijdsbestek dat mij overblijft om mij gereed te maken mijne nieuwe bestemming te bereiken, en met den verwaarloosden en onvolledigen toestand waarin het archief van vroegere dagen zich bevindt. (pp. 191-2)

De Resident van Ternate
J.H. Tobias.

2b. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR DER RESIDENTIE
TERNATE DOOR DEN AFTRED. RESIDENT C. BOSSCHER AAN DEN
BENOEMD. RESIDENT C.I. BOSCH¹, 1859.²

Volgens het Gouvernements besluit van den 3e April 1849 moeten de memorien van overgave, door de Residenten op de buiten bezittingen, bij vervanging of aftreding aan hunne opvolgers over te geven, bevatten:

1e-Een naauwkeurig, duidelijk en, zooveel noodig, door beschouwingen en opmerkingen toegelicht overzicht van de Staatkundige gebeurtenissen, welke gedurende hun bestuur in hun ressort zijn voorgevallen.

2e-Onder aanhaling van dagteekeningen en nommers der betrekkelijke beschikkingen of brieven al zoodanige bijzonderheden, omtrent plaatsen, zaken en personen, welke vermelding belangrijk wordt geacht, in de eerste plaats om hunne opvolger een juist inzicht te geven in de Stand van Zaken van de betrokken landen, en in de tweede plaats om te strekken als bijdrage voor de geschiedenis dezer gewesten.

Ten einde alzoo, zoo veel in mijn vermogen is, aan de bedoelingen der regering te beantwoorden, en ter bevordering eener geleidelijke behandeling, zal ik deze memorie splitsen in twee afdeelingen. De eerste afdeeling zal bevatten:

Het Staatkundig overzicht der gebeurtenissen welke gedurende mijn bestuur zijn voorgevallen.

De tweede afdeeling zal behelzen:

Alle belangrijke bijzonderheden omtrent plaatsen, zaken en personen, wier vermelding strekken kan, om mijnen opvolger een juist overzicht te geven van den Stand der Zaken, en tevens dienen tot eene bijdrage voor de geschiedenis dezer gewesten, voor zoo ver aan dit doel, niet reeds in de eerste afdeeling is voldaan.

Na dit weinige tot inleiding te hebben doen voorafgaan, ga ik dadelijk over tot de mij opgelegde taak.

Eerste Afdeeling
Staatkundig Overzicht.

Op den 16de November 1857 is het bestuur over dit gewest door mij overgenomen, van den toenmaligen Secretaris, den ambtenaar P. van der Crab. (pp. 1-3)

[...]

Hiervoren gewaagde ik ter loops van eene expeditie tegen de negorijen Ogar en

---

¹ Should be: C.J. Bosch.

² Published in Ternate (1980). Original document in ANRI, archives Ternate Residency, inv. no. 167.

Wartuwa, waartoe door Z.H. den Sulthan van Tidore volk van Maba, Weda en Patani verzameld was. De aanleiding dezer zaak was als volgt.

In den jare 1856 bragt zekere Papoeër Koepang genaamd te Wahaaij ter verkoop aan een viertal kinderen beneden de acht jaren, die hij beweerde van hunne ouders ten geschenke gekregen te hebben, doch waarschijnlijk geroofd had.

De Civiele Gezaghebber van Wahaaij ontnam hem die kinderen, en gaf ze tijdelijk ter verzorging over aan de hoofden van Hotti en Hatuwé, terwijl hij Koepang, hoewel op vrije voeten, te Wahaaij aanhield; in afwachting van de beslissing van den Gouverneur der Moluksche Eilanden, welke hij had ingeroepen.

Koepang bleef eenigen tijd rustig op Wahaaij zonder eenige poging tot ontvlugting te doen; doch op zekeren dag vroeg en erlangde hij van den Civielen Gezaghebber verlof zich naar eene zes mijlen meer Oostwaarts gelegen plaats te begeven, ten einde sago te kloppen.

Daar trof hij eene prauw aan, beladen met handels goederen, toebehoorende aan den Heer Keiser te Wahaaij en gevoerd door zekeren Laidja en eenen Cerammer Hatuwé geheeten. Terwijl Laidja afwezig was, viel Koepang Hatuwé met zijne klewang aan, dwong hem het zeil bij te zetten, en hem behulpzaam te zijn, de prauw en goederen te brengen naar zijne negerij Kobi-tuwar, op de Westkust van Nieuw Guinea, in de golf van Mac Leur¹ gelegen.

Daar verkocht hij de goederen en maakte Hatuwé tot slaaf. De Civiele Gezaghebber van dien roof berigt erlangd hebbende, zond bevel aan de Radja's van Mijsole en Waijgamme, die een zeker oppergezag oefenen over dit gedeelte van Nieuw Guinea, Koepang in hechtenis te nemen en den geroofden man en de goederen terug te eischen.

Deze hoofden begaven zich, tot uitvoering van dien last met eenige prauwen naar Kobi-tuwar, doch werden door de bevolking van die negorij, vereenigd met de bewoners van Ogar en Wartuwa zoodanig ontvangen, dat ze zich genoodzaakt zagen met verlies van een doode en eenige gekwetsten onverrigter zake af te trekken.

Ze begaven zich naar Wahaaij, waar zij van het gebeurde verslag deden en verzochten, dat, vermits zij gehandeld hadden, ter uitvoering van hun van Gouvernements wege gegevene bevelen, het Gouvernement hen alsnu ook zou handhaven in hun gezag, en voldoening schenke voor de hun aangedanen hoon.

Deze zaak ter kennisse gebragt zijnde van den Gouverneur der Moluksche Eilanden, werd, daaromtrent door dien hoofd ambtenaar aan de Hooge Regering gerapporteerd, tevens daarbij het voorstel voegende, om naar de voormelde negorijen van Nieuw Guinea een Stoomschip te zenden, om de uitlevering van Koepang goedschiks of kwaadschiks te erlangen, en tevens die negorijen, wegens het gepleegd verzet tegen de Radjahs van Mijsole en Waijgamme te tuchtigen.

Dien ten gevolge werd, bij besluit van 11e October 1857 No. 1, de Gouverneur

---

¹ Mac Cluer?

der Moluksche Eilanden gemagtigd, om in overleg met den Stations Kommandant in die wateren, eene expeditie te zenden naar de negorijen Ogar en Wartuwa op Nieuw Guinea, en aan den Kommandant der expeditie den last te verstrekken:

- I. Een onderzoek in te stellen of de klagten wegens moord, plundering en roof door de Radjah's van Mijsowal of Mijsowal en Waijgamme ingebracht, op waarheid gegrond zijn.
- II. Te trachten den Papoeër Koepang in handen te krijgen, hetzij door vrijwillige of gedwongen uitlevering.
- III. Indien bevonden wordt dat de beschuldiging gegrond is, en men weigert den persoon van Koepang uit te leveren, dan eerst tot tuchting over te gaan.

Later werd Z.M. Stoomschip Phoenix voor die expeditie gedesigneerd, en bepaald dat daaraan eenige Korra Korra's van wege Z.H. den Sulthan van Tidore zouden worden toegevoegd.

Dit waren de vaartuigen waarvan hierboven sprake was.

Ten gevolge van andere meer dringende diensten door de stoomschepen te presteren, en ook ten gevolge van de hierboven beschreven expeditie naar Ceram, werd de uitvoering van dien last geruimen tijd verschoven; doch eindelijk verliet Z.M. Stoomschip Phoenix den 16e April deze reede, vergezeld van 6 korra korra's met 226 manschappen van Maba, Weda en Patani door Z.H. den Sulthan geleverd, om de bedoelde expeditie te volbrengen - en keerde den 7en Mei 1858 alhier terug.

Uit het rapport door den Kommanderenden Officier, omtrent zijne zending ingediend, blijkt:

"Dat de klagten door de Radjah's van Mijsowal en Waijgamme, tegen de bevolking van Ogar en Wartuwa ingebracht, wegens moord en roof, tijdens dat zij op last van den gezaghebber van Wahaaïj, de uitlevering van den roover Koepang bij haar kwamen eischen, op waarheid gegrond zijn.

"Dat het niet is gelukt den roover Koepang in handen te krijgen, en men niet eens in de gelegenheid is geweest met de bevolking omtrent zijne uitlevering te onderhandelen, vermits de praauwen, die met dat doel gezonden werden, onmiddellijk vijandelijk werden ontvangen, bij welke gelegenheid twee opvarenden werden gekwetst.

"Dat ook de Officieren, die met gewapende sloepen naar de negorijen Sisir en Kobie-tuwar werden gezonden, om de zaak door onderhandeling tot een goed einde te brengen, daarin niet mogten slagen, daar die negorijen verlaten werden gevonden, de bewoners zich met kleine praauwen op de rivier hadden begeven en de onzen, met geweer vuur uit de verte, al vluggende bestookten.

"Dat men derhalve moest besluiten hen voor hunne wederspanningheid te tuchtingen, door het vernielen hunner huizen, aanplantingen en visscherij.

"Dat de Radjah van Rombatti die over de negorijen Sisir, Kobie-tuwar en Wartuwa het gezag voert, hetwelk namens hem, door zijnen zoon wordt uitgeoefend, die daar zijn verblijf houdt, zich in deze zaak hoogst strafbaar heeft gedragen.

"Dat den Radjah reeds in 1857 door Z.H. den Sulthan van Tidore was bevolen,

om Koepang in hechtenis te nemen, en naar Ternate op te zenden, waaraan die Radjah niet alleen niet voldeed, maar Koepang verscheidene malen vriendschappelijk in zijn huis ontving, en zelfs herhaaldelijk geschenken van hem aannam.

"Dat de Kommandant van het Stoomschip den Radjah het strafwaardige zijner handelingen heeft voorgehouden, en hem heeft te kennen gegeven, dat, indien hij niet zorgde, dat Koepang als nog werd uitgeleverd, hij Radjah naar Ternate zou worden mede gevoerd om zich voor het bestuur en den Sulthan van Tidore te verantwoorden.

"Dat daarop de zoon van dien Radjah aannam de uitlevering van Koepang te beproeven, blijvende de Radjah zelf inmiddels als gijzelaar aanboord van het Stoomschip.

"Dat toen, na verloop van acht dagen, nog geen gevolg aan die uitlevering was gegeven, het Stoomschip de terugreis naar Ternate aannam, en den Radjah van Rombatti aldaar aan het bestuur heeft overgegeven."

De Radjah van Rombatti werd door mij aan Z.H. den Sulthan van Tidore ter bestraffing overgeleverd.

Als mijn gevoelen gaf ik bij de inzending van dit rapport aan de regering, onder anderen te kennen:

Dat hoewel het hoofddoel van den togt, de uitlevering van Koepang niet is bereikt geworden, nochtans aan de woeste en roofzuchtige bevolking van dit deel van Nieuw-Guinea is getoond geworden, dat zij niet straffeloos 's Gouvernements gezag kan hoonen, noch het leven en de bezittingen van deszelfs onderdanen ongewroken kan aanranden.

Dat ik het overigens nog niet als eene uitgemaakte zaak beschouwde, dat deze tuchtiging de in hechtenis neming en uitlevering van Koepang niet zou ten gevolge hebben; eensdeels vermits de bloedverwanten van den Radjah van Rombatti, waarschijnlijk geene pogingen zouden onbeproefd laten, om door zijne uitlevering de invrijheidstelling van genoemden Radjah te verkrijgen; anderdeels omdat de bewoners van Sisir, Kobie-tuwar enz, wier have en goed, volgens hunne wijze van beschouwing, om den wil van Koepang is vernield geworden, niet zullen nalaten, naar landsgebruik daarvoor van hem vergoeding te vragen, en wanneer hij die niet kan of niet wil geven, zij hem vermoedelijk uit wraakzucht zullen uitleveren.

Deze meening is onlangs bevestigd geworden. Reeds een paar maanden na afloop der expeditie heeft men Koepang willen uitleveren aan zekeren, op die kust ten handel zijnde Arabier van hier, wien zij verzochten hem met zijn schip herwaarts over te voeren. Deze echter jaarlijks op die kust terugkeerende, en beducht voor de wraak van de altijd nog talrijke aanhangers van Koepang of van zijne bloedverwanten, indien hij tot dit plan de hand leende, wees dit voorstel af, doch gaf mij bij zijne komst daarvan berigt; mij aanradende den Radjah van Rombatti naar zijn land terug te zenden na hem vooraf den eed te hebben doen afleggen, om al het mogelijke te doen tot de uitlevering van Koepang.

In overleg met Z.H. den Sulthan van Tidore, gaf ik in het laatst des vorigen jaars aan dezen raad gevolg. Het schijnt dat de Radjah werkelijk tweedragt heeft weten te

bewerken tusschen Koepang en zijne aanhangers, en hem op eene vergoeding der geleden schade heeft doen aandringen met dat gevolg dat hij eindelijk, met behulp van den Iman van Lalinta, den Radjah van Argoena in wiens district Koepang zich ophield, heeft overgehaald, hem in hechtenis te nemen.

Op den 12e September jl. arriveerden genoemde Radjah van Argoena en de Iman van Lalinta met Koepang bij Z.H. den Sulthan van Tidore, die hem aan mij overleverde, met verzoek om hem in bewaring te willen houden, tot dat hij voor den Rijksraad zou kunnen teregt staan.

Tot dat einde zal de Cerammer Hatuwé als getuige tegen hem dienen gehoord te worden; en zullen wijders misschien nog eenige inlichtingen van Wahaij benoodigd zijn.

Omtrent dit een en ander is, in dagteekening 21e September jl. No. 542, aan den Gouverneur der Moluksche Eilanden geschreven.

Omtrent meerdere bijzonderheden deze aangelegenheid betreffende, raadplege mijn opvolger, behalve de aangehaalde stukken:

de missive van den Gouverneur der Moluksche Eilanden dd° 31e Mei 1857 No. 387, dezerzijdsche missive aan dien hoofdambtenaar dd° 30e Juni 1857 No. 531, 13e April 1858 No. 334 en 8e Mei 1858 No. 407 b.

Het rapport van den Kommandant van Z.M. Stoomschip Phoenix dd° 7e Mei 1858 La.A. No. 6 dezerzijdsch rapport aan Z.E. den Gouverneur Generaal dd° 8e Mei 1858 No. 407e en het Gouvernements besluit dd° 7 July 1858 No. 42.

Nagenoeg op hetzelfde tijdstip werd het eiland Nieuw Guinea, door eene expeditie van eenen meer vreedzamen aard bezocht.

Bij besluit van den 23e Junij 1854 No. 1, werden in handen gesteld van den Gouverneur der Moluksche Eilanden eenige rapporten en adviesen, alle handelende over de wenschelijkheid van eene Nederlandsche vestiging op het eiland Nieuw-Guinea, met aanschrijving, om na de Residenten van Ternate en Banda te hebben geraadpleegd, ten aanzien van eene uitbreiding van het Nederlandsch gezag over Nieuw-Guinea, met den spoed, welken het belang van het onderwerp vordert, te dienen van consideratie en advies, zoo mogelijk, vergezeld van bepaalde voorstellen.

Nadat de Resident van Ternate schriftelijk was geraadpleegd (zie zijn rapport van 20e November 1854 No. 74/4) en de Resident van Banda mondeling was gehoord, bragt de Gouverneur der Moluksche Eilanden, in dagteekening 31e Januarij 1855 No. 30 zijn rapport uit, waarbij de wenschelijkheid en noodzakelijkheid eener vestiging van het Nederlandsch gezag ter kuste van Nieuw-Guinea, zoowel uit een staatkundig als staathuishoudkundig en zedelijk oogpunt, in het breede werd betoogd; doch tevens werd te kennen gegeven dat geene bepaalde voorstellen konden worden gedaan, nopens het meest geschikte punt tot vestiging, alvorens deswege een bepaald onderzoek zou zijn ingesteld.

Dierhalve werd tot het instellen van een zoodanig onderzoek, door wetenschappelijke mannen, geadviseerd, en tevens werden daarbij de middelen aangewezen, die

aan de met dat onderzoek te belasten personen zouden moeten ten dienste staan.

Deze voorstellen, na bij het Militair- en Marine departement en den Raad van Nederlandsch Indie te zijn behandeld, werden aan de beoordeeling van het opperbestuur onderworpen, hetwelk, blijkens brief van den Minister van Koloniën dd° 2e April 1856 La A. No. 2/308 zich met het plan tot het instellen van zoodanig onderzoek vereenigde.

Door gebrek aan beschikbare maritime middelen kon hetzelfde evenwel in het jaar 1856 niet plaats hebben, en werd, bij besluit van 29e Julij 1857 No. 1 bepaald, dat hetzelfde in Januarij 1858 van uit Amboina zou plaats hebben. Eindelijk werden bij besluit van 8e December 1857 No. 2 benoemd tot leden van de Commissie, belast met het instellen van bedoeld wetenschappelijk onderzoek:

- a. De Resident van Banda H.D.A. van der Goes, die met de leiding werd belast.
- b. De Kommandant van Z.M. Stoomschip Etna, de Luitenant ter zee 1e klasse G. Roijer.
- c. De Kapitein der infanterie F.G. Beekman.
- d. De ambtenaar, belast met natuurkundige onderzoekingen in Nederl: Indië, Dr.I.H. Croockewit.

terwijl aan de Commissie, als tekenaar werd toegevoegd, de adjudant onderofficier C.B.H.C. von Rosenberg, en eindelijk aan haar de beschikking werd gegeven over Z.M. Stoomschip Etna en een detachement van de landmagt, sterk 50 inlandsche soldaten, onder bevel van een officier.

Een prins van Tidore de Kapitein thans Majoor Amir, vergezelde de Commissie op dien togt.

Door oponthoud van allerlei aard, zoomede door de vertraagde aankomst van Dr. Croockewit, die van Borneo moest opkomen, kon de Commissie eerst in het laatst van Februarij 1858 of in het begin van Maart (1)¹ van Amboina vertrekken, en ving zij hare werkzaamheden aan met een onderzoek van de Zuidkust, van af het eiland Lakahia tot de Karoefa rivier. De Westkust van af kaap v.d. Bosch tot Atti-Atti, en de zoo belangrijke golf van Mac Leur, werden door haar niet bezocht; en begaf zij zich al zeer spoedig naar Doreh op de Noord kust, en deed van daar een korten togt Oostwaarts, die echter, zoo als Prins Amir mij bij zijne terugkomst mededeelde, niet veel bijzonders opgeleverde.

Zoo als mijn opvolger uit deze ruwe schets der werkzaamheden der Commissie zal kunnen ontwaren, is mij deswege niets dan zeer oppervlakkig bekend geworden. Dit komt doordien, hoewel het grootste gedeelte van Nieuw-Guinea behoort tot deze Residentie en staat onder het gezag des Sulthans van Tidore, de rapporten door de Commissie ingediend, niet ter mijner kennis zijn gebragt, al ware het dan ook maar alleen bij uittreksel, ter vermeerdering mijner kennis van land en volk, van een zoo belangrijk deel dezer Residentie.

---

¹ Footnote in original text: verbetering medio maart

Zoo ik echter verneem moeten die rapporten zoo noodeloos uitvoerig en gerekt zijn, en, het hijdrographisch gedeelte uitgezonderd, zoo weinig wetenschappelijke waarde bezitten, dat tot nog toe niemand moed en tijd gehad heeft ze door te lezen.

Is dit waar, dan is er niet veel bij verloren dat ze den Resident van Ternate niet zijn medegedeeld, en dan zal het misschien daaraan toe te schrijven zijn, dat men, na den afloop van dat onderzoek, waarvan ik en velen met mij groote verwachtingen koesterden, daarvan niet meer heeft hooren gewagen.¹

Ik zou het dan ook hier geheel met stilzwijgen zijn voorbij gegaan ware het niet, dat een onderzoek met dat doel van Gouvernements wege ingesteld, in alle geval eene zoodanige politieke beteekenis heeft, dat het met regt onder de gewichtige gebeurtenissen mag worden opgenomen.

Intusschen is het te betreuren, dat dit onderzoek zoo weinig resultaat heeft opgeleverd, of in zoo geringe mate de belangstelling heeft opgewekt, want, afgescheiden van alle andere overwegingen, die eene Nederlandsche vestiging op dat eiland schijnen aan te bevelen, gebieden ons de menscheijkheid en onze nationale eer, ons het lot van die volkeren meer krachtadig aan te trekken, of de merkteekenen weg te nemen, die daar geplaatst werden, om aan een vreemde toe te roepen "dit is Nederlandsch gebied"!

Ik wil ten einde dit gevoelen te staven niet gewagen van de gruwzame behandeling, die eenige Hamburgsche schipbreukelingen, daar hebben ondervonden; van de wreede slavernij waarin zij door bewoners van dat gebied zijn gehouden; (zie missieven Resident Ternate, Mei 1857 No. 383 en 30e Junij No. 533) maar ik wil eenlijk wijzen op de moord- en rooftogten der verschillende, elkander onophoudelijk beoorlogende en verdelgende, inlandsche stammen, op de onveiligheid voor handelaren en scheepvaarders op die onherbergzame kusten, waarvan weder een paar schepelingen van de hier te huis behoorende schoener Ternate dit jaar de slagtoffers waren.

Bij kommissoriaal van den Gouverneur der Moluksche Eilanden van den 4e Januarij 1858 La B, werd ik aangeschreven, om te dienen van consideratien en advies, nopens het voorstel van het marine departement, tot inroeping van de tusschenkomst van Z.H. den Sulthan van Tidore, bij het jaarlijksch bezoeken van het eiland Nieuw-Guinea door een stoomschip.

Hierop werd door mij (zie rapport 14 Januarij 1858 No.55) het volgende advies uitgebragt:

Dat zoolang de thans bestaande overeenkomst duurt de tusschenkomst van den Sulthan van Tidore behoort te worden ingeroepen, ingeval men met de jaarlijksche

---

¹ The report was published in 1862 by Van der Goes. See appendix III. Comment by Van Baal about the publication: 'the presumptuous title of this work is not justified by its content'. Van Baal et al. (1984), p. 43.

zending van een stoomschip naar de kust van Nieuw-Guinea, beoogt, om door het oefenen van eenig dadelijk gezag of door inmenging in de aangelegenheden der bevolking, eenen beteren maatschappelijken toestand onder die volkstammen in het leven te roepen, doch dat, in dat geval, eene zoodanige zending zal behooren plaats te hebben onder de leiding van den Resident van Ternate, of van een ander, door hem aan te wijzen ambtenaar, die de noodige geschiktheid daartoe bezit, en met de zeden en gewoonten van de volkeren van dezen archipel, volkomen vertrouwd is.- maar dat de tusschenkomst van den Sulthan van Tidore of de tegenwoordigheid van eenig Tidoreesch hoofd, niet noodzakelijk, en zelfs niet wenschelijk is, indien de jaarlijksche zending van een oorlogschip niet anders ten oogmerk heeft, dan bescherming van den handel tegen geweld, het tegengaan van rooftogten te water, en het vervoer van slaven over zee.

Deze zaak is door de Regering in advies gehouden, tot dat de rapporten van de Commissie, belast met een wetenschappelijk onderzoek op Nieuw-Guinea zouden zijn ingekomen, zoodat tot nog toe over de al of niet jaarlijksche zending van een stoomschip naar Nieuw-Guinea niet is beslist; en de zaken aldaar blijven in den treurigen maatschappelijken toestand, reeds zoo dikwerf en van verschillende zijden geschetst.

Daar, door een zonderling begrip van mijnen voorganger, Z.H. de Sulthan van Tidore, gedurende twee á drie jaren is belet geworden, de jaarlijksche Hongie-vloot naar Nieuw-Guinea af te zenden, ter invordering der verschuldigde schatting, en tot afdoening van zoodanige zaken, als daarvoor vatbaar bevonden worden, is ook dit middel om de woeste bevolking eenigzins in toom te houden, in de laatste jaren, werkeloos gebleven.

Ik wil niet ontkennen dat uit die Hongie-togten vaak ergerlijke misbruiken voortvloeiden; dat ze dikwerf met daden van geweld gepaard gingen, die in nadeelige gevolgen, nagenoeg overeenkwamen met het kwaad, hetwelk zij geroepen waren te keer te gaan; doch aan den anderen kant mag niet verzwegen worden dat ze ook nut stichtten en dat, sedert ze geheel hebben opgehouden, de maatschappelijke toestand op Nieuw-Guinea er niet op verbeterd is.

Daar en boven - de Sulthan is door ons erkend en bevestigd in het bezit van dat eiland, hetwelk een gedeelte van zijn leen uitmaakt.

Willen wij hem dus beletten, door met de hem ten dienste staande middelen, gezag te oefenen, omdat aan die middelen eigenaardige gebreken kleven, dan dienen wij hem daartoe ten minste met onze middelen ten dienste te staan. Het eene belettende en het andere nalatende, berooven wij hem feitelijk van zijn gezag over en van zijne inkomsten van die landen.

Eindelijk, wij hebben thans zendelingen op Doreh. Maken de Tidoresche prins en hoofden, aanvoerders van die Hongie togten, misbruik van de magt hun door den Sulthan toe vertrouwd, dan kan het niet missen of dit komt aan den Resident van Ternate ter oore.

Dit weten zij - en daar zij tevens weten dat hun eigen vorst evenzeer daden van

geweld, roof en plundering veroordeelt als de Resident, en ze stellig niet ongestraft zoude laten, bestaat er weinig vrees dat zij er zich aan schuldig zullen maken.

Deze overwegingen hebben mij doen besluiten tot inwilliging van het verzoek des Sulthans, om eene Hongie-vloot naar de eilanden Gebeh, Salawatti en de noordkust van Nieuw-Guinea te mogen zenden, tot herstel, zoo veel mogelijk van rust en orde aldaar; ter beslissing en vereffening van geschillen en tot invordering, door vreedzame middelen, van de sedert meerdere jaren niet opgebrachte schatting. Die Hongie-vloot vertrok in de maand Augustus jl. onder aanvoering van Kapitein Achmath, des Sulthans tweeden zoon, en bevond zich, na Gebeh aangedaan te hebben, volgens de jongste berigten op Salawati.

Prins Achmath is gelast over al niet dan vreedzame middelen te bezigen, en geen geweld te gebruiken, dan wanneer hij door geweld daartoe genoodzaakt werd. Ter vermindering van botsingen heeft men vermeden volk van Maba, Weda en Petani op zijne vloot te plaatsen. (pp. 22-50)

[...]

Het rijk van Tidore genoot eene ongestoorde rust, de Papoesche bezittingen evenwel uitgezonderd, waar nimmer rust heerscht, waar de bevolking onderling gestadig oorlogt, rooft en moordt en een iegelijk als vijand bejegt, die niet op zijne hoede en niet in staat is zich te verdedigen. (p. 150)

[...]

Van Maba, Weda en Petani bekomt Z.H. den Sulthan van Tidore:

in waren: 30 picols noten, 20 picols tripang $\frac{1}{2}$ katje karet.

in diensten: 3 praauwen met volk voor de Hongi togten naar de Papoesche bezittingen, en 30 kwarto's voor de dienst bij de kadaton. (pp. 172-3)

[...]

De Esther Helena, een schoener hier¹ te huis behoorende, zeer snel zeilende, en in de vaart tusschen deze plaats Nieuw Guinea, Java en Makasser gebezigd wordende, is er² van de kiel af, geheel vertimmerd. (p. 181)

[...]

De Papoesche bezittingen, waaronder ik versta de eilanden Gebeh, Waigeo, Salawatti,

---

¹ Ternate

² In Mangolie, one of the Sula Islands.

Mijsole en onderhoorige eilanden, benevens het groote eiland Nieuw-Guinea, tot den 141 lengte graad, maken een vrij belangrijk deel van het rijk van Tidore uit, en waren de bron van de rijkdommen der vorsten en grooten.

Van jaar tot jaar echter zijn de inkomsten, die van daar getrokken werden verminderd. Vroeger kwamen vele slaven van daar, en werden aan 's Gouvernements onderdanen verkocht of verhuurd, of door de vorsten en grooten gebezigd tot het bebouwen hunner tuinen of doessongs.

Sedert echter de meer philanthropische begrippen de slavernij hebben beperkt binnen 's Gouvernements gebied, waar zij weldra geheel zal zijn afgeschaft, sedert onze gezagvoerende ambtenaren zich hebben beijverd die begrippen ook bij de van ons afhankelijke vorsten ingang te doen vinden, heeft reeds de vorige Sulthan van Tidore vele zijner onderhoorige landen van de levering van slaven vrijgesteld, en daarvoor de levering van voortbrengselen des lands bedongen.

Het schijnt echter dat het den betrokken hoofden ligter viel menschen dan voortbrengselen te leveren, althans sedert dien tijd, zijn des Sulthans inkomsten van die landen successivelijk gedaald, zoodat ze thans bijna niets meer beteekenen, want in de laatste drie jaren is bijna geen hassil¹ meer van daar ontvangen geworden.

Als mede werkende oorzaak mag niet worden voorbij gezien, dat mijn voorganger heeft begrepen het zenden van Hongie vloten, ook tot het ophalen van den hassil, met alle magt te moeten tegen gaan; met dat gevolg dat er dan ook geene Hongie's zijn gezonden, maar de Sulthan van zijne wettige inkomsten is verstoken gebleven; de onveiligheid der zeevarenden en handelaren overal is toegenomen, en het onderlinge moorden, rooven en oorlog voeren althans niet is verminderd.

Ik heb dus, zoo als ik reeds in de 2e Afdeeling zeide, Z.H. den Sulthan van Tidore wederom vergund eene Hongie tot het ophalen van den hassil naar Gebeh, Salawatti en de Noordkust van Papoea te zenden.

De Papoesche bezittingen zijn voor den handel van deze plaats en van Makasser verre van onbelangrijk, en zouden nog veel grootere voordeelen kunnen afwerpen, indien men er een beteren maatschappelijken toestand wist in het leven te roepen, hetgeen zou kunnen geschieden door die landen geregeld door onze oorlogsbodems te doen bezoeken.

De eilanden leveren allen veel tripang, karet en sago op. Van de noordkust trekken wij massooi, die thans op Java f 35.- de picol haalt, zoomede tripang en karet.

Van de Zuidwest kust halen de vaartuigen van Ternate en van Makasser wilde noten, die in den handel, een zeer gewild artikel opleveren. (1)²

Jammer maar dat die handel zoo geheel zonder controle is, daar Makassaren en

---

¹ = produce

² Footnote in original text: Alhier werden aangebragt in 1859 - 250 picols massooi en 500 picols wilde noten van Nieuw Guinea voor Ternaatsche rekening naar Soerabaija uitgevoerd 500 picols massooi, naar Menado 150 picols massooi, en naar Makasser 800 - 1000 picols noten.

Boeginezen, druk bezig zijn de bevolking van de districten Onim dibawa en Onim diatas, voor altijd te bederven door hen te gewennen aan het gebruik van Opium en sterken drank. Ook voeren zij er veel kruid en vuurwapenen in, waarvan de inboorlingen zich thans nog bedienen om elkander onderling te beoorlogen en te verdelen, en waarvan ze zich eens bedienen zullen, om zich aan elk gezag te onttrekken, en aan hunne woestheid en roofzucht den teugel te vieren. (pp. 191-6)

[...]

De Sulthans worden in de uitoefening van hun gezag geholpen, door rijks grooten (bobato's) die de titels voeren:

van Djegoegoe

„ Kadlé

„ Kapitein-laut

„ Iman

„ Hukomb

de hoofden der Soa-sio

en

Secretaris.

De Djegoegoe of rijksbestierder is de man des volks, hij is de uitvoerder van de bevelen des Sulthans, doch moet waken dat ze niet zijn in strijd met de regten en de instellingen des volks.

Sedert echter het volk, door zijne hoofden, geen invloed meer uitoefent op de keuze eens Sulthans, sedert de invoering van het Mahomedanisme, waardoor alle zaken worden beoordeeld naar de Mahomedaansche wet, en mitsdien de regeringsvorm meer en meer van de oorspronkelijke instellingen is afgeweken en meer autocratisch geworden is, heeft de post van Djegoegoe veel van deszelfs gewigt verloren, en is die hooge staatsbeambte niet veel meer dan de blinde uitvoerder van de bevelen des Sulthans - ofschoon dat ambt bij de bevolking nog steeds in hooge achting staat.

De Kapitein-laut is de vloot voogd; nadat de Korra Korra vloten door den Djegoegoe waren uitgerust, werden zij aan hem over gegeven en aanvaardde hij het opper-bevel.

Alle eenigzins belangrijke expeditien over zee behooren nog door hem te worden aangevoerd; daar evenwel de Kapitein-laut meestal is een der eerste prinsen van den bloede, worden dergelijke togten of Hongie's meestal door andere prinsen aangevoerd.

Dat in de laatste jaren, die betrekking veel van haar gewigt verloren heeft, laat zich ligt begrijpen.

De Kadlé en de imans zijn belast met alle kerkelijke aangelegenheden, en daarenboven leden van den rijksraad. Er mag geen vonnis geveld worden, zoomin in burgerlijke als in strafzaken, buiten tegenwoordigheid van den Kadlé of eenen Iman.

Bij verhindering van den Djegoegoe zit de Kadlé den rijksraad voor, en bij alle gewichtige zaken moet hij geraadpleegd worden.

De Hukomh's zijn regters uit het volk gekozen en als zoodanig leden van den rijksraad.

De hoofden der Soa-sio zijn de Singadjie's en Kimelaha's der kamongs, die den hoofdzetel des bestuur omringen, en wier bewoners voor afstammelingen worden gehouden van de eerste grondvesters der Moluksche rijken.

In voorouderlijke tijden hadden zij den grootsten invloed op alle regerings zaken, thans is hun invloed beduidend verminderd, ofschoon ze nog steeds leden zijn van den rijksraad en eenige hunner om beurten zitting nemen, tot het afdoen, onder voorzitterschap van den Djegoegoe, van alle overtredingen van geringen aard.

De Secretaris is de geheimschrijver des Sulthans, en dikwerf zijn vertrouwde raadsman. Alle gewigtige aangelegenheden tusschen de Vorsten en het Europeesch bestuur, worden door zijne tusschenkomst behandeld.

Men zou hem veilig kunnen noemen: Secretaris voor buitenlandsche zaken.

Voorts wordt de bevolking nog bestuurd door Singadjie's en Kimelaha's.

De Kimelaha's zou men kunnen noemen: kampong of dessa hoofden; ze moeten door het volk verkozen worden.

De Singadjie's zijn districts hoofden en moeten volgens de instellingen door de Kamongs hoofden en in mah: negorijen mede door de Orang Kasisie verkozen worden.

Doch ook deze instelling is door de Vorsten geweld aangedaan.

Meestal verkiezen zij de Singadjie's en Kimelaha's en de Sulthan van Ternate beperkt zijne keuze nog niet eens tot de bangsa¹ van de negorij of het district, maar benoemd alleen zoodanige personen, van de welken hij volgzaamheid en leidzaamheid meent te kunnen verwachten.

Daarenboven heeft hij in ieder district een vertegenwoordiger Oetoesan geheeten, die door een schrijver wordt bijgestaan.

Niets van aanbelang geschiedt zonder dezer goedkeuring. (pp. 232-7)

[...]

En hiermede sluit ik deze memorie. Ik geloof daarin het meest wetenswaardige en belangrijkste te hebben opgeteekend, ofschoon ik weet dat dit werk altijd nog veel onvolledigs bevat.

Ik heb hier en daar mijne meening openhartig, doch ter goeder trouw, omtrent personen en zaken blootgelegd. Mogt mijn opvolger omtrent sommige personen of zaken nog andere inlichtingen van mij wenschen te ontvangen, dan verklaar ik mij ten allen tijde bereid, die naar mijn beste weten te geven. De veelvuldige gemeenschap

---

¹ = people

tusschen deze Residentie en mijne nieuwe standplaats Menado zal zulks gemakkelijk maken, doch ik houde mij overtuigd, dat wanneer hij eenige tijd in dit bestuur zal zijn werkzaam geweest, hij mijne inlichtingen wel niet meer zal behoeven. (pp. 283-4)

Ternate, 10e November 1859.
De aftredende Resident van Ternate
C. Bosscher

2c. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR DER RESIDENTIE
TERNATE DOOR C.J. BOSCH AFTREDENDE RESIDENT AAN P. VAN
DER CRAB¹ ASSISTENT RESIDENT TER BESCHIKKING VAN DEN
GOUVERNEUR DER MOLUKSCHE EILANDEN, BELAST MET HET
BEHEER VAN EVEN GENOEMD GEWEST.²

Eene breedvoerige memorie zal bij de overgave van het bestuur van de Residentie Ternate gewis niet verwacht worden, wijl mijn verblijf in dit gewest van te korten duur geweest is en mijn voorganger bij zijn vertrek in de maand November 1859 eene lijvige memorie heeft achter gelaten.

Het komt voor dat ter bekorting aan dit stuk gerefereerd kan worden, om dat het tot de geringste bijzonderheden bevat, betreffende het gewestelijke en inlandsche bestuur, betreffende de voornaamste personen, instellingen, enz.

Ook de politieke, algemeene en kultuur verslagen van 1860 zijn meer gedetailleerd te zamen gesteld dan vroeger plaats vond, en bevatten niet alleenlijk gebeurtenissen over zaken en personen, waarvan de kennisneming niet onbelangrijk geacht wordt voor mijn vervanger.

Niettemin zullen nog eenige onderwerpen in grove trekken bij deze memorie worden opgenomen. (pp. 1-2)

[...]

Een punt waarop de aandacht van mijn opvolger wordt gevestigd, is de verhouding van de Slaven tot hunne Heeren.

De behandeling der slaven is over het algemeen slecht. Vandaar vele deserties en dikwerf verzet.

De regelingen welke ik ten deze gesteld heb en te vinden zijn in de dagboeken over Januarij & februarij 1860, worden meermalen ontdoken.

Knoeijerijen, vervalsching van koopbrieven, het namaken deszelve, zijn aan de orde van den dag. Klagten van slaven tegen hunnen meesters zijn ook niet zeldzaam.

Op welke wijs de Vorsten en rijks grooten in het bezit van slaven geraken, is onder anderen te vinden in de missives van 28e februarij en 5e Junij 1860 geheim La Ta & HC.

Maar aan deze getollereerde menschen-roof is onlangs door de regering voor goed een einde gemaakt, bij het Gouvernements besluit van den 22e Februarij 1861 La J geheim, waarbij bepaald werd:

"dat de regering verlangt dat voortaan geen hongji togten hetzij van wege de Sulthans van Ternate & Tidore hetzij van wege eenigen anderen Vorst of staat in de

---

¹ The actual successor of Bosch was J. Blok, who in his turn was replaced by Van der Crab (see his Memorie below). It is unclear why Bosch's Memorie is addressed to Van der Crab.

² ANRI, archives Ternate Residency, inv. no. 168a./b.

Moluksche eilanden, eigener autoriteit meer plaats hebben zal, en dat geene toestemming daartoe door den Gouverneur der Molukken of den Resident van Ternate zal worden gegeven.

"dat wanneer onverhoopt mogt blijken, dat een hongi togt tot het doen gelden van het gezag van een der boven bedoelde Vorsten, onvermijdelijk noodzakelijk is, de toestemming welke die Vorsten van het Nederlandsch Indisch Gouvernement behoeven om zoodanigen togt te ondernemen, aan den Gouverneur Generaal behoort te worden gevraagd en zij door dezen niet zal worden verleend, dan na dat overtuigend is aangetoond dat geen andere middelen tot handhaving of herstel van het gezag of tot vordering der verschuldigde belastingen door de voornoemde Vorsten kunnen worden aangewend."

De hongi togten die door den resident Tobias verboden, maar door mijn voorganger weder in het leven zijn geroepen, waren roof en moordpartijen. Het was een smet op het bestuur dat die met toestemming van hetzelfde plaatsvonden. (pp. 15-9)

[...]

Betreffende de waarde der ambtenaren wordt gerefereerd aan de "korte aantekeningen nopens het gedrag, de geschiktheid en den dienstijver der Europesche en inlandsche ambtenaren in de Residentie Ternate, van den 15e November 1860, welke Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal is aangeboden bij Hoogstdeszelfs bezoek dezer plaats in de maand Januarij van dit jaar. (p. 39)

Ternate den ¹ Mei 1861

De Resident

(illeg.)

---

¹ No numeral given.

2d. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR DER RESIDENTIE
TERNATE DOOR DEN AFTREDENDEN RESIDENT P. VAN DER CRAB
AAN DEN BENOEMDEN RESIDENT M.H.W. NIEUWENHUIJS. JANUARIJ
1867.¹

Op den 16 April 1863 werd door mij het bestuur over de Residentie Ternate
overgenomen van den toenmaligen Resident J. Blok. (p. 1)

[...]

De bevolking der Residentie Ternate verdeelt zich in Gouvernements onderdanen en
Sultans onderdanen; tot de eersten worden gerekend al degenen die niet tot de
geboren onderdanen der vorsten behooren; de lezing van de tractaten maakt deze
uitduiding duidelijker;

Het aantal der bevolking op ultimo 1863 en ultimo 1866 laat ik hieronder volgen,
daarbij echter aantekenende aangaande de Gouvernements onderdanen dat de hen
betreffende cijfers vrij naauwkeurig zijn en aangaande de overigen dat de opgaven
niet anders kunnen worden verkregen dan van de rijksbesturen en zooals van zelve
spreekt zeer weinig vertrouwen verdienen. (pp. 9-10)

[...]

	Ultimo 1863	Ultimo 1866
<u>III Rijk van Tidore</u>		
Eiland Tidore	13.075	13.479
Mare	480	517
Halmaheira	6.229	7.372
Gebe	995	1.026
Waigioe	2.310	2.334
Salawatti	3.252	3.285
Misowale	1.885	1.927
Nieuw Guinea	---	---

(p. 11)

[...]

Van Regeringswege bij missive van den 1e Gouvernements Secretaris van den 22 Julij
1863 Nr. 1651a is de vraag gedaan of slaven die weggelopen zijn van de niet onder
het Nederlandsche gezag staande gedeelte van Nederlandsch Indië al of niet behooren
te worden uitgeleverd. Dezerzijds is daarop geantwoord met eene beschrijving van

---

¹ ANRI, archives Ternate Residency, inv. no. 168a./b.

hetgeen ter zake alhier verrigt wordt, dat zonder meerdere beperking van het thans toegelaten zelfbestuur, slavernij niet zal ophouden; dat werde een weggelooopen slaaf niet uitgeleverd en beschouwd als vrij alleen omdat hij naar gouvernements grondgebied geweken is, er daardoor vele moeilijkheden zouden ontstaan en binnen weinige dagen slavernij geheel zou ophouden. In het met den vorst gesloten tractaat is alleen maar bepaald dat de invoer van meerdere slaven zou worden tegengegaan. (pp. 56-8)

[...]

Onder de inlandsche ambtenaren viel gedurende mijn bestuur weinig mutatie voor. Behalve eenige suspensies en overplaatsingen van de verschillende hier in dienst gestelde vaccinateurs ten gevolge van minderen dienstijver of ongehoorzaamheid in de opvolging van bevelen verdienen hier bijzondere melding het op zijn verzoek verleend ontslag aan het hoofd der Makassaarsche bevolking, Bai bin Aboebakar, die in die betrekking werd vervangen door Hajoel Arifin die het thans nog is, en dat in Maart 1863 een hoofd vaccinateur naar Nieuw Guinea is gezonden tot vaccine hetgeen wel gelukt is. (pp. 67-8)

[...]

Wat het onderwijs aangaat onder de eigenlijke inlandsche bevolking waaronder eigenlijk slechts de verschillende Sultans onderdanen kunnen worden gerangschikt zoo is dezerzijds ingevolge het besluit van 6 Maart 1864 Nr. 5 aan de vorsten van Ternate, Tidore en Batjan aanbeveling gedaan om het volksonderwijs krachtdadig te ondersteunen met de middelen ter hunner beschikking gesteld. Op goede resultaten kan echter niet worden gehoopt, althans hunne antwoorden op deze aanbeveling waren weinig bevredigende. (pp. 92-93)

[...]

De Sultan van Tidore gaf bij brief van 15 September daaraanvolgende te kennen zijn dank voor de aanbeveling, maar dat de rijksgrooten en hoofden zich voorbehielden zelve onderwijzers naar Halmaheira, Gebeh, Papoea en andere landen te zenden, waaraan echter tot dus ver voor zoover bekend geen gevolg is gegeven. (pp. 95-6)

[...]

De toelating van zendelingen op Nieuw Guinea en Galela.

Gedurende meer dan 12 jaren hebben zich eenige zendelingen op Nieuw Guinea gevestigd om te beproeven onder de bevolking van Doreh en Mansinam het Evangelie te verkondigen. Geissler een Duitscher van afkomst is thans de oudste daar verblijf houdende zending. Bij besluit van 1 April 1863 Nr. 42 werd aan de zendelingen van Hasselt, Klaassen en Otterspoor toelating verleend tot vestiging op Nieuw Guinea met hetzelfde doel;

de vruchten van hunnen arbeid zijn echter luttel, ja geene; eenige mannen en kinderen vertoonen zich 's zondags in de Godsdienst oefening en eenige kinderen komen in de school maar neiging tot overgang tot het Christendom is nog in de verte niet te bespeuren; zij weten dat zij door verschijning in het huis van den zending om te hooren zingen en preeken en door het zenden der kinderen naar school zich aangenaam maken in het oog der zendelingen en dat alligt een stuk ijzer of lijnwaad of iets anders hun geschonken wordt; tracht de zending met dezen of genen een afzonderlijk gesprek aan te knopen over de Godsdienst dan weet de inlander zich zonder antwoorden uit de voeten te maken; een der zendelingen Jaesrich (thans overleden) heeft mij zelf verzekerd dat wanneer een of meer Papoeërs in of voor zijn huis zitten te kijken naar hetgeen gedaan wordt -hetgeen bij dit volk gewoonte is- dan heeft hij meer malen bevonden dat het beste middel om hen te verwijderen is een gesprek te beginnen over Godsdienst, waarop zij gewoonlijk dadelijk opstaan en heengaan.

Niets dan eigenbelang doet de bevolking wenschen de zendelingen te behouden en dezelfde reden bewoog andere volks stammen van de naburige eilanden en negorijen om zendelingen te vragen. Het is echter wel mogelijk dat na verloop van vele jaren de wezenlijke vruchten van der zendelingen arbeid zullen gekend worden, en dat het tegenwoordige den allereersten grondslag daartoe zal gelegd hebben; voor degenen die dit voorbereiding werk verrigten is zulks trouwens niet zeer aanmoedigend, en wanneer daarenboven soms levensgevaar ontstaat door de kwalijke gezindheid der bevolking en ziekte en ontbering de spoedige slooping van het reeds uitgeputte ligchaam doen verwachten, dan is het wel te verschoonen dat een regt geaard zending neiging gevoelt dit land en volk te verlaten om te trachten met meer nut elders werkzaam te zijn.

Wilden al de zendelingen van Nieuw Guinea dadelijk heengaan, dan zou ik hen pogen terug te brengen, behalve dat zij door hun vertrek groot nadeel zouden toebrengen tot de zaak die zij voorstaan, is hun verblijf in deze afgelegen landen om andere redenen nuttig en wenschelijk.

Geissler gaf eens bij een bezoek dat ik op Nieuw Guinea bragt na de aard- en zeebeving van Mei 1864 de verzekering dat wat er ook gebeuren mogt hij blijven zou en pogen wilde er meer landgenooten te krijgen. Onlangs heeft hij echter gevraagd met behoud van zijn inkomen uit 's lands kas en vrijen overtocht twee jaren in Europa te mogen doorbrengen. (hetgeen door de Regering is afgewezen)

Deze zendeling met nog twee andere, Ottow en Jaesrich (beide thans reeds overleden) hadden vroeger aan de regering verzocht om voor Gouvernements rekening te Amberbaki tabak te kultiveren en daartoe f10/m en eenig bekwaam inlandsch personeel ter beschikking te stellen. In dit verzoek is echter niet getreden, hoewel de Regering zich genegen verklaarde om zo zij te Amberbaki de tabaks kultuur voor eigen rekening zouden willen beproeven hen daartoe eenig voorschot van hoogstens f5/m te verleen. Dit voorschot is dan ook in 1863 aan Geissler en Jaesrich uit 's lands kas alhier uitbetaald en omtrent de restitutie zijn voorstellen hangende.

De drie Utrechtsche zendelingen echter verzochten in der tijd ernstig om eene andere bestemming.

Ten aanzien van Halmaheira heb ik het gevoel gevraagd van Zijne Hoogheid den Sultan van Ternate; de Vorst zelf zoo als reeds boven is aangestipt heeft te kennen gegeven *dat* hij geene bedenkingen heeft tegen vestiging van zendelingen aldaar, maar verzocht dat de bevolking nimmer zou gelast worden Godsdienst of School onderwijs te hooren tegen haren zin even als haar nooit gelast is bij dezen of genen handelaar te gaan koopen. In dit antwoord ligt niet veel uitzigt op hulpbetoon of medewerking in den arbeid der zendelingen.

De Secretaris des Sultans die een oud man is, vóór 40 jaren naar Mekka is geweest en zeer fanatiek en vroeger de leermeester van den tegenwoordigen vorst en zijne broeders geweest is zal op dit antwoord wel zeer veel invloed gehad hebben.

Tegen vestiging op Halmaheira van zendelingen tot uitoefening van hun dienstwerk onder de Alfoeren bestaat bij mij geene bedenkingen, daar ik mij overtuigd houd dat zij te Galela, Sahoe en meer andere districten meer vruchten van hun werk zullen plukken dan op Nieuw Guinea en ook het aanwezen van Europeanen aldaar om andere redenen nuttig kan wezen.

Het tractaat met Zijne Hoogheid gesloten bevat evenmin belemmerende bepalingen.

Ten gevolge daarvan werd aan Klaassen en van Dijken vergunning verleend zich op Galela te vestigen, terwijl een verzoek om eene dergelijke vergunning voor dezelfde plaats door den zendeling de Rode gedaan nog bij de Regering in overweging is. (pp. 101-12)

[...]

Ik heb zoowel van Galela als van Nieuw Guinea met de zendelingen meermalen gesproken over het betere naar mijn inzien onderwijs te geven in de Nederlandsche taal. Zij onderwijzen nu de maleische taal die voor papoeërs en alfoeren geheel vreemd is; de Zendelingen kennen zelve het maleisch te naauwernood; door het Nederduitsch zou de Alfoer zich eenigermate verheven gevoelen boven den mohammedaan; hij zou meer van den islam worden afgescheurd en hij zou later gelegenheid hebben tot eigen oefening door Nederduitsche boeken terwijl toch de maleische literatuur nog zeer erbarmelijk is. De zendelingen erkennen de juistheid van

dit gevoelen maar kunnen niet besluiten er toe over te gaan.

Bij besluit van 15 Mei 1866 Nr. 8 werd nog aan een drietal zendelingen Mossche en de twee gebroeders R. en K. Beijer de toelating verleend bedoeld bij artikel 123 van het regerings reglement tot vestiging op Nieuw Guinea, en is ook de zending werkmans Kamps met hen daarheen vertrokken.

Bij mijn laatste bezoek op Nieuw Guinea, waartoe besloten werd ten gevolge van eenige overdreven onrustwekkende tijdingen, werden verscheidene klagten ingebracht tegen de ruwheid en onbescheidenheid van R. Beijer waaromtrent hij dan ook ernstig is onderhouden terwijl voorloopig maatregelen zijn genomen door hem te verbieden zich met zijnen broeder K. Beijer, met wien hij in onmin schijnt te leven, te Jaor te vestigen in afwachting van nadere bevelen van zijn genootschaps bestuur. (120-3)

[...]

In 1864 kwam hier het bericht dat een korra korra die naar Nieuw Guinea was gezonden tot bescherming der aldaar gevestigde zendelingen, en die ook voor hen eenige brieven en goederen overbragt in de maand Julij nabij het eiland Waigeo door de hooge zee stuk geslagen en gezonken was, terwijl vijf der opvarenden daarbij het leven zouden verloren hebben. Dit bericht door de praauw hoofden zelf gebragt bleek later valsch te zijn; door nalatigheid was het vaartuig lek geworden, de lading door hen gedeeltelijk vernietigd en gedeeltelijk verkocht; Zij zijn deswege terecht gesteld en tot dwangarbeid veroordeeld; deze veroordeelden Saleh en Tahasim zijn echter bij missive van 18 Januarij 1866 Nr. 61 voorgedragen tot gratie bij de aanstaande aanstelling van een nieuwen Sultan voor Tidore. (pp. 246-8)

[...]

In 1864 werd voor den rijksraad (van Tidore, JO) aanhangig gemaakt eene zaak tegen den Soeara Tongowaij; dit hoofd was met een korra korra gestationeerd te Doreh (Nieuw Guinea); bij de zware aardbeving aldaar in Mei heeft hij geweigerd hulp te geven aan de daar gevestigde zendelingen en zijn station eigendunkelijk verlaten; na vijf maanden reis en verblijf op de tusschen gelegen eilanden is hij eerst in November te Tidore aangekomen. (p. 261)

[...]

Op die plaatsen die onder Tidore ressorteren doch ver van den zetel van het rijk zijn is weinig bestuur; het gezag der inlandsche hoofden geldt slechts bij hen wier eigen belang daarmede overeenstemt; vooral op Nieuw Guinea bestaat volslagen regering-loosheid. Daarentegen zijn niet lang na mijne aankomst en bij mijne eerste reis naar Nieuw Guinea maatregelen genomen en is de Tidoresche Vorst op het gemoed gedrukt zijne verplichting om ook over de verafgelegene landen van zijn Rijk bestuur

te voeren en aangewezen dat hongi togten hiertoe niet noodig waren; het bestuur van Tidore heeft de vertogen deswege aangenomen en gereedelijk voldaan van den uitgedrukten wensch om te Doreh een gewapende korra korra te stationeren en om de drie à vier maanden af te lossen; het hoofd van dat vaartuig oefent namens den Sultan aldaar gezag uit en is verplicht met zijne onderhoorigen de Europeanen te beschermen, twisten en oorlogen tusschen verschillende volksstammen tegen te gaan en de Gouvernements Steenkoolloods aldaar te bewaken.

De druk der regering daarentegen deed zich in deze landen minder gevoelen; de hoofden kwamen niet dan strikt noodig op de hoofdplaats van het Rijk; zendingen van uit Tidore worden naar nabij gelegen plaatsen enkele malen volbragt, doch het verzoek des Sultans om een vaartuig naar Nieuw Guinea te zenden tot invordering van belasting is niet ingewilligd, omdat al werde van Tidore slechts ééne prauw gezonden, deze toch op alle tusschen gelegene plaatsen van af Patani, Gebeh enz. zich onder gewoonte door meerdere zou doen vergezellen en van lieverlede een hongivloot gevormd worden. Later is ook gebleken, dat die zending niet noodig was daar eenige maanden later de hoofden van Doreh en Mansinam zelve met hunne belasting naar Tidore gekomen zijn.

In 1865 is een vaartuig van Tidore naar Salawati en verder gezonden om twee personen de prinsen Danoe Laksamana en Danoe Alimoedien op te vatten, deze zouden volgens berigten op eigen gezag rondvaren en namens den Sultan oproeping van hoofden doen belasting vorderen en daden van gezag uitoefenen.

Hoewel op Nieuw Guinea voortdurend door den eenen volksstam tegen den anderen roof- en strooptogten worden ondernomen hetzij uit wraakzucht of om voor aangedaan of vermeend leed vergoeding te erlangen, zoo moet echter aan den zin dier hoog klinkende woorden geen al te grote waarde worden gehecht, althans gedurende de 12 jaren dat te dier plaatse zendelingen gewoond hebben is hun niet het minste leed van wege de bevolking in hunne zoogenaamde strooptogten overkomen. Eene jaarlijksche verschijning van een Stoomschip in deze gewesten zal voldoende zijn om de veiligheid der aldaar gevestigde zendelingen te waarborgen. (pp. 276-82)

[...]

Ik sluit deze memorie, onder vermelding dat bij besluit van 14 Maart 1866 Nr. 32 de Koninklijke magtiging is aangeteekend tot opheffing van het Gouvernement der Moluksche Eilanden zoodra de reorganisatie van het bestuur aldaar behoorlijk zal zijn voorbereid. Door dit feit treden wij thans een nieuw tijdperk in en kunnen wij het reeds doorloopen gevoegelijk sluiten.

Mogten nog nadere inlichtingen omtrent sommige personen of zaken gewenscht worden, ik verklaar mij hiertoe bereid. De korte afstand tusschen deze plaats en mijne nieuwe bestemming zal dit gemakkelijk maken.

Ik heb de Residentie Ternate gedurende ongeveer vier jaren onder mijn bestuur mogen hebben na reeds vroeger vele jaren in ondergeschikte betrekking aldaar te zijn

bezig geweest; ik beschouw die Residentie, althans een groot deel derzelve, als eene der vruchtbaarste bezittingen van Indië waar slechts nijvere handen ontbreken om binnen kort bloei en welvaart te doen ontstaan. Moge al het Inlandsch bestuur een hinderpaal wezen tegen elke ontwikkeling, in de tractaten zal voldoende grond gevonden worden om met aandrang ondersteuning en medewerking der vorsten en hoofden te eischen. Kapitaal echter ontbreekt; ik had mij geveid meer tot ontwikkeling te kunnen doen maar dit schijnt voor mijnen opvolger voorbehouden te zijn. Niettemin leg ik mijn ambt neder met zelf voldoening mijn pligt te hebben betracht; ik verheug mij *dat* deze landen een goed bestuur te gemoet gaan en zal mij steeds verheugen de vooruitgang van de Residentie Ternate te vernemen. (290-2)

Ternate den 7 Januarij 1867.

De aftredende Resident van Ternate
benoemde Resident van Amboina
(illeg.)

2e. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR DER RESIDENTIE
TERNATE DOOR DEN AFGETREDEN RESIDENT M.H.W. NIEUWEN-
HUIJS AAN DEN BENOEMDEN RESIDENT D. BOES LUTJENS.¹

Bladwijzer²

Algemene beschouwingen	fol. 1
Grondgebied	„ 3
Bevolking	„ 4
Politie	„ 8
Laboeha op Batjan	„ 10
Christen kerkhof	„ 13
Schutterij	„ 15
Staatsgevangenen	„ 18
Het passen stelsel	„ 20
Slaven en pandeling schap	„ 22
Vreemde oosterlingen	„ 27
Verkrijging van koelies voor 's lands pakhuisen	„ 29
Rottingslagen	„ 31
Levering van materialen enz.	„ 33
Inlandsche geestelijkheid	„ 40
De Raad van Justitie	„ 45
Rijksraden der Vorsten	„ 52
Wees- en Boedelkamer	„ 52
Postwezen	„ 54
Comptabiliteit	„ 54
Leprozengesticht te Castella	„ 56
Onderwijs	„ 59
Toelating van zendelingen enz.	„ 64
Handel en nijverheid	„ 72
Landbouw	„ 75
Wetenschappelijke zending van den heer van Rozenberg	„ 78
Civiel bouwdepartement	„ 78
Brandspuitwezen	„ 81
Dodinga	„ 82
Verkoop van zout	„ 89
Slot van het eerste deel	„ 89
Staatkundig overzicht enz.	fol. 90

¹ ANRI, archives Ternate Residency, inv. no. 168a./b.

² A table of contents is rare in the MvO's and is therefore included here. The contents of the nineteenth century Ternate MvO are similar to what is shown in this table.

De Inlandsche bevolking	„ 92
De Secretaris	„ 98
Voorgevallen belooningen	„ 103
Mutatien onder de hoofden	„ 108
De Rijksbestierder	„ 110
Bestrafing van Inlandsche hoofden	„ 110
Mutatien onder de Vorstelijke familie	„ 111
Het bestuur ¹	„ 111
Benoeming van den sultan	„ 114
Kapitein Laut	„ 116
De djogoegoe	„ 121
De Secretaris	„ 123
Mutatien onder de hoofden	„ 125
Nieuw Guinea	„ 126
Bestrafing van Inlandsche hoofden	„ 126
Mutatien onder de vorstelijke familie	„ 126
Het land	„ 127
De Sultan	„ 128
Laboeha	„ 130
Slot	„ 131

Algemeene beschouwingen

Het bestuur dezer Residentie werd door mij aanvaard op den 16e Maart 1867 nadat het circa 2 maanden in handen was verbleven van den toenmaligen Secretaris dezer Residentie Mr. C.A.O. van Cattenburch die in Januarij van datzelfde jaar de voorloopige leiding der zaken had overgenomen van mijn voorganger P. van der Crab. (p. 1)

[...]

Bevolking

[...]

---

¹ Here begins the part on Tidore. The first part under 'Staatkundig overzicht enz.' is about Ternate.

	Ultimo 1866	Ultimo 1868
III Rijk van Tidore		
Eiland Tidore	13479	10473
Mare	517	378
Halmaheira	7372	6243
Gebe	1026	956
Waigeo	2334	2331
Salawatti	3285	3253
Misole	1927	1887
Nieuw Guinea	—	1258

(p. 6)

[...]

De aanmerkelijke vermindering in een zoo kleine tusschen ruimte moet geweten worden aan de hier gedurende het laatst van 1867 tot medio 1868 geheerscht hebbende cholera epidemie die menig offer geescht heeft vooral onder het inlandsche gedeelte der bevolking dat gehecht aan hun fatale fatalismus en huiverig voor Europesche geneesmiddelen alles verafschuwde of naliet wat van de zijde van het bestuur in overeenstemming met den plaatselijken geneesheer hun als hulp althans als afwerend of voorkomend middel werd aangeboden. (pp. 6-7)

[...]

Slaven en pandelingschap

Slavernij bestaat nog in de landen onder het bestuur van Ternate, Tidore en Batjan en zonder meerdere beperking van het thans aan die vorsten toegelaten zelfbestuur zal zij niet ophouden. Bij het concepttractaat te sluiten met den Vorst van Tidore aangeboden bij missive van 24 September 1866 Letter K Geheim heeft mijn voorganger gelegenheid gevonden eenige beperkende bepalingen te dezen opzichte vast te stellen, maar of die getrouw nagekomen zullen worden valt zeer te betwijfelen daar contrôle onmogelijk is.

Bij missive van den Procureur Generaal bij het Hooggeregtsch Hof van Nederlandsch Indië van 29e December 1868 No. 2921/6464 is de aanschrijving ontvangen om een verslag aan de Regering in te dienen betreffende.

- 1e hetgeen in den laatsten tijd dezerzijds is gedaan en den zin van art. 3 van het Gouvernements besluit van 7e Julij 1859 No. 9.
- 2e de gevolgen die de dezerzijdsche bemoeienissen ten dege hebben gehad.

3e de meer directe maatregelen die zouden kunnen genomen worden tot beperking van het pandelingschap en van de daaraan klevende misbruiken in die rijken binnen dit gewest met verdere uitnoodiging óm te dienen van nadere inlichtingen omtrent het bestaande gebruik van het in dienst stellen van sultans onderdanen bij hun schuldeischer wanneer deze een Gouvernements onderdaan is en in het bijzonder ook omtrent hetgeen geschiedt wanneer een zodanig schuldenaar de dienst van schuldeischer verlaat vóór dat de schuld is afbetaald.

Aan die aanschrijving is voldaan door de indiening van mijn rapport van 16e februarij 1869 No. 125. (pp. 22-4)

[...]

Onderwijs

Voor het onderwijs zijn hier 2 scholen en op Batjan 1 ongerekend de zoogenaamde scholen door de zendelingen op Nieuw Guinea en Galela opgericht die echter nog van zeer weinig beduidenis zijn. (p. 59)

[...]

Toelating van zendelingen op Nieuw Guinea en Galela (Ternaatsch Halmaheira)

[...]

Van het zendelingswerk op Nieuw Guinea valt niet veel bijzonders te zeggen. Evenals te Galela met den zendeling Been werd ook het personeel op Nieuw Guinea alwaar reeds bij mijn komst gevestigd waren de zendelingen Geissler, van Hasselt, de twee gebroeders Beijer, Kamps en Mossche vermeerderd met de zendelingen Rinooi en Woelders.

Mossche is echter onlangs overleden en zijn weduwe met haar eenig kind dientengevolge naar herwaarts overgekomen.

Geissler zal waarschijnlijk ook binnenkort gebruik maken van het hem van regeringswege toegekende verlof naar Europa.

Omtrent den toestand van dezen post is door mij uitvoerig gerapporteerd in mijn schrijven van 29e Maart 1868 No. 223. (p. 71)

Wetenschappelijke zending van den heer van Rozenberg

Den 5e September 1868 arriveerden hier de natuurkundige H. van Rozenberg en zijn assistent Tijsofski, een korporaal van het Indisch leger pro memorie, welke twee heeren den 16e December jl. hunne reis hebben ondernomen naar Nieuw Guinea met het daartoe door eerstgenoemde ingehuurde vaartuig Fearnot toebehorende aan den heer M.D. van Renesse van Duivenbode. Zij zullen volgens zeggen een tiental maanden uitblijven en dan na terugkomst eenige togten doen naar de omliggende eilanden. (p. 78)

[...]

Nieuw Guinea

Van Nieuw Guinea voor zoover het onder Tidore sorteert valt niet veel te zeggen. De gewone roof- en strooptogten hadden er steeds plaats en zullen misschien eerst op den duur kunnen worden uitgeroeid en bedwongen door een geregeld plaatselijk bestuur en eene meer geregelde communicatie met Ternate. (p. 126)

[...]

Ternate den 24e maart 1869
De afgetreden Resident van Ternate
benoemd Resident van Amboina
Nieuwenhuijs

2f. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR DER RESIDENTIE
TERNATE DOOR DEN AFTREDENDEN RESIDENT F. SCHENCK AAN
DEN BENOEMDEN RESIDENT MR. S.C.J.W. VAN MUSSCHENBROEK,
1873.¹

[...]

Algemeene beschouwingen

Het bestuur dezer Residentie werd door mij den 30en September 1870 overgenomen van den Secretaris der Residentie Mr. J. Bousquet, die, door het vertrek van mijn voorganger D. Boes Lutjens naar zijn nieuwe standplaats Amboina, sinds den 23en July te voren met het bestuur belast was geweest. (p. 2-3)

[...]

Bevolking

[...]

	Ultimo 1869	Ultimo 1872
III Het Rijk van Tidore		
Eiland Tidore	13680	13614
Mare ²	398	518
Halmaheira	6294	6480
Gebe	1057	1111
Waigio	2377	2030
Salawatti	3326	3396
Misowal	1961	2007
Nieuw Guinea	1384	1532
	-----	-----
Totaal	30477	30688

(p. 11)

---

¹ ANRI, archives Ternate Residency, inv. no. 156.

² Also called: Pottenbakkers eiland.

Geneeskundige dienst

[...]

3e Vaccine

De vaccinateurs zijn op dezerzijdsche voordragt van 8e Maart 1872 Nr. 203 vermeerderd met twee meer speciaal voor een paar belangrijke plaatsen op Halmaheira.

Hoe meer zij toegepast wordt hoe meer de aandrang toeneemt voor de vaccine en vaccinateurs. Jammer maar dat in zoo vele streken die tot deze Residentie behoren zoals Bangaai, Tomboekoe en omliggende eilanden, Nieuw Guinea en andere eilanden geen vaccinateurs kunnen worden aangesteld door te verren afstand van de hoofdplaats in verband tot de hoogst gebrekkige communicatie middelen, vooral ook om bij uitsterving der vaccine nieuwe stof naar zulke plaatsen over te varen; met de Soela eilanden en andere afgelegen plaatsen wordt dit meermalen ondervonden.

De vaccinateur der Soela archipel is bestemd om ook op de Bangaai eilanden te vaccineren; dit geschiedt door den afstand echter hoogst zelden. (pp. 108-9)

[...]

Zendingen op Nieuw Guinea en Galela/Halmaheira

Op Nieuw Guinea zijn thans gevestigd de zending-leraars van Hasselt, die bij mijn aankomst op Ternate was wachtende op een goede gelegenheid om naar zijn bestemming te gaan en den 5 februarij 1871 daarheen vertrokken is, Rinnooij, Woelders, Meeuwig en Niks, en de zendingen werklieden C. Boyer en Bink.

De zendingen Niks, Meeuwig en Bink kwamen te Ternate aan in Maart 1871 en konden eerst naar hunne bestemming den 12 Augustus daaraan volgende met de Wilhelmina Frederika die als kolenschip ingehuurd werd door den Commissaris P. van der Crab voor zijn reis naar Nieuw Guinea. (pp. 116-7)

[...]

Den 8en July 1872 kwam hier met een paduakan van Nieuw Guinea aan de zending Niks, zwaar lijdende aan de bobento; zijn vrouw liet hij achter om op een betere gelegenheid voor haar te wachten.

Wat de zendingen persoonlijk aangaat zoo luiden de berigten omtrent hen wat Halmaheira betreft steeds gunstig. In de Doreh baai zijn ze meestal ziekelijk. Met de evangelisatie echter gaat het geen stap vooruit. (pp. 118-9)

Door de zendelingen in de Geelvinkbaai (Nieuw Guinea) werd bij brief van den zendeling Niks van 23 Augustus 1872 het verzoek gedaan om de zendingsposten Anday, Maam en Noeni in hetzelfde voorregt te doen deelen als die te Mansinam en Doreh dat is om ook daarvoor van Gouvernements wege geschut, geweren en munitie te verstrekken.

Dit verzoek heb ik bij schrijven van 27 Augustus 1872 No. 692 aan den Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid overgebracht, onder opmerking dat bij gouvernements besluit van 2 April 1864 Nr. 29, de verstrekking zonder verrekening geautoriseerd werd van twee bronzen draaibassen en zes geweren met toebehoren en de vereiste munitie, maar meer bepaaldelijk ten dienste van het steenkolen dépôt te Doreh doch dat de zendelingen tot de overtuiging schenen gekomen te zijn dat deze verdedigingsmiddelen werden gegeven voor hun eigen bescherming.

De Directeur na het stuk met zijn advies aan de Gouverneur Generaal te hebben gezonden en van Zijne Excellentie vernomen hebbende dat 's Directeurs gevoelens gedeeld werd antwoorde bij zijn missive van 8 November 1872 Nr. 10457 dat er geen termen bestaan tot verstrekking van de door de zendelingen in de Geelvinkbaai (Nieuw Guinea) gevraagde vuurwapenen ten behoeve der zendingsposten te Anday, Maam en Noeni.

De bezwaren waren in substantie dat indien de zendelingen op Nieuw Guinea genoodzaakt zijn de bevolking door het gebruik van vuurwapenen te verjagen, in stede van die tot zich te trekken door geestelijke wapens, hun arbeid daar ongetwijfeld geheel onvruchtbaar moet genoemd worden en het voor hen zelve en van de zaak die zij dienen beter zal zijn dat zij zich terugtrekken.- dat in elk geval, zoo er al wapenen bepaald noodig zijn, de aanschaffing der wapenen aan hen zelve behoort te worden overgelaten. (pp. 137-40)

[...]

Voorvallen op Nieuw Guinea

Nieuw Guinea trok langzamerhand meer de aandacht van andere mogendheden, zoo zelfs dat berigten vernomen werden dat in Australië en Engeland ernstige pogingen werden aangewend om een onderneming van kolonisatie op Nieuw Guinea tot stand te brengen. Bij dat berigt werd in den "Straits Observer" van 14 December 1871 ter sprake gebracht een te London verschenen brochure waarin de Heer Archibald Campbell een kolonisatie van Nieuw Guinea aanbeveelt en daarvoor de medewerking in Engeland inroept, gelijk hij reeds met goed gevolg in Australië zou hebben gedaan. Vóór dat dit nog bekend was werd hier het Gouvernements besluit van 18 April 1874 Nr. 21 ontvangen waarbij in artikel 2 van het dispositief aan den hoofdamtenaar P. van der Crab is opgedragen een zending naar Nieuw Guinea ten einde een onderzoek

in te stellen naar den staatkundigen en oeconomischen toestand en de hulpbronnen van dat eiland en naar de feitelijke betrekkingen die thans tusschen de hoofden aldaar en den Sultan van Tidore nog mogten bestaan.

Den 12 Augustus 1871 vertrok van hier de commissaris van der Crab vergezeld van den inspecteur honorair der kultures J.E. Teijsman per Gouvernementsstoomer Dassoon naar de Noordwestkust van Nieuw Guinea maar moest, tot aan de Humboldbaai gekomen weder terugkeren ten gevolge van ziekte onder de bemanning van het vaartuig. Op die reis waarvan het hoofddoel dus niet bereikt was werd nog door den heer van der Crab gelegenheid gevonden eenige zaken te onderzoeken die op sommige plaatsen van Nieuw Guinea volgens ingekomen berigten waren voorgevallen.

Den 23 Mei 1870 kwam hier met een kleine schoener uit Nieuw Guinea de tijding dat een Italiaansche brik onder gezag van den Italiaan Cerruti in de Mac Cluer baai is geweest en de gezagvoerder door de inboorlingen verwond was, terwijl de vlag en een zijner geweren geroofd werden.

In Januarij 1870 werd reeds bij zeer geheim schrijven van den Gouvernements Secretaris van 8 December 1869 Nr. 36 hier mededeeling ontvangen dat van een vertrouwbaar zijde ter kennis van de Regering was gebracht dat zich op dat ogenblik te Singapore bevonden drie Italianen G.I en P.F. Cerruti broeders en G. de Lenna Kapitein der Italiaansche Artillerie die het voornemen hadden binnen kort in een kleinen schoener "Alexander" genaamd, van daar te vertrekken, zoo het heette, tot het doen eenen wetenschappelijke reis door den archipel; dat hunne redeneringen echter deden vermoeden, dat de wetenschap niet, of althans niet uitsluitend het doel hunner reis was;

dat zij zich tot reisgezel hadden gekregen zekeren Camil, iemand, die te Singapore uit Portugesche ouders geboren, aldaar als een listig en geslepen persoon bekend stond, en de taal der Boeginezen, onder wie hij eenige jaren had doorgebracht (hij was luitenant van Wilson te Siak en op Borneo in 1857 en 1858) geheel magtig;

dat een en ander den Gouverneur Generaal werd medegedeeld, niet alleen omdat ondersteld werd, dat genoemde personen toen gevaarlijk waren, maar omdat zij intusschen zouden trachten bij de eene of andere gelegenheid een schadelijken invloed uit te oefenen, hetgeen later moeilijkheden zoude kunnen veroorzaken.

Om welke redenen de Resident werd uitgenoodigd om, zonder eenigen argwaan of eenige opzien te verwekken, de gangen van de hier bedoelde reizigers naauwkeurig gade te slaan.

Toen nu hier achtereenvolgens ontvangen werden de brieven van den Gouverneur van Celebes en Onderhoorigheden geheim van 2 December 1869 Nr. 5433/1 over dezelfde personen en een berigt van Batjan van 23 December daaraan volgende kennis gevende dat die drie heeren met hun schoener den avond van den 15en December ter reede van Batjan kwamen en den 24en daar van daan naar Ternate vertrokken zonder dat hier iets van hun gezien noch gehoord werd, werd bij dezerzijdschen geheimen

brief van 4 Januarij 1870 La B door mijn voorganger van een en ander kennis gegeven aan den Gouverneur Generaal.

Eindelijk werden meer speciale berigten ontvangen en door tusschenkomst van den Sultan van Tidore en van den Ambonschen jager David Hoekoem die bij dezerzijdsche brief van 3 Julij 1870 La I geheim aan Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal werden medegedeeld en op het volgende nederkwamen:

dat voordat de Alexander Batjan aandeed, het vaartuig op Amboina was geweest, alwaar de heeren Cerruti in dienst namen een in de Molukken en vooral met Nieuw Guinea bekend Ambonsch jager David Hoekoem om hun tevens tot loods te dienen;

dat aan de negorij Birah op de Zuidkust van Nieuw Guinea, in de Mac Cluergolf, gekomen die heeren naar den wal gingen met sloepen en aldaar eenige inboorlingen ontmoeteden, die weldra in aantal toenamen en, naar verzekerd wordt, zonder eenige aanleiding van de reizigers op het onverwachts een der heeren Cerruti met den kolf van diens eigen geweer van achteren geslagen hebben en vervolgens met pieken eenige wonden toegebracht, dat eenige geweerschoten door de aangevallenen op de Papoeërs gelost, waarvan de gevolgen niet bekend zijn geworden, hen eindelijk op de vlucht joegen en de Italianen ontzettekeden die toen naar hun vaartuig zijn teruggekeerd.

dat de wonden die Cerruti had bekomen niet van belang moeten zijn geweest daar ze volgens verklaring van David Hoekoem in 8 dagen tijd volkomen genezen waren;

dat van Birah de reizigers verder naar Salawatti zeilden, dáár voor de hoofdplaats Sameté het anker lieten vallen en zich in kontakt stelden met de hoofden aan wie zij een uitvoerig verhaal deden van het hun overkomene met het verzoek om een en ander aan Z.H. den Sultan van Tidore te berigten en dien Vorst namens hen om voldoening te verzoeken voor het hun aangedaan onregt;

dat aan dat verzoek een Tidoreesch djoeroetoelis op Salawatti heeft voldaan door zich te bepalen met aan Zijne Hoogheid een uitvoerig berigt te geven van hetgeen ter zijner kennis was gekomen;

dat van dat berigt de Vorst onmiddelijk het bestuur mededeeling deed.

Deze berigten werden aangevuld bij gelegenheid van de reis van mijn voorganger naar Nieuw Guinea.

Die berigten kwamen vooral hierop neder: dat die streek van Nieuw Guinea die de heeren Cerruti tot veld hunner onderzoekingen schijnen uitgekozen te hebben bewoond wordt door volksstammen die volstrekt geen gezag erkennen, voor een goed deel nog menscheneters zijn en derhalve in een staat van barbaarschheid verkeerden, waarvan een minder ongunstig onthaal dan dat hetwelk den genoemden reizigers te beurt viel, bezwaarlijk was te wachten;

dat aan de Mac Cluer golf en inzonderheid aan het noorder gedeelte een zeer talrijke bevolking gevestigd is, die er steeds op uit is om weêrlozen aan te vallen en elke toenadering van vreemdelingen schuwte;

dat daarbij het vaarwater daar vol gevaren is zoodat schepen van eenigen diepgang 't ver op zee moeten houden en slechts door middel van kleine vaartuigen

gemeenschap met den wal kunnen bekomen;

dat uit dat al wel tot het besluit moet gekomen worden dat de "Alexander" naar het bezochte gedeelte van Nieuw Guinea een togt heeft ondernomen die geenszins vrij was van bedenkingen en met het oog op bekende vruchtbare terreinen in deze residentie voor wetenschappelijke onderzoekingen van den aard als die welke de heeren Cerruti zich tot taak schijnen te hebben gesteld, stellig niet zou zijn aanbevolen indien het reisgezelschap voorlichting van het bestuur had gevraagd.

Op dit stuk werd door mij, den 4en November 1870 de geheime missive van den 1en Gouvernements Sekretaris van 4 October te voren La T3 ontvangen, waarbij ik werd uitgenoodigd om naar aanleiding van hetgeen in den bovenstaanden brief was kenbaar gemaakt, bij den Sultan van Tidore op een behoorlijke voorziening met betrekking tot het met de Italiaansche reizigers Cerruti en de Lenna te Birah voorgevallene aan te dringen, onder mededeeling dat de Regering genegen was om hem zoo noodig met een oorlogs vaartuig behulpzaam te zijn.

Hieraan werd voldaan in dien geest dat door mij eerst van den Sultan werd afgevraagd wat door hem ter zake reeds gedaan was, of wel wat, volgens zijn meening, verder kon en behoorde verrigt te worden. Z.H. kon mij hierop geen voldoende antwoord geven, de zaak bleef sedert in statu quo en zag hij geen middel om met kracht te handelen, daar de zoogenaamde hongitogten die in vroeger tijd bij dergelijke gelegenheden afdoende werkten, thans verboden zijn.

Ik vermeende den Sultan vooralsnog onkundig te moeten laten van de toegezegde hulp met een oorlogs vaartuig dewijl hij die ongetwijfeld gretig zou aannemen om zich van verdere moeilijkheden te ontslaan terwijl het mijns inziens doeltreffender en voorzigtiger was, om alvorens tot meerdere magtsontwikkeling over te gaan, te trachten langs geleidelijken weg het doel te bereiken.

Met den Sultan was daarom overeengekomen dat een der rijksgrootten behoorlijk door Z.H. gevolmagtigd naar Salawatti zou worden afgezonden om in overleg met den Radja dier landstreek onder wiens gezag Birah almede sorteert, een plaatselijk onderzoek in te stellen, en van genoemden Radja de uitlevering te vorderen der hoofdschuldigen aan de tegen de heeren Cerruti en de Lenna gepleegde feitelijkheden, zoomede van de hen geroofde goederen.

Ik behield mij echter voor om mogt het resultaat niet de voldoening geven als verwacht had mogen worden, wanneer de Radja van Salawatti verantwoordelijk ware gesteld, dadelijk na het bekend worden van het voorgevallene, Zijne Excellentie alsnog in overweging te geven tot meerder magtsvertoon over te gaan en tot dat einde een vaartuig te bestemmen dat de middelen bezit voor zulk een togt, en waarmede ik mij persoonlijk ter plekke kan begeven.

De commissaris P. van der Crab onderzocht mede op verzoek deze zaak bij gelegenheid van zijn reis naar Nieuw Guinea in Augustus 1871 en rapporteerde zijn bevinding in zijn reisverslag, waaruit gelezen wordt dat de heer Cerruti door het doodschieten van een aan het hoofd dier stam toebehoorend varken aanleiding tot die vijandelijkheden zou hebben gegeven.

Den 25en April 1871 werd ik, door Z.H. den Sultan van Tidore in de gelegenheid gesteld aan Zijne Excellentie den Gouverneur Generaal bij mijn missive van dien datum Nr. 340, de door de Papoeërs geroofde voorwerpen van Cerrutie zijnde een achterlaadgeweer en een Engelsche vlag aan te bieden. Dit een en ander deed de zaak omkeeren, want nu de geroofde goederen zijn teruggegeven en gebleken is dat de Italianen eigenlijk de oorzaak van de ruzie zijn geweest kan in billijkerwijze van bestraffing geen sprake meer zijn.

Van de zending van den Commissaris van der Crab naar Nieuw Guinea heb ik nog gebruik gemaakt om hem te verzoeken bij zijn aanwezigheid in de Geelvinkbaai naar sommige klagten onderzoek te doen die ik uit Nieuw Guinea op verschillende tijden en uit verschillende bronnen had vernomen, voor al omdat mijn voorstel aan den Kommandant der Zeemagt om een vaartuig tot dat einde ter mijner beschikking te willen stellen, slechts beantwoord werd met een verwijzing naar de besluiten die betrekking hadden op de commissie reis van dien hoofd-ambtenaar.

Die klagten kwamen op het volgende neder:

Den 2 Junij 1871 bragt de schoener Ternate een brief van den zendeling leraar van Hasselt, houdende vermelding dat kort te voren eenige Dorezen en Mansinammers door Rhoners gedood, anderen gevangen genomen werden, en dat de zaak, waarvan deze daden het gevolg waren, nog niet uitgemaakt was.

Voorts dat de Ternataansche handelaar Djamaloe door de Wandessiërs, zonder eenige aanleiding van zijn kant, verraderlijk vermoord werd, enkelen zijner opvarenden eveneens vermoord, anderen gevangen genomen en de goederen geroofd of vernield werden; dat een ander handelaar eveneens aangevallen doch met moeite het gevaar ontkwam en deze onveilige toestand den handelaren noodzaakte om vroeger dan gewoonlijk terug te keeren.

Den 24en kwam de posthouder W. Hendrik die met het kolenschip Clara in commissie naar Nieuw Guinea gezonden was hier terug, en deelde het navolgende mede:

dat den 27 Mei een praauw roréhé gevoerd door dano Djanoe, vergezeld van een haboe van Tidore en bemand met Mabaërs te Mansinam aankwam, voorgevende van Salawatti gekomen te zijn om schulden voor het hoofd van dat eiland in te vorderen en handel te drijven; daarmede dat die praauw behoorde tot een hongt vloot die te Salawatti achtergebleven was, doch dat het bij onderzoek bleek dat de bevolking van Mansinam evenmin als die van Doreh iets verschuldigd was; dat de praauw geen handelsgoederen in had en de dano niet voorzien was van een volmagt 't zij van den Sultan of van den Radja van Salawatti;

dat volgens het zeggen der zendingen jaarlijks tegen den oogsttijd menschen van Salawatti overkomen om de bevolking af te zetten en nadat dit den dano onder 't oog gebragt was het vaartuig in den nacht verdween;

dat op den 16 Junij weder een praauw van Patanie kwam gevoerd door den Sengadjie Moeid vergezeld van een chatieb en een Tidoresche bemanning die dezelfde

redenen als de voorgaande voorwendde doch op eene geheimzinnige wijze verdween.

Nog ontving ik de verklaring van den hier aangekomen Boegineschen handelaar Latjoei houdende dat hij op een togt langs de kust van Nieuw Guinea te Arapin eenige handelsgoederen aan de bevolking gaf waarvoor hem een lading masooi zou worden geleverd door tusschenkomst van den te Rhon aangenomen djoeroebawa en loods Manggarini;

dat hieraan echter niet voldaan werd, maar de bevolking geleid door genoemden Manggarini bij herhaling in groote getale en gewapend aan boord kwam, en zelfs twee hunner den eersten stap deden om hem aan te vallen doch dat hij hen in bedwang hield en deed aftrekken, waarna hij met zijn vaartuig wegzeilde.

Hieraan werd dan ook door den Commissaris voldaan en van hem mededeeling ontvangen bij missive van 9 November 1871 Nr. 18:

- 1e dat de oorlogskwestie tusschen Doreh en Rhon geëindigd was en waarschijnlijk geëindigd zou blijven; dat de hoofden van te Rhon aanwezige korrabarra van Patanie aldaar wachtende waren op betaling van slavenwaarden die Rhon zou geven ter vergoeding der twee gedoode Dorehers.
- 2e dat de moord op den anachoda Djamaloe en eenige zijner opvarenden waarschijnlijk gevolgd zal worden door de opvatting van den hoofddader Waropan; de Patanische hoofden daartoe poging deden en hem levend of zijn lijk naar Ternate zouden brengen waartoe een premie van f100 werd uitgelooft. Ontvlugting of overlijden van Waropan onderweg zou niet als waarheid worden aangenomen tenzij in het laatste geval zijn lijk vertoond werd.
- 3e dat de prauwen van Maba en Patanie werkelijk te Doreh en op andere plaatsen waren en geweest waren maar voor zoo ver toen vernomen werd geen geweldadigheden hadden gepleegd tegenover de bevolking en zonder veel aandrang belasting voor den Sultan verzamelden.
- 4e dat de niet betaling aan den anakoda Latjoei grootendeels aan eigen onvoorzigtigheid en overdreven bangheid werd toegeschreven en waarschijnlijk de schuld alsnog zou worden voldaan te Doreh, waar in December 1871 voor hem gedeponeerd zouden worden achtentwintig picols masooi.

Tot opheldering hiervan diene dat de commissaris te Rhon zijnde, den Papoeër Manggarani aan boord liet komen om het onderzoek in zijn bijzijn te Waropen voort te zetten; het bleek daar dat hij wel anders had kunnen handelen, maar ten deze niet strafschuldig kan genoemd worden.

Aangezien het hoofddoel van de zending naar Nieuw Guinea niet bereikt werd, oordeelde de Minister van Koloniën het blijkens het schrijven van Zijne Excellentie aan den Gouverneur Generaal van 19 februarij 1872 Lettr Aa2 Nr. 28/283, in afschrift overgelegd bij het Gouvernements besluit van 29 Junij 1872 Nr. 25, hoogst noodig dat Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal onverwijld zorg zou dragen dat voorzieningen werden genomen om de onderzoekingen op Nieuw Guinea te doen hervatten, zoodat bij artikel 3 van het dispositief bij bovengenoemd besluit, aan den

hoofdambtenaar op non activiteit J.G. Coorengel werd opgedragen, de bij het besluit van 18 April 1871 Nr. 21 bedoelde door den hoofdambtenaar P. van der Crab aangevangen zending naar Nieuw Guinea te voleindigen; terwijl in artikel 4, der bij het besluit van 13 Junij 1871 Nr. 22 voor den hoofdambtenaar P. van der Crab vastgestelde instructie ook voor deze nieuwen Commissaris verbindend werd gemaakt.

Het departement der marine maakte vooral bezwaren omtrent de beschikbaarstelling van een stoomschip tot die reis en stelde voor, die uittstellen tot in de daartoe gunstige mousson van het aanstaande jaar (Vide alinea 8 van de praemissen van het besluit van 16 December 1872 Nr.4) en werd dientengevolge de hoofdambtenaar J.G. Coorengel na terugkomst te Batavia van den togt naar de Noord westkust van Nieuw Guinea beschouwd als voorlopig te zijn ontheven van de verdere volbrenging der hem opgedragen zending naar genoemd Eiland.

Den 18en februarij 1873 werd te Ternate het gerucht verspreid dat twee nog niet lang geleden hier aangekomen Papoesche hoofden hadden gesproken over een moord die nabij het eiland Sorong (het kleine eiland tusschen de west kust van Nieuw Guinea en Salawatti) op de bemanning van een Engelsch schip dat ter paarschelp visscherij kwam, benevens 17 papoesche duikers door de strandbewoners van Nieuw Guinea zou hebben plaatsgehad.

Ik heb onmiddelijk die papoesche hoofden genaamd Sakka, Majoor Doreh, en Parambeij, Sawohi Mansinam, bij mij doen komen om iets naders omtrent die geruchten te vernemen, hetgeen op het volgende nederkwam:

dat zij (die hoofden) toen omstreeks drie maanden geleden d.i. November 1872 met hun vaartuig van Doreh vertrokken met bestemming naar Tidore om den Sultan hun hulde te brengen;

dat zij een maand later in de straat Galewo te Sorong aankwamen waar zij voedingsmiddelen wilden zoeken en zij daar een schoener ten anker zagen liggen;

dat op de gedane vraag zij van de bewoners van Sorong ten antwoord kregen dat het een Engelsche schoener was die drie dagen geleden aankwam, met het doel om paarschelpen te visschen;

dat geen enkele van de Engelsche bemanning maleisch kon spreken, maar dat zij een tolk van Singapore aan boord hadden;

dat zij den volgenden dag twee sloepen het vaartuig zagen verlaten en naar tandjong Seleh (Westelijkste punt van Nieuw Guinea) roeijen, doch dat ze niet ontdekken konden hoeveel menschen in de sloepen waren;

dat zij drie dagen later den tolk ontmoetten die hun vertelde dat zij 20 papoes telandjang aan boord hadden bestemd om paarschelpen te zoeken en dat drie dagen te voren, twee sloepen met 20 menschen tot dat einde uitgegaan, doch nog niet teruggekeerd waren;

dat omstreeks 20 dagen later een bewoner van Amberpan van Salawatti bij hen kwam met de tijding dat een stoomschip op Salawatti was binnengekomen;

dat de sloepen toen nog niet terug waren, waarna de Kapitein zijn matrozen en

andere menschen tot opsporing uitzond, die echter vier dagen later terugkeerden met het bericht dat zij de 20 menschen niet vonden, maar dat zij de twee sloepen vol gaten hadden zien liggen op het strand te tandjong Seleh;

dat twee dagen later de Kapitein met de schoener naar Salawatti zeilde en den volgenden dag ook de Sawohi Parambeij derwaarts ging terwijl hun menschen op Sorong achterbleven om sago te kloppen;

dat het stoomschip toen niet meer te Salawatti lag, doch dat hij hoorde dat de tolk namens den Kapitein den Radja het verzoek deed, om een onderzoek in te stellen naar de 20 verloren menschen;

dat de Radja hieraan gevolg gaf en vier dagen later terug kwam, mede brengende tien geweren, tevens berigtende dat de 20 menschen vermoord waren door inboorlingen van Braauw (een negorij op de vaste kust van Nieuw Guinea oostelijk van tandjong Seleh);

dat hij Sawohi Parambeij dienzelfden dag naar Sorong terugkeerde om de reis naar Tidore voortzetten en niet wist wat er verder gebeurd was.

Ik liet op dit zoo stellig bericht den Sultan van Tidore verzoeken om onmiddellijk een vaartuig naar Salawatti uitte zenden om nadere berigten ter zake in te winnen.

Den 26 februarij 1873 kreeg ik van den Sultan van Tidore kennis dat toen de Sengadjie van Roemansra (Salawatti) als zendeling van den Radja van dat eiland was aangekomen, die het gerucht omtrent den moord nabij Sorong bevestigde.

Volgens diens mondeling bericht droeg zich de zaak volgende wijze toe:

Op den 5en November 1872 kwam een schoener te Sorong, 't geen 2 dagen later door den Radja van Salawatti vernomen werd, die daarop naar Sorong ging om den Kapitein te ontmoeten. Op de gestelde vraag, werd door den Kapitein geantwoord dat hij paarleschelpen wenste te zoeken.

De Radja van Salawatti gaf toen den raad de schoener naar Salawatti te brengen, als wanneer hij hem menschen zou geven om aan te wijzen waar de schelpen te vinden zijn, dewijl het te Sorong door veel slecht volk, onveilig is.

De Kapitein sloeg dit echter af zeggende dat zijn boeken hem duidelijker dan de menschen zouden aanwijzen waar de schelpen te vinden zijn en dat hij tot dat einde naar poeloe Jaar (een klein eiland in straat Galewo niet ver van oedjoeng Seleh) zou gaan. De Radja keerde toen huiswaarts en de Kapitein zond twee sloepen bemand met een stuurman en 17 man naar poeloe Jaar.

Eenigen tijd daarna kwam een man van Sailolo, genaamd Bampie, te Salawatti den Radja kennis geven dat hij op poeloe Jaar was geweest om tripang en schildpadhuid in te zamelen, toen hij aan den anderen kant van het eiland op schelpen en bamboe blazen en op trommen slaan hoorde, zooals de papoeërs gewoon zijn te doen wanneer zij in een gevecht overwinnaar zijn gebleven of menschen vermoord hebben;

dat hij daardoor beangst geworden zijn prauw verbergde en in een boom klom om de menschen te bespieden die hij herkende als inboorlingen van Kanabraä, een papoesch negorij op het vaste land van Nieuw Guinea oostelijk van Tandjong Seleh;

dat hij toen gewacht heeft tot dat zij afgetrokken waren en toen weder aan het tripang visschen ging aan de andere zijde van het eiland, waar hij twee sloepen vol gaten en 18 lijken vond;

dat hij medelijden had met deze vermoorde menschen en vermoedde dat de Kanabraërs de moordenaars waren, waarom hij dadelijk naar Sailolo terugkeerde en van de zaak kennis gaf aan Dano Sinen / die hem uitnoodigde te zamen hiervan kennis te gaan geven aan den Radja van Salawatti;

dat zij bij tandjong Seleh een sloep ontmoetten, en zij van de menschen die daarin waren vernamen, dat zij uitgegaan waren om de twee andere sloepen op te zoeken doch dat hen toen het voorgevallene werd medegedeeld zoodat verder zoeken onnoodig was;

dat toen zij te Salawatti aankwamen, de schoener daar reeds van den vorigen dag ten anker lag;

dat de Radja van Salawatti zeide reeds alles van den Kapitein te hebben gehoord en dat deze hem verzocht had de daders van den moord te gaan opzoeken en eenig goed mede te nemen ten einde te trachten daarmede de verloren 10 geweren en een kijker in te ruilen.

De Radja van Salawatti ging daarop met den Sengadjie naar tandjong Seleh en zonden zij van daar uit menschen naar die van Kanabraä om de geweren en den kijker in te wisselen en nadere berigten in te winnen, welke eerste hun gelukte terwijl zij van de boosdoeners vernamen het geen voorgevallen was als volgt:

dat zij de twee sloepen bemand met 18 menschen ontmoetten nabij poeloe Jaar, en uit hunne gebaren dewijl zij hunne taal niet verstonden, begrepen, dat zij gekomen waren om schelpen te zoeken, waarop zij hen begrijpelijk maakten dat zij de sloepen voor anker moesten leggen en laag water afwachten, als wanneer zij behulpzaam zouden zijn in het opduiken van schelpen;

dat zij echter te voren met hun makkers reeds hadden afgesproken, dat hun grootste aantal zich in het bosch zoude verschuilen en slechts enkelen met de vreemdelingen spreken zouden om vertrouwen in te boezemen ten einde later, wanneer reeds schelpen gevonden en aan wal gebragt waren om die te openen, te voorschijn te komen en allen te vermoorden;

dat, toen het water gevallen was zij met de vreemdelingen, uitgenomen een stuurman die in de sloep bleef, volgens afspraak schelpen zochten en toen zij bezig waren die op het strand te openen, de anderen uit het bosch kwamen en allen afgemaakt werden waarna ook de stuurman werd gedood en de goederen geroofd.

Dit verhaal werd den Radja van Salawatti te Tandjong Seleh medegedeeld die onmiddellijk terugkeerde, het den Kapitein overbragt en dezen de 10 geweren en den kijker overgaf.

Die Kapitein verzocht toen den Radja menschen te verzamelen om de boosdoeners een bestraffing te geven en daarna met den Radja naar Ternate te gaan.

De Sengadjie, overbrenger der boodschap, was echter onbekend met den uitslag, dewijl toen hij, drie maanden geleden Salawatti verliet, de prauwen gereed gemaakt

en de menschen (Alfoeren) voor den togt verzameld werden.

Die uitslag werd echter vernomen toen op den 18en Juni 1873 de Radja moeda van Salawatti zelf zijn opwachting kwam maken, vergezeld van den Secretaris van Tidore; hij gaf voor zóó lang met herwaarts komen gedraald te hebben omdat hij nog geen vaartuig van voldoende grootte had. Hij bragt drie brieven die hem door den Kapitein van het vaartuig in de zaak van moord bij poeloe Sorong gegeven werden, toen deze in de maand December Salawatti verliet. Een dezer brieven was geadresseerd aan den Kommandant van het eerste beste oorlogsvaartuig dat te Salawatti mogt aankomen, de tweede aan den Pruissischen Consul Generaal te Hamburg de derde aan den Sultan van Tidore, de laatste opende ik op verzoek van den Sultan; de inhoud daarvan is woordelijk door mij overgenomen in het dagregister onder datum van 18 Junij 1873, dewijl het een belangrijk document te achten is; de Kapitein erkent toch daarbij de voldoening genomen te hebben voor den op zijn bemanning gepleegden moord, en daartoe de hulp genoten te hebben van den Radja waarvoor hij den Sultan in warme bewoordingen dank zegt, met de belofte om dit algemeen kenbaar te maken; de aanleiding voor een Casus belli mag dus beschouwd worden weggenomen te zijn.

Zijn verdere verklaring komt wat het eerste gedeelte betreft overeen met het berigt van den Sengadjie van Roemansraä (blz. 179-186)¹. Voorts verhaalde de Radja dat hij het voorstel van den Kapitein om de boosdoeners te bestraffen, met welke expeditie hij zou medegaan, eerst niet aannam omdat hij daartoe niet voorzien was van de magtiging van den Sultan van Tidore, maar dat de Kapitein hiermede niet te vreden hem dwong zelfs met bedreiging om hem te zullen doodschieten met een pistool dat hij in de hand hield, als hij aan zijn verlangen niet voldeed, om tot de zamenstelling van een expeditie tegen Kanabraä over te gaan, waartoe hij drie prauwen in gereedheid had gebragt en met gewapende manschappen bemand en waarmede zij naar Kanabraä gingen, alwaar zij na een reis van 7 dagen arriveerden des avonds om 5 uur;

dat zij daar toen gerust hebben tot 7 uur aan de monding van de rivier, toen de rivier zijn opgevaren en om 5 uur 's morgens voor de negorij Kanabraä kwamen, waar zij onmiddelijk den wal opgingen en in de huizen drongen, terwijl de boosdoeners nog sliepen, zoodat zij drie mannen arresteerden en 2 geweren bij een van die personen vonden en medenamen;

dat toen die drie mannen begonnen te schreeuwen de overigen wakker werden die toen ziende wat er gaande was voor een gedeelte vlugtte, doch sommigen zich wapenden, maar dat de expeditie tevreden met haar vangst, heenging en weder de rivier afzakte;

dat de gewapende papoeërs hen echter vervolgden en anderen trachten hen den doortogt te beletten, waardoor een gevecht gedurende een uur lang ontstond waarvan

¹ Reference to pages in the original document.

het gevolg was dat de papoeërs eindelijk de vlugt namen;

dat toen zij buiten waren de Kapitein gelastte een onderzoek in te stellen bij de gearresteerden naar den plaats gehad hebbende moord en toen een hunner, bij wien aan huis de 2 geweren gevonden waren, erkende dat zij de 18 manschappen van den kapitein op het eiland Jefmatal hadden vermoord, waarvan zij de hoofden naar Kanabraä hadden overgebracht tegelijk met de goederen die ook geroofd werden;

dat zij vervolgens de 2 sloepen hadden verbrand.

De kapitein onderzocht waar het eiland Jefmatal lag, want dat hij er heen en in deze zaak een lokaal onderzoek wilde instellen.

Het eiland werd door den gearresteerde aangewezen en daarheen geroeid ter plaatse waar de moord had plaats gehad en waar de overblijfselen der twee sloepen gevonden werden.

De Kapitein trad vervolgens in overleg met den Radja en consorten en gaf te kennen dat hij den man die in het bezit van de twee geweren was gevonden en volgens eigen bekentenis aan den moord deelnam op dat eiland ten dood wilde brengen waarmede door den Radja werd ingestemd, bevreesd als hij was door het verwoed gezicht van den Kapitein.

Deze zeide toen tot den man in kwestie, dat hij nu gedood zou worden op dezelfde plaats waar hij den moord gepleegd had, liet hem aan een boom binden en schoot hem in de borst. De man was onmiddellijk dood en werd het lijk aan een staak opgehangen met het gezicht gekeerd naar Kanabraä tot waarschuwend voorbeeld voor de overige boosdoeners.

Dat toen de terugreis naar Salawatti werd aanvaard en daar aangekomen de Kapitein den Radja last gaf om de beide andere gevangenen ter dood te brengen maar dat hij Radja dit niet durfde te doen, zoodat die twee werden overgegeven aan eenige Alfoeren en papoeërs die hen medenamen naar hun negorij;

dat de Radja echter niet weet of die twee menschen al of niet gedood zijn en daar ook geen onderzoek naar gedaan heeft;

dat de Kapitein nog 5 of 6 dagen vruchteloos in de omstreken van Salawatti schelpen heeft gezocht en toen drie brieven aan den Radja overgaf, hem bedankte voor de verleende hulp en hem vroeg om een loods, die hem gegeven werd, waarop hij naar Sailolof vertrok.

Hoe het ook zij door dit hongitogtje geoorloofd of niet, in elk geval met de pistool op de borst afgedwongen en dus verschoonbaar, is wel eigen regt gedaan maar tevens een goed einde aan die netelige zaak gemaakt.

Van dit nader berigt is mededeeling gedaan aan de Regering bij brief aan den Directeur van binnenlandsch bestuur onder aanbieding tevens van de beide brieven gerigt aan het Pruisisch Consulaat en aan den Kommandant van een oorlogsvaartuig.

Den 7e Mei 1872 werd hier een brief ontvangen van de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen van 15 Maart te voren Nr. 31, waarbij onder toezending van afschriften van brieven:

- 1e Van den Sécretaire de la Société Géographique Imperiale de Russie Fred Ooten Saecken (? , JO) aan den Secretaris van het Bataviaasch Genootschap Dr. J.J. van Limburg Brouwer
- 2e Van den Secretaris van het Bataviaasch Genootschap van 14 februarij 1872 Nr. 6 aan den Inspecteur honorair van kultures J.E. Teijsmann;
- 3e Van den heer J.E. Teijsmann in antwoord aan den Secretaris van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen van 23 februarij 1872 Nr. 11, allen handelende over den Russischen geleerde Mr. N. Mikluha Maclaj die op het laatst van 1870 op het Russische oorlogstoomschip de "Vitiaz" geembarkeerd was te Cronstadt met het doel naar Nieuw Guinea te gaan en daar eenige jaren te blijven en door het genoemde vaartuig ook werkelijk aan de kust van Nieuw Guinea was aan wal gezet, een onderzoek werd verzocht te doen naar het wedervaren van dien Russischen geleerde en daarvan aan de Directie kennis te geven. Toen juist was er niets van Maclaj bekend waarvan de Sultan van Tidore zoo ook in de Geelvinkbaai gevestigde zendelingen met de zaak in wetenschap werden gesteld en verzocht, om wanneer zij iets omtrent den heer Maclaj mogten vernemen, daarvan zoo spoedig doenlijk kennis te geven en hun c.q. de meest mogelijke hulp te doen verleen en verleen.

Den 16 Julij 1872 kwam hier ter reede het Engelsche oorlogsvaartuig Nassan, Kommandant William Chu(...).

Van dezen werd den volgenden dag eenige tijding van Maclaj vernomen. Hij had namelijk op zijn reis om hydrographische opnamen te doen, het Russische fregat Vitiaz ontmoet die den heer Maclaj op Nieuw Guinea had afgezet; hij toonde om de zaak te verduidelijken een kaartje waarop aangetekend stond dat Maclaj in het zuidelijkst gedeelte van de Astrolabe baai aan den wal was gezet, dus aan de noordkust op een grooten afstand van de Geelvink baai, van waar hij dwars door het land, trouwens een der smalste gedeelten van het eiland, naar de Zuidkust dacht te trekken;

Deze tijding werd dadelijk bij missive van 26 Julij 1872 Nr. 610 aan de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen overgebracht.

Den 1en October 1872 werd een Gouvernements aanschrijving alhier ontvangen dat het Russische oorlogscorvet Bogatir Kommandant Schafroff naar Nieuw Guinea zou gaan ter opsporing van den jongen Russischen geleerde N. Miklouchou Maklaj met uitnoodiging om de beste pogingen aan te wenden om het doel dezer zending met alle binnen het bereik gelegen middelen zooveel mogelijk te bevorderen en een Tidoreesch hofgrootte of eenig ander geschikt persoon ter beschikking te stellen door wiens tusschenkomst het verkeer met de bevolking van Nieuw Guinea kan vergemakkelijkt worden.

In plaats van de Bogatir kwam den 18 November aan het Russische oorlogstoomschip Izoumroud Kommandant Michel Conmanij hier te reede, tot hetzelfde doel.

Bij gelegenheid dat de Kommandant zijn bezoek bragt bij den Resident,

overhandigde hij de gouvernements aanschrijving van 23 Augustus 1872 Nr. 1589 waarbij de komst van het korvet Bogatir bestemd voor den geleerde Maklaj op te sporen staat aangetekend. Volgens bericht van den Kommandant vertrok de Bogatir naar China en ontving de Izoumroud de opdracht om naar Nieuw Guinea te gaan.

Den 26 November vertrok de Izoumroud weder van de reede om zijn bestemming te volgen. Het noodige geld, steenkolen en wat nog verder noodig was, werd hem hier verstrekt tot nadere afrekening. De kapitein Edwards ging met hem mede als loods en tolk waarvoor hem f13 daags werd toegekend, terwijl de kapitein Idries van Tidore medeging als tusschen persoon om de aanraking met de bevolking te vergemakkelijken.

Ook werden de Zendingen van Geelvinkbaai uitgenoodigd om de noodige assistentie te verleen en bij het innemen van kolen, rundvee over te doen, het verkrijgen van tolken etc:

Een warme dankzegging voor de hulp en medewerking hem betoond was mijn deel, erkennende hij in een Russische haven geen beter onthaal en meer hulp te mogen verwachten.

Den 15 Januarij 1873 in den morgen omstreeks 10 uur kwam de Izoumroud van de Astrolabe baai terug op de reede. Nog dienzelfden morgen kwam de Kommandant Conmanij bij mij en deelde de bijzonderheden van zijn reis mede. Alles liep onverwacht gelukkig af.

Ter hoogte der Astrolabe baai komende konden zij den naauwen ingang moeilijk onderkennen, doch zagen uiteindelijk de Russische vlag waaijen en kort daarop den heer Maklaj in een prauw naderen; de vreugde over zijn terugvinden was groot, doch was hij onzeker of hij wel zou medegaan. De reden hiervoor was de vriendelijke en goede behandeling die hij van de bevolking ondervond en die hem aan haar hechtte.

Ook de heer Conmanij beschrijft de inboorlingen als van een beter voorkomen en beter gehalte dan in de Geelvinkbaai; zij ontvingen hem ook zeer wel en waren niet vreesachtig; zelfs de vrouwen liepen niet weg.

Alvorens weg te gaan bragt Maklaj in elke woning een afscheids bezoek en wilden de papoeërs hem niet laten gaan, maar riepen hem voortdurend bij zijn naam. Bij het heengaan van het vaartuig was het door een menigte prauwen met papoeërs omringd.

De heer Maklaj was erg ongesteld geweest en moest aanvankelijk leven van enkele aardvruchten; later toen hij bevriend raakte met de inboorlingen ging het beter en bragten ze hem nu en dan wat gevogelte, spek of iets dergelijks, natuurlijk tegen inruiling van koralen of andere geschenken. Het scheen dat die heer zich gemakkelijk voedt; drie oude klappers daags was hem voldoende.

Ook zijn beide volgelingen kwamen mede.

Volgens den heer Conmanij zou het binnendringen in het woeste boschland onmogelijk zijn.

Van den heer Maklaj zelf, die des avonds van dien dag aan mij door den

Kommandant werd voorgesteld vernam ik dat niet beide zijn volgelingen leefden, de inlander stierf spoedig, de Zweed was, zelfs toen nog, ernstig ziek.

De eerste vijf maanden waren de papoeërs hem zeer vijandig, moest hij zich in hooge mate behelpen en leed hij gebrek. Later schenen ze hem te beschouwen als afkomstig uit de maan, die magt had over weer en wind; het regende veel en wenschten zij droogte, waarom zij hem eenige eetwaren bragten en toen toevallig het weder beterde werd de toenadering grooter. ook gaf hij hen medicijnen (hij is geneesheer) en stelden zij zelfs hunne vrouwen en kinderen onder zijn hoede, omdat hij hen onbekende vuurwapenen had, toen zij in oorlog zouden raken met een bergstam. De verhouding werd toen steeds beter, zelfs vriendschappelijk. Ook maakte hij uitstapjes naar kampongs in het naburige gebergte; hij was van zijn reislust ver van genezen maar verlangde niets meer dan weder naar Nieuw Guinea te gaan, om land, volk en taal meer te bestuderen; waarna hij tot gelijk einde naar de oostkust van Celebes en elders dacht te gaan.

Speciaal legde hij zich toe op de zoölogie. Nieuw Guinea zeide hij is een schoon land voor den naturalist, maar de plaats waar hij geweest was zeer ongezond; hij was zeer ziekelijk, altijd met koorts, dikwijls het bezwijken nabij; hij zag er ook ziekelijk, bleek en zwak uit.

Den 2en Maart vertrok hij van hier met de Izoumroud na nog eerst de Minahassa te hebben bezocht, met het stationschip Bali, dat hem daartoe de gelegenheid aanbood, vandaar teruggekomen per mailboot, den berg van Ternate beklommen te hebben en op Tidore geweest te zijn.

Den 27en October 1872 werd hier een schrijven van den Zendeling van Hasselt uit Nieuw Guinea ontvangen van September te voren waarin hij schrijft: dat een paar maanden geleden daar twee Italianen waren aangekomen die natuur onderzoekers zouden zijn.

Hun plan was om zich aan de zuid zijde van Nieuw Guinea zich eenigen tijd te vestigen. Tegenwind belette hen de uitvoering van dit plan. Zij kwamen te Sorong, een plaats in de nabijheid van Salawatti.

Vandaar kwamen zij met een papoesch vaartuig naar de Geelvinkbaai zich zeer beklagende over de behandeling van den eigenaar der padoewakan; o.a. had hij geweigerd om het water uit de schuit te hozen, zoodat hun rijst bijna geheel onbruikbaar werd en zij geheele zakken moesten wegwerpen.

Die Italianen wilden niet te Mansinam blijven daar die plaats minder geschikt was voor het doel hunner komst. Zij woonden te Andaij op een heuvel in een van de papoeas gehuurd huis dewijl zij geen gebruik wilden maken van het aanbod van de Zendeling Woelders om bij hem in te wonen, daar zij liever een woning alleen hadden.

Het waren zeer beschaafde en fatsoenlijke menschen; en daar zij dit reisje geheel voor hun eigen privé ondernamen schenen zij ook al vrij wel gegoed te zijn.

Dit bericht werd gevolgd door nog een maar afkomstig van den Zendeling

Woelders dat den 2en November 1872 hier aankwam en het navolgende in twee brieven aan den heer Jungmichel alhier geschreven bevatte: In den eersten van 29 Augustus zegt hij :

In het begin van Augustus zijn hier (te Andaij) twee heeren Italianen gearriveerd. Hun namen zijn Luigi Maria d'Albertis en Odoardo Beccari. Beide heeren hebben volgens hun zeggen dit reisje op eigen kosten ondernomen om de plantengroei, kruiden, aarde, steenen, vogels enz. enz. van Nieuw Guinea eens te onderzoeken.

Zij zijn volbloed Garibaldianen, dus geen Jesuiten die hier de boel eens komen opnemen. Wie heeft het ooit op Nieuw Guinea gezien dat er dagelijks een Italiaanschen standaard wappert (half rood en half wit) op het wit de letters V.E.; maar opdat men niet te spoedig zoude weten dat deze letters den naam van den Italiaanschen Koning aangeven, staan zij voorzigtigheidshalve E.V.

Onze Italiaansche natuur onderzoekers zij ten hoogste humaan en voorkomend. Onze vriend Rosenberg kan noch hierin, noch in hunne wetenschappelijke kennis in hun schaduw staan. Rosenberg was een luijaard, zij altijd bezig van 's morgens vroeg tot 's avonds laat. Rosenberg was een beul voor zijn menschen, zij daarentegen dragen met geduld hun zwakheden. Als in aanmerking wordt genomen dat twee van de drie jongens, zoolang als zij hier zijn, zich ziek hebben gehouden, niettegenstaande zij eten en drinken als wolven en niets van hun ziekte is te bespeuren en zij die jongens toch goed behandelen dan is niets te veel van hen gezegd. Ik geloof dat zij hunne zieke bedienden met Hassan (een inlandsche gezagvoerder van een schoener die hier te huis hoort en gewoon is op Nieuw Guinea handel te drijven) naar Ternate zullen medegeven om daar in het hospitaal verpleegd te worden.

In één zaak staan zij met van Rosenberg op hetzelfde standpunt n.l. van totaal ongelovig te zijn in alles wat maar eenigszins betrekking heeft op godsdienstig gebied. Evenwel zijn zij geen vuile spotters zooals meer genoemde heer. Maar genoeg van mijn achtdaagsche logés; ik schrijf gewezen logés omdat zij thans een Papoesch huis gekocht hebben, waarin zij wonen. Hoe lang zij blijven zullen is ons onbekend.

In den 2en brief van 6 September zegt hij:

Onze Italiaansche natuurvorschers voeren geloof ik meer in hun schild dan alleen vogels te schieten en bladen en bloesems te bestuderen. Hunne handelingen beginnen mij Jesuit-achtig te ruiken, met andere woorden zij worden hoe langer hoe geheimzinniger. Zij geven onder anderen voor aan niets te gelooven dan wat zij voelen en tasten kunnen; nu U weet zeer goed dat een Jesuit even goed een naturalist kan zijn als iets anders. De Roomsche kerk neemt dat zo naauw niet. Maar let op, zij gelooven aan niets en wat doen zij nu? Kruisjes van koralen gemaakt onder het volk uitdeelen. Maar ook dit laat ik nog op zijn plaats. Doch thans is er een het binnenland in om zooals hij zegt vogels te schieten. Op de vraag wat hij met die vlag doen moest die hij bij zich had antwoordde hij "te Hattum planten, daar zal het eerst de Italiaansche vlag wapperen". Eigenlijk is het niet de Italiaansche vlag, daar die, zoo ik mij niet vergis, groen, rood en wit is, maar die onze vriend te Hattum wil planten is die welke ik in mijn vorigen brief beschreven heb.

Misschien zijn mijn vermoedens volgens Uw oordeel te hardvochtig. Ik wil daar niet inkomen, maar meen toch in deze troebele dagen er iets van te moeten melden al is het niet officieel aan den Resident of Magistraat. Dit zoude ik doen wanneer heeren Residenten en Landvoogden ons niet gedurig berispen "bemoei u niet met politieke zaken". Dit wil ik U nog zeggen dat de magistraat van Amboina eerst deze heeren geen vrijheid wilde verleenen naar Papoea te gaan, de reden waarom is mij onbekend, doch later, zoo het gemeenlijk gaat oogluikend het heeft toegelaten; daar wij Hollanders zulk een liberaliteit voor vreemdelingen hebben die ons misschien nog eenmaal berouwen zal en niet het minst tegenover andersdenkende .... de Jesuiten, niettegenstaande een geschiedenis van eeuwen ons voor hen waarschuwt. Ik kan niet nalaten U deze opmerkingen nog medetedeelen, niet omdat wij Nederlandsche Zendelingen zulke uitnemende verplichtingen hebben aan ons Gouvernement op Nieuw Guinea, maar omdat wij niet verdragen kunnen dat men ons met zulke Satanische streken en voetstoots overrompelen zal zonder dat men er iets van gewaar wordt.

Schreef ik thans officieel aan den Resident of Magistraat men zoude mij in een belagchelijk daglicht stellen, terwijl men thans later misschien zal zeggen: Waarom hebben de Zendelingen er ons niet over geschreven. Wees dus zoo goed het onder ons te laten; maar als het later noodig is volgens Uw oordeel er over te spreken, dan kan U altijd met deze letters toonen, dat dergelijke dingen ons niet voorbijgaan maar wel degelijk door ons opgemerkt worden.

Hoewel de Zending Woelders in zijn medegedeelde beschouwingen zending is gebleven, zoo gaf dit bericht mij toch aanleiding om, toen ik den 12 Mei jl. alhier de zeer geheime Gouvernements dépêche van den 5en April 1873 La J1 ontving, houdende die dépêche aanschrijving om een waakzaam oog te houden op de komst en bewegingen van Italiaansche of andere vreemde schepen, in verband tot het plan der Italiaansche regering tot vestiging eener strafkolonie in den Indischen Archipel, die bewegingen der Italianen in verband te staan te beschouwen met de later ontvangen dépêche, niettegenstaande de Kabinetsmissive van 28 December 1872 Nr. 22 die heeren aanbeveelt om aan hen bij hunne verdere togten en onderzoekingen in dit gewest, al die medewerking worde verleend waarmede ik in staat mogt zijn hun in de bereiking van het doel hunner reis behulpzaam te wezen.

Zij schijnen de hulp van het bestuur alhier best te hebben kunnen missen aangezien tot dus ver slechts door particuliere berichten bij het hoofd van bestuur bekend is geworden dat zij Nieuw Guinea weder verlieten waartoe zij zelve nog niet mede gewerkt hebben.

Omtrent de Vittor Pisani, het Italiaansche oorlogscorvet dat bestemd was speciaal om berichten in te winnen nopens de heeren Beccari en de Albertis en bedoeld werd bij het Gouvernements besluit van 8 October 1872 No. 5, werd van den Kommandant van de Izoumroud vernomen den 18 November 1872 dat het wel zoo spoedig niet zou komen dewijl het door een tijphoon groote schade bekwam en repareren moest.

Den 2en februarij jl. kwam per mailboot te Ternate aan Dr. A.B. Meijer bedoeld bij

Gouvernements besluit van 3 November 1870 Nr. 1, die het plan had om hier een schoener in te huren ten einde daarmede Nieuw Guinea met een wetenschappelijk doel te bezoeken. Den 17 februarij kwam hij mededeeling doen dat het hem gelukt was de schoener Fathoul Hair in te huren voor f600 's maands, zoomede dat hij reeds een twintig tal jagers ingehuurd had zoodat hij spoedig zou kunnen vertrekken. Hij sprak toen ook over de beschikking over zijn goederen wanneer hij op Nieuw Guinea mogt komen te overlijden en kwam tot de conclusie dat alles in ontvangst zal worden genomen door den Resident ten overstaan van de Weeskamers, die overigens van verder bemoeienis wordt uitgesloten in dat het goed voorts verzonden zal worden naar Macassar aan het op te geven adres van waar het verder zal worden geexpidieerd via Singapore naar Duitschland.

Omtrent deze zaak is ook handelende de missive van den 1en Gouvernements Secretaris van 22 October 1872 Nr. 2006. De heer Meijer heeft dit verder beschreven in een notarieele acte die ik, toen mijn vertrek bepaald was, officieel aan den Secretaris der Residentie heb overgegeven.

Eerst den 3en Maart is hij naar Nieuw Guinea vertrokken en volgens particuliere berigten van de Zendelingen daar goed en wel aangekomen en heeft hij een plaats gekozen voor zijn operatien.

Aan meer personen zijn van wege het Gouvernement dergelijke vergunning tot reizen in Nederlandsch Indie op den voet van Staatsblad 1872 Nr. 38 verleend, die echter nog niet hier gekomen zijn en van wie in de omstreken ook nog niets naders omtrent hun plannen vernomen is. Zij worden genoemd in de Gouvernements besluiten van

- 1e 19 April 1872 Nr. 44 aan de Weduwe Watt.
- 2e den 23 Junij 1872 Nr. 5 aan de reizigers Eduard Sivre consul generaal van Belgie te Santiago (Chili) en aan Daniel Garaia de Hendobro Secretaris van het Consulaat Generaal van Belgie te Santiago (Chili).
- 3e den 4 julij 1872 Nr. 1 aan de heeren Graaf C de Kergaradie, Officier der Marine, Inspecteur der inlandsche zaken in Cochin (China), Graaf A. d'Illiers, attaché aan de Fransche legatie te Peking, Th Duiet en H. Cernusche.
- 4e den 26 Maart 1873 Nr. 9 aan de heeren Leotardi en Engelfred.
- 5e van den 28 Maart 1873 Nr. 11 aan de heeren graaf A. de Brué, Alfred Agache en Carlos Bouvois.
- 6e van den 9 April 1873 Nr. 2 en 3 aan de heeren Reijnaldo en Shafto.

(pp. 150-220)

[...]

Het Rijk van Tidore

[...]

Van al deze genoemde prinsen moet gewaarschuwd worden tegen den majoor Arsad en den Kapitein laut Mohamad Tahir¹. De redenen zullen hieronder blijken.

Aan laatstgenoemde werd op dezerzijdsche voordragt bij besluit van 11 Maart 1873 een gratificatie toegekend van f1000 als schadeloos stelling voor buitengewone uitgaven op zijne reizen naar Nieuw Guinea.

De overige mutaties onder hoofden bestonden in:

1e De benoeming van Sabjar radja moeda tot radja van Misowal en van den djodjami Merek tot radja van Waigama (beide Nieuw Guinesche bezittingen) bij dezerzijdsch besluit van 3 Mei 1872 Nr. 352. (pp. 306-7)

[...]

Ik verlaat Ternate en leg het bestuur over dit gewest neder, met de overtuiging en zelfvoldoening mijn pligt vervuld in al dat gene gedaan te hebben waartoe een bestuurder dezer residentie bij magte is, mijn beste wensen voor land en volk, waaraan ik gehecht ben geraakt, laat ik achter, met de hoop dat mijn opvolger even gelukkig moge zijn, als ik dit was. (p. 400)

Ternate den 10 July 1873

De afgetreden resident van Ternate

Schenck

¹ During Schenck's tour of duty Mohamad Tahir was promoted to 'Kapitein Laut'. He is a brother of the sultan.

2g. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR DER RESIDENTIE
TERNATE DOOR DEN AFTREDENDEN RESIDENT MR. S.C.J.W. VAN
MUSSCHENBROEK AAN DEN BENOEMDEN RESIDENT.¹

Opgemaakt ingevolge Gouvernements besluit dd. 3 April 1849 No. 24.

De strekking van de memorie waarvan de samenstelling gelast werd is tweederlei:

- 1e het leveren van een naauwkeurig duidelijk en genoegzaam toegelicht overzicht van de staatkundige gebeurtenissen gedurende het bestuur van het aftredend hoofd van bestuur in het gewest voorgevallen,
- 2e vermelding zoowel van al dat wat dienen kan om den stand van zaken in het gewest aan het optredende hoofd van bestuur te leeren kennen, als wat van genoegzaam belang te achten is om als bijdrage tot de geschiedenis dezer gewesten bekend te blijven.

Bij de afwezigheid van voorvallen van overwegend belang of ruimere beteekenis, terwijl alles wat eenigzins meldenswaardig was in de ruim uitgewerkte jaar verslagen over 1873 en 1874, het laatst eerst kort geleden ingediend, werden uiteengezet, welke verslagen volkomen berekend zijn om een goed overzicht over den geheelen toestand der zaken in dit gewest te geven, zoodat de memorie van overgave daardoor onwillekeurig eene herhaling van die verslagen zoude worden, is het verkieslijk voorgekomen onder verwijzing naar de bedoelde verslagen en daarmede als uitgangspunt slechts die aangelegenheden te behandelen waarvan de oplossing nog hangende was tijdens de indiening van het jongste verslag.

Bij Gouv. Besluit dd 19 Mei 1873 No. 13 tot Resident van Ternate benoemd nam ik het bestuur van dat gewest op 14 July 1873 over van den waarnemend Resident Mr. I. Bousquet secretaris der Residentie. (pp. 1-3)

[...]

De toestand in Nieuw Guinea c.a. werd in de verslagen over 1873 en 1874 uiteengezet, nadere bijzonderheden werden niet vernomen; eigen onderzoek bleef tot de piavota behooren door gebrek aan transportmiddelen.

Door die laatste oorzaak bleef een op mij verstrekte last onuitgevoerd.

Bij Gouvernements Besluit dd. 21 July 1874 Lett M3 geheim werd mij een onderzoek opgedragen naar de regten van den Sultan van Tidore op Nieuw Guinea

¹ In the upper-left corner is written in ink 'Afschrift' (Copy) and in the upper-right corner in pencil 'Mailrapport No. 531 '75'. Algemeen Rijksarchief, Tweede Afdeling, Memories van Overgave, Ministerie van Koloniën, inv. nr. 316.

c.a. en werden mij daarna bij missive dd. 14 September 1874 no. 1925 van den Gouvernements Secretaris ter raadpleging bij de volvoering van dien last toegezonden de stukken ter Algemeene Secretarie berustende en betrekking hebbende op dat gewest.

Uit de stukken zoowel als uit andere oorkonden en als slotsom van het te Tidore ingesteld onderzoek blijkt:

dat Tidore tot zijn gebied rekent of althans aanspraak maakt op 4 landschappen te N. Kust van Nieuw Guinea en op de eilanden in de Geelvinkbaai.

dat verder de vorsten van Salawati, Misoewal, Waigeoe en Waigamma vroeger min of meer onafhankelijke en zelfstandige rijkjes, thans leenmannen zijn van den Sultan van Tidore.

dat die leenmannen, althans die van Salawati en Misoewal verschillende kuststreken van Nieuw Guinea enz. tot hun gebied rekenen, de radja's van die kustrijken Onim, Namatotte, Ade, Aidoema enz. op hunne beurt als leenmannen beschouwen.

dat echter bij het algemeen gebrek aan tucht en beschaving dat zoowel de onderdanen als de hoofden kenmerkt, die band van onderdanigheid der volks stammen op Nieuw Guinea tegenover hunne hoofden wat betreft de kustbewoners gering is, wat de stammen aangaat die het binnenland bewonen als niet bestaande kan beschouwd worden.

dat evenzeer de band tusschen die hoofden, leenmannen van Salawati, Misoewal en hunne leenheer niet zeer krachtig is, en dat de verhouding tusschen Salawati en de overige leenmannen en hun leenliees den Sultan van Tidore slechts weinig beter is. Onafgebroken onderlinge oorlogen der stammen, gebrek aan eenheid van streven aan begrip van nationaliteit, de langzame doch onafgebroken vooruitgang van het Mohamedanisme werken echter concentratie van gezag in de hand en versterken daardoor steeds de stelling van Tidore.

Plaatselijk onderzoek zoude tot ontwarring van menige bijzonderheid onvermijdelijk zijn doch moet de nuttigheid van dat onderzoek min of meer betwijfeld worden tegenover de pertinente toekenning bij Gouvernements Besluit dd. 30 July 1848 Lett. VI geheim - pag. 7 van het beoosten den 141 lengtegraad gelegen gedeelte van Nieuw Guinea aan Tidore.

Het op het tweede gedeelte van de bedoelde alinea op pag. 7 van het aangehaalde Gouvernements besluit gestelde voorbehoud omtrent het binnenland had in dezen gerust weggelaten kunnen worden.

Het is hier de geschikte plaats om op een zonderlinge fout te wijzen begaan in de vertaling van de missive dd 21 Dzoelkaidah 1263 of 30 October 1847 van den Sultan en de rijksgrooten van Tidore (vertaling dd. 19 february 1848 van het inlandsch bureau te Batavia) aan den Gouvernements Commissaris van Weddik, waarin de Sultan als grens van het Tidoreesch gebied bekend stelt.

Tandjong Sepin aan de Humboldtbaai hetgeen bewesten die grens gelegen is als zijn gebied aangeeft de landen beoosten die grens ter beschikking van den

Commissaris laat - Die erg belangrijke beslissing werd in hier voege vertaald "dat de Sultan den landen "bewesten" die gestelde grens ter beschikking van den Commissaris liet, eene bron van mogelijke latere verwarring, onopgemerkt gebleven hoewel het stuk blijkbaar door meerdere handen is gegaan.

Belangrijk genoeg om hier vermelding te vinden is ook de uitspraak van den admiraal Nicholson vice-president van de Royal Geographical Society, bij aftreden van den president den heer Rowlinson met de leiding belast van de vergadering door de Society op 23 October 1873 belegd om de zaken van Nieuw Guinea te bespreken, en waarbij na mededeeling dat Nederland dat sedert eeuwen Nieuw Guinea bewesten den 141° O.L. tot zijn gebied rekent, van die grensstelling nimmer door eene proclamatie of openbare acte had doen blijken - eene onjuistheid met het oog op de proclamatie dd. 24 Augustus 1828 van den Gouvernements Commissaris van Delden - als slotsom werd te kennen gegeven dat het wenschelijk zijn zoude met Nederland in overleg te treden ten einde die laatste mogendheid tot de in bezitname van geheel Nieuw Guinea te brengen, waardoor voor de Engelsche handelaren en ondernemers eene gelegenheid zoude ontstaan om onder een geregeld bestuur meer blijvende nederzettingen op de Z. kust te vestigen.

Afschrift van het hierop betrekking hebbende gedeelte van het proces verbaal der zitting wordt hierbij gevoegd te meer omdat daaruit blijkt dat captain Moresby van het opnemings vaartuig Bazilisk namens Engeland bezit nam van Hoytes eiland nabij den Z.O. uithoek van Nieuw Guinea gelegen (en dat de door hem ontdekte zoo belangrijke China-sstraat beheerscht) doch de vasten wal ongemoeid liet.

Op dezelfde wijze had de Luitenant Yule van het Engelsche opnemings vaartuig Bromble belast met eene opname van Torres-sstraat, blijkens Javasche Courant dd. 16 September 1873 no. 47 de Britsche vlag geheeschen in Passesion baai¹ (10° Z.B. 148° O.L.) op den vasten wal van Nieuw Guinea.

Het is mij niet gebleken of de laatste in bezitname door het Engelsche Gouvernement is goedgekeurd. Uit meerdere omstandigheden moet ik dat betwijfelen; ook aan de staf van H.B.M. ontdekkingschip Challenger was dit niet duidelijk.

Van Captain Nares, Kommandant van de Challenger, kreeg ik ten behoeve van eenen eventuelen onderzoekstogt naar Nieuw Guinea o.a. ook de kaarten ten geschenke van de China straat, de O. waarts gelegen eilanden en Passesion bay Nieuw Guinea south no. 5, 7, 8; detailkaarten van de admiraliteit met manuscript aantekeningen van de Bazilisk en de Challenger bij mij zoo noodig ter kennisname beschikbaar.

Insteede echter van een vergrooting van ons gebied in die rigting te denken ware het wenschelijk dat wij ons zoo mogelijk geheel van Nieuw Guinea konden losmaken ten einde niet steeds den Nederlandschen naam aangehaald te hooren bij de vermelding der zaken die nu en dan binnen de Nederl. grenzen op Nieuw Guinea

¹ Bromble is in fact Bramble. Cape Possession is in lat. 8.35° S./long. 146.25° E.

voorvallen.

De redenen die tot dien wensch aanleiding gaven werden reeds uiteengezet in het verslag 1874.

A Tot raadpleging der verslagen van de reizen en bevindingen van de achtereenvolgens naar Nieuw Guinea gezonden Gouvernements Commissarissen (Van der Crab, Coorengel enz.) zal mijn opvolger die van Batavia moeten opvragen. Zij werden wel ter kennisname ontvangen door de achtereenvolgende residenten van Ternate (van een verslag althans is dat blijkt eene aantekening op eene geleide missive in het archief zeker) doch zij werden terug gezonden zonder dat daarvan afschrift werd gehouden.¹

Over het algemeen is de toestand van het archief te Ternate weinig bevredigend; de meest belangrijke stukken ontbreken, hetzij in der tijd naar Ambon overgebracht², hetzij reeds vroeger verdwenen. Van de aanwezige stukken, tot op korten tijd geleden op de zolder van het Gouvernements pakhuis in het fort bewaard, zijn vele geschonden.

Een gedeelte der acta - processen verbaal van het in de vorige eeuw verhandelde binnen het kasteel Oranje zijn aanwezig en daaronder acta die betrekking hebben op andere gewesten - Menado.

De verhouding met den sultan van Tidore bleef goed - werd versterkt zelfs na eene langdurige zamenkomst met den sultan, door hem verzocht tengevolge van meerdere gegronde aanmerkingen die ik gemeend had op zijn bestuur en staatsbeleid te moeten maken, en moet ik erkennen dat ook de stelling van dien vorst tegenover de vreemdsoortige elementen waaruit een groot gedeelte van zijne onderdanen bestaan, en met meestal onvoldoende medewerking der zijnen dikwerf geenszins gemakkelijk is.

Omtrent een punt zal denkelijk mijn opvolger reeds dadelijk aangesproken worden, de aanstelling namelijk van een tweeden Djogoegoe van Tidore daar de thans aanwezige titularis oud is, een verzoek geheel in strijd met het gewoonte regt, en ook om andere redenen voor geene inwilliging vatbaar.

Reeds deed ik de zaak schriftelijk af bij dezerzijdsche missive dd. 14 Augustus 1874 aan den sultan van Tidore, die een weigerend antwoord bevatte. Desniettenstaande kwam de sultan in persoon nogmaals bij mij op die zaak terug, en zal, naar ik vernam ook bij mijn opvolger pogingen doen om zijn verzoek ingang te doen vinden.

Ook bestaan nog klagten van Danoe Salim en anderen Tidoresen tegen den sultan

¹ Their reports are printed in Robidé van der Aa (1879).

² In the archives of the Dutch Ministry of Colonial Affairs, a memorandum can be found about the history of Dutch relations with New Guinea, based on material from the Ambon archives (Nota over onze betrekkingen met Nieuw Guinea uit de in het archief te Amboina berustende bescheiden geput). Verbaal 3 December 1897, no. 35. See also vol. 8 of this series.

en rijksraad wegens geldzaken en gelden door schuldenaren reeds afgedragen den eischers echter niet uitbetaald, gevolgen van algemeen slecht toezigt en moreel middelmatige ontwikkelingen van ambtenaren en regten.

Een nader onderzoek van het gebeurde met den Engelschen schoener Po Tang op Waigeoe had als uitkomst dat de te Ternate nog wel onder aanbod van eede afgelegde verklaringen van den chineschen eigenaar en de hem vergezellende chinezen slechts een zamenraapsel van leugen waren. Die einduitkomst medegedeeld in dezerzijdsche missive dd. 4 february 1875 no. 122 aan den Directeur van Binnenlandsch Bestuur werd verkregen na indiening van het verslag over 1874, waarin die zaak werd behandeld. De geheele behandeling dier zaak leverde weder een bewijs te meer op van den omslag en het tijdverlies, door gebrek eensdeels aan geschikte hoofden van bestuur onder de vorsten, anderdeels aan voldoende middelen van gemeenschap in het leven geroepen.

Verreweg de meest ontwikkelde en helderste der Tidoresche prinsen is Prins Bodde, broeder van den Sultan en kapitein laoet; met een gunstig uiterlijk, en ook in gezelschap van Europeanen zich zeer goed voordoende, doch op wien de aandacht van het bestuur naauwkeurig zal moeten gevestigd blijven. (pp. 42-54)

[...]

Voor eensluidend afschrift
De gouvernements Secretaris
de Roo
(p. 72)

2h. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR DER RESIDENTIE
TERNATE VAN DEN RESIDENT P.F. LAGING TOBIAS AAN DEN
BENOEMDEN RESIDENT O.M. DE MUNNICK.¹

[...]

Ten gevolge van een door mij gedaan voorstel zijn aan den resident van Ternate tijdelijk toegevoegd een controleur 1e klasse en een inlandsch ambtenaar.

Later zijn daar nog bijgevoegd twee posthouders. Dat dit personeel nog in geenen deele toereikend is voor eenen goeden controle der sulthans besturen, die zich van de 141° O.L. op Nieuw Guinea tot aan de vasten wal van Celebes uitstrekken is gemakkelijk te begrijpen. 't Is waar een groot gedeelte van dat gebied nog wel mede gerekend word en omdat ook het sulthans gezag er fictief is maar zelfs over dat gedeelte, waar de sulthans besturen zich behoorlijk doen gelden, is het aantal besturende Europeesche ambtenaren veel te gering. (pp. 14-5)

[...]

C Het Sulthanaat Tidore

Opzichtend het Sulthanaat Tidore kan ik korter zijn, omdat wat in de vorige paragraaf gezegd is over de afschaffing der slavernij, de proefneming met een nieuw belastingstelsel, en de vermeerdering van Europeesch bestuurspersoneel, mutatis mutandis ook op Tidore van toepassing is.

Evenwel had de slavernij in Tidore eenen eenigzins anderen oorsprong als die in Ternate.

Terwijl in Ternate verreweg de meeste slaven door zeeroovers geroofde lieden afstammelingen van deze waren, en slechts den minderheid bestond uit afstammelingen van krijgsgevangenen of van personen, die in vroegere tijden door schuld slaven geworden waren, bestonden in Tidore de meeste slaven uit Papoeas van Nieuw Guinea.

Zelfs wordt op Tidore vrij algemeen en op Tidoreesch Halmaheira uitsluitend het woord "Papoea" gebezigd in plaatse van boedak (slaaf).

Tot voor korten tijd werd de belasting die de hoofden van Nieuw Guinea aan Tidore hadden op te brengen hoofdzakelijk in slaven betaald, terwijl nog bovendien een belangrijke invoer plaats had van Papoea slaven door Maleische handelaren.

De Papoea slaven werden verkregen deels door rooftochten, door de Tidoreesche hoofden in Nieuw Guinea georganiseerd, deels door het opkopen van krijgsgevangenen van de elkander steeds beoorlogende Papoea stammen op Nieuw

¹ In the upper-left corner is written in ink 'Afschrift' (Copy) and in the upper-right corner in pencil 'Mailrapport no. 264'. ARA-II, MvO Koloniën, inv. no. 317.

Guinea. (pp. 16-7)

[...]

Tengevolge van de onlusten van Danoe Baba Hassan, en de daardoor vooral aan het licht gekomene misbruiken in de sulthansbesturen, die voor alles hervorming noodig maakten, ben ik verhinderd geweest mij meer in het bijzonder met Nieuw Guinea bezig te houden, en toen er eindelijk gelegenheid was per Gouvernements stoomschip Havik derwaarts te gaan, werd ik daarin door ziekte verhinderd.

Daar ik nu in zaken betreffende Nieuw Guinea steeds op berichten van anderen moet afgaan en het naar mijne meening hoogst gevaarlijk is te oordelen over de zaken van een land, dat men niet door eigene aanschouwing kent, en nog gevaarlijker daarin te handelen, zoo heb ik gemeend, mij zooveel mogelijk te moeten onthouden van ingrijpende maatregelen betreffende Nieuw Guinea, en ik geloof, dat zelfs bij volledige kennis van land en volk, het toch geene zaak zoude zijn, zich te veel met dat land te bemoeien, omdat wij de middelen niet hebben er ons afdoend te doen gelden, ja zelfs niet om te controleren, of de Radja's wel overeenkomstig de te geven wenken en bevelen handelen. (pp. 18-9)

[...]

Buitenzorg, den 17 April 1879
De afgetreden Resident van Ternate
(WG) Laging Tobias

Voor eensluidend afschrift
De Gouvernements Secretaris
Pannekoek

2i. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR DER RESIDENTIE
TERNATE DOOR DEN AFTREDENDEN RESIDENT O.M. DE MUNNICK
AAN DEN BENOEMDEN RESIDENT JHR. TH.G.V. BOREEL.¹

I Overzicht van de staatkundige gebeurtenissen en beschrijving van den algemeenen toestand.

De afschaffing der slavernij, voorbereid door mijn voorganger en aangevangen met het rijk van Batjan (1 Julij 1878), kreeg onder mijn bestuur ook in de rijken van Tidore (met uitzondering van Nieuw-Guinea 1 Julij 1879) en Ternate (20 September 1879) haar beslag.

Voorals voor Tidore waar verreweg de meeste slaven waren (de vrijkoop der slaven kostte het Gouvernement daar f 146000), was deze maatregel van ingrijpenden aard, maar noch bij de inlandsche grooten, noch bij de bevolking leidde zij tot eenige uiting van ontevredenheid.

Het zal echter nog vele jaren duren voordat alle sporen van slavernij hier verdwenen zijn, vooral in die streken waar het bestuur nog weinig of geen toezigt kan uitoefenen, waartoe nog meewerkt de omstandigheid dat over het algemeen het lot der slaven hier niet hard te noemen is en men dus niet spoedig klagten van hen zal vernemen.

[...]

Handel en scheepvaart zijn ter hoofdplaats Ternate en in de drie Sultanaten in de twee laatste jaren niet belangrijk toegenomen, maar ook niet achteruitgegaan.

In 1880 heeft men op het eiland Tobie (noordkust van Nieuw Guinea) een damar soort gevonden dat beter schijnt te zijn dan de soorten welke Batjan en andere eilanden van de Molukken opleveren, en dit gevoegd bij het belangrijk stijgen van den prijs van dat artikel op de Europeesche en Amerikaansche markten, heeft in den laatsten tijd Ternate's handel tot meerdere levendigheid opgewekt. Gebrek aan kapitaal doet echter verwachten dat die handel geen hoogere vlucht zal nemen.

[...]

II Bijzonderheden omtrent plaatsen, zaken en personen.

Grondgebied:

Het grondgebied onderging geen uitbreiding en bleef ook de indeeling onveranderd.

¹ In the upper-left corner is written in ink 'Afschrift' (Copy) and in pencil in the upper-right corner 'mailrapport 405 (1881)'. ARA-II, MvO koloniën, inv. no. 318.

Ter betere afbakening van ons gebied op Nieuw Guinea zijn verscheidene reizen gemaakt, die tevens werden benut tot het opdoen van meer kennis omtrent land en volk, te weten een in September en November 1870 met het Gouvernements stoomschip Havik (rapport van 29 November No. 1311a), een in Mei en Juny 1880 met Zr Ms Stoomer Bromo (rapport 30 Junij No. 655) en een in December 1880 en Januarij 1881 met Zr. Ms. Stoomer Batavia die ter Zuidkust de 141e graad bereikte (rapport van 29 Januarij 1881 No. 136).

Zr Ms Stoomer Batavia is op 14 Maart jl. weder met hetzelfde doel naar de Noordkust van Nieuw Guinea vertrokken en heeft in last ook de Mapia of St. Davids-eilanden aan te doen, om ingevolge het verlangen der Regering te onderzoeken of zich daar nog de vreemdelingen bevinden waarvan in het Koloniaal verslag van 1879, pag 29 sprake is (zie dezerzijdsch rapport van 4 September 1879 No. 981).

Sedert is hier ontvangen het gouvernements besluit dd° 20 Januarij 1881 No. 26, waarbij aantekening is gehouden van de ministerieele depêche dd° 13 November 1880 No. 6/2654, mededeelende dat zekere heer G. Dijons, te Parijs, afziet van zijn voornemen om die eilanden te exploiteren (vide consideratien en advies van den Resident van Ternate dd° 31 December 1879 No. 1420 op het commissoriaal van den 1en Gouvernements Sekretaris dd° 12 November 1879 No. 1867 en de missive van den 1en Gouvernements Sekretaris dd° 10 April 1880 No. 592a).

[...]

Godsdienst en wat daarop betrekking heeft.

Bewegingen op godsdienstig gebied zijn onder mijn bestuur niet voorgekomen.

Op Halmaheira breidde zich de Islamisering uit, ofschoon daartoe vooral door het Sultans bestuur van Ternate, dat streng Mohamedaansch is, nog al geijverd wordt, doch steeds min of meer bedektelijk.

Op de zuidwestkust van Nieuw Guinea en Mijsole gaat deze uitbreiding sneller, daar zijn het Cerammers die tegelijk met hun geestelijken invloed zich meer wereldlijker invloed toeëigenen.

[...]

De Evangelisatie wordt op Halmaheira en Nieuw Guinea met weinig vrucht beproefd door zes zendelingen van de Utrechtsche zending vereeniging, waarvan er twee te Galela (Halmaheira) en de overige te en nabij Doreh op de Noord Westkust der Geelvinksbaai (Nieuw Guinea) werkzaam zijn. Zie omtrent de resultaten van hun werken de rapporten van 4 September 1879 No. 981 en 29 november 1879 No. 1311a en de Algemeene verslagen van 1879 en 1880.

[...]

Ternate, den 7en April 1881.
De aftredende Resident van Ternate
(wg.) de Munnick

Voor eensluidend afschrift,
De Gouvernements Sekretaris
A. Sol

2k. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR OVER DE RESIDENTIE
TERNATE DOOR DEN AFGETREDEN RESIDENT F.S.A. DE CLERCQ
AAN DEN OPGETREDEN RESIDENT J. BENSBACK.¹

I. Overzicht van de staatkundige gebeurtenissen en beschrijving van den algemene
toestand.

[...]

Die zucht om van alles ontslagen te zijn en zich naar eigen goedvinden vrijelijk te bewegen openbaart zich nergens duidelijker dan in het uitgestrekte gebied van Nieuw Guinea, waar de plaatselijke hoofden weinig of geen invloed op den gang van zaken kunnen uitoefenen en rechtstreeksche bemoeiing onzerzijds of inmenging in huishoudelijke aangelegenheden tot tal van verwikkelingen aanleiding zou geven. Velen veroordelen in scherpe bewoordingen onze zoogenaamde staatkundige onthouding in die streken, maar daarbij wordt geheel vergeten, dat de bevolking geen verandering wenscht en dat die volstrekt niet overtuigd is van de weldadige of zegenrijke gevolgen.

Het behoort trouwens in den tegenwoordigen tijd tot the topic of the day om hoog op te halen van den achteruitgang der Molukken, welke meening ik vooral niet deel, omdat ik niet geloof dat er ooit vooruitgang bestaan heeft.

[...]

Handel en industrie bleven sedert mijn optreden stationair. Op zeer weinige uitzonderingen na missen de hier woonachtige Europeanen, Chinezen en Arabieren de kennis en vooral de lust om door inspanning hun bestaan te verbeteren. Een enkele maal, dat deze of geene eenig denkbeeld heeft om er zich bovenop te werken, worden door het gebrek aan geestkracht bij het geringste bezwaar spoedig de handen in den schoot gelegd en haast men zich aan het bestuur te verwijten, hetgeen door eigen indolentie mislukte. Ook daarom is controle op de handelingen van particulieren in deze streken van bestuurswege dubbel noodig, want niemand ziet er eenig bezwaar in de bevolking ten eigen bate te exploiteren en maakt gretig gebruik van bedreigingen namens resident of sultan, die bij de groote onderlinge afstanden en gebrekkige gemeenschapsmiddelen dikwerf eerst zeer laat iets van dergelijke praktijken vernemen.

Het meest doet zich dit voor bij den handel op Nieuw Guinea. Dat deze met eigenaardige bezwaren gepaard gaat is begrijpelijk, maar er staan dan ook groote winsten tegenover, en voor zooveel ik de papoewa's op vier reizen heb leeren kennen, geloof ik dat van hun kant zeer zelden onaangenaamheden worden

¹ In the upper-left corner is written in ink 'Afschrift' (Copy) and in pencil in the upper-right corner 'mailrapport no. 671 1888'. ARA-II, MvO koloniën, inv. no. 320.

Het gouvernements stoomschip Havik heeft slechts gedurende zeer korten tijd dienst gedaan in dit gewest; na afloop van zijne tocht naar Nieuw Guinea in Augustus II. heeft dat stoomschip de residentie Ternate verlaten om elders dienst te doen; sedert is geen ander vaartuig ter beschikking van den Resident gesteld. Het stoomschip "Sing Tjiu" heeft in 1883 en de eerste helft van 1884 uitstekende diensten in het belang van de communicatie in dit uitgestrekte gewest verleend. De "Sing Tjiu" moest echter afwisselend voor Menado en Ternate dienst doen, zoodat de voor Ternate beschikbare communicatie middelen op den duur niet voldoende waren.

[...]

e. Reizen

De verschillende deelen van dit gewest werden door mij meermalen bezocht.

Over mijne reis naar de N.kust van Nieuw Guinea, Waigeoe en Salawati in September 1883 is gerapporteerd bij missive dd° 29 September 1883 no. 1389.

Van mijne reis naar Z. W. Guinea in Juli van het vorige jaar gold speciaal de opneming van Amberaurnoh of Rochussen-rivier (referte mijn schrijven aan de Regering dd° 20 September 1884 no. 1187).

[...]

k. Gezondheidstoestand, Vaccine

Reeds in den aanvang van 1884 vertoonden zich de pokken in Bangaai, van waar die ziekte zich ook over Toemboekoe verspreidde. Luidens de laatste berichten was de ziekte in die streken bijna geheel geweken. In Juli II werden de pokken door een sultans vaartuig van Bangaai naar het eiland Ternate overgebracht. Een paar maanden bleef daar het Gouvernements gebied van de ziekte bevrijd, maar toen nam zij zulks eene uitbreiding dat ik reeds in September tot epidemisch verklaring moest overgaan. Van het eiland Ternate heeft zich de ziekte verspreid naar Halmaheira, Tidore en Batjan. Ook van Nieuw Guinea en de ten W. daarvan gelegen eilanden kwamen hier geruchten omtrent voorgekomen gevallen van pokken.

De ziekte vertoonde geen hevig karakter en de sterfte was vrij gering, behalve in de naaste omgeving van den sultan van Ternate waar het aantal overledenen in het oog vallend groot is geweest. In verband daarmee verdient opmerking het feit, dat op het eiland Ternate, zoowel onder de sultans als Gouvernements onderdanen, in de laatste jaren steeds met succes is gevaccineerd, terwijl de sultans familie de vaccinatie immer heeft vermeden.

[...]

Makassar, den 25 februari 1885
De Afgetreden Resident
van Ternate.
(w.g.) Morris

Voor eensluidend afschrift,
De Gouvernements Secretaris.¹
(sign. illeg.)

¹ These two lines are stamped.

2j. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR DER RESIDENTIE
TERNATE VAN DEN AFGETREDEN RESIDENT D.J. VAN BRAAM
MORRIS AAN DEN OPGETREDEN RESIDENT F.S.A. DE CLERCQ.¹

[...]

De willekeurigheden, in 1883 op Z.W. kust van Nieuw Guinea, in naam van den sultan van Tidore, bedreven door een zekeren Danoe Gebeh (referte de missive van den Resident van Amboina dd. 17 Juli 1883 no. 2627 en het daarbij overgelegd request van eenige handelaren van Gisser gaven mij aanleiding tot eene reis naar die streek in december van dat jaar. Het bleek mij toen, dat de willekeurigheden, waaraan terstond een einde werd gemaakt, waren bedreven buiten voorkennis van het sultansbestuur (referte overigens mijn besluit dd. 14 Januari 1884 no. 136 en mijn rapport aan de Regering dd. 29 November 1883 no. 389).

[...]

Handel en scheepvaart ondervonden in den laatsten tijd nog al tegenspoed.

Nadat de dammerhandel op Nieuw Guinea voor een korte tijd aan het handels vertier eene nieuwe richting had gegeven, kwam daarin al spoedig een ongunstige wending.

De wat sterk gepousseerde concurrentie deed de dammer prijzen ter plaatse van exploitatie buitensporig rijzen, terwijl te zelfder tijd de Europeesche markt met dat handelsartikel werd overvoerd.

Het gevolg was een algemeene druk op den handel, het van de hand zetten of werkeloos laten liggen van eenige schoeners, zoomede het van de hand doen van het particulier stoomschip Far East, dat slechts weinige maanden te voren door een te Ternate gevestigd handelaar was aangekocht. Het zij hier tevens vermeld dat in 1883 twee te Ternate thuis behorende schoeners (de Nieuw Guinea en de Fathool Hair) verongelukten.

[...]

II Bijzonderheden omtrent plaatsen, zaken en personen.

[...]

b: communicatiemiddelen

[...]

¹ In the upper-left corner is written in ink 'Afschrift' (Copy), while the mailreport number is illegible. ARA-II, MvO koloniën, inv. no. 319.

geprovoceerd.

[...]

Het is deze zelfde heer van Duivenbode, die zich had voorgesteld de Obi-eilanden te exploiteren, maar wiens plannen eindigden met eenvoudig de gronden, die hij van het Gouvernement in erfpacht had ontvangen, niet in te schrijven. Ik heb zelden op meer ondoordachte wijze zien handelen: hij wist niet eens tot welke cultuur Obi zich het best leende en toen het bleek, dat eventueele onkosten voor te nemen proeven door de opbrengst van damar ruimschoots zouden worden vergoed, werd hij bevreesd voor den jaarlijkschen pachtschat van f 1 per bouw en trok zich terug.

Min of meer in denzelfden geest is een thans nog hangende aanvraag over de exploitatie van het eiland Waigeo. Twee inwoners van Ternate, de heer A. A. Bruijn en Said Oemar krijgen eenige jaren geleden plotseling een ingeving om dat eiland te gaan ontginnen; tot heden hebben zij zich van hun plan geen rekenschap gegeven en weten niet eens welke gewassen er te telen. Nu de regeering hun verzoek heeft toegestaan wordt het hoofd van bestuur in de uitvoering op kleingeestige wijze tegengewerkt, omdat die twee vroegere vrienden thans geslagen vijanden zijn. Gelukkig is den heer Bruijn bij missive van den 1en Gouvernements Secretaris van 30 Juli jl no. 1381 een laatste termijn gesteld. Voor de voornaamste artikelen van in- en uitvoer wordt naar de jaarverslagen verwezen.

II. Bijzonderheden omtrent plaatsen, zaken en personen.

[...]

b. *Gemeenschapsmiddelen*

[...]

In den eersten tijd van mijn bestuur konden de stoomschepen elders in den archipel niet gemist worden en bleef ik nagenoeg geheel verstoken van eenig middel om de zoover uit elkaar gelegen deelen van dit gewest te bezoeken. Later is hier in een groote verbetering gekomen door dien het Gouvernements stoomschip Havik ter beschikking werd gesteld van de residenten van Menado en Ternate en thans afwisselend in beide residenties dienst doet. Het laatst maakte ik in Mei en Juni jl. met dien stoomer een reis naar Nieuw Guinea tot het bezoeken der verleden jaar met Z.M. oorlogschip Java onbezochte streken. Voor de zelden urgente reizen van het hoofd van bestuur is een stoomschip te zamen met Menado voldoende, ofschoon een enkele maal daardoor eenig ongerief wordt ondervonden, o.a. op dit ogenblik, nu de nieuw benoemde posthouder van Soela L.H. Stennekes sedert ruim een maand ter

hoofdplaats vertoeft in afwachting eener scheepsgelegenheid derwaarts. Ik heb den Resident van Menado verzocht zoo mogelijk bedoeld stoomschip tot dat doel eenigszins spoedig naar hier te willen dirigeren.

De communicatie met de vrij geïsoleerd wonende posthouders te Banggai en Soela geschiedt via Gorontalo en Boeroe, naar de eerste plaats door tusschenkomst van Chineesche handelaren, die op de oostkust van Celebes producten inkoopen, en naar de laatste door Soelareezen die zooals bekend is zich op Boeroe uitsluitend met het stoken van kajoepoetie olie bezig houden. Meerdere gemeenschap is ook hier wel eens gewenscht, maar niet bepaald noodig.

De zendelingen op Nieuw Guinea ontvangen meer dan vroeger bericht door het stoomscheepje Coredó, dat nog altijd in de vaart is, om de door opkoopters verzamelde producten geregeld naar Ternate over te voeren.

[...]

e. Reizen

De verschillende deelen dezer residentie werden door mij meermalen bezocht. De grootste reis die ik gemaakt heb is in het vorig jaar naar Nieuw Guinea met Zr Ms stoomschip *Java*, ingevolge speciale regeeringsopdracht. Het eerst werd toen het eiland Misool, de westkust en de golf van Maccluer bezocht, daarna Salawati, Waigeo, het westelijk deel der noordkust en de geheele Geelvinkbaai, en eindelijk de Schouteneilanden en het beoosten de Geelvinkbaai gelegen deel der Noordkust tot aan de Humboldtsbaai. De resultaten dier reis zijn uitvoerig beschreven in het betreffelijk rapport.

[...]

g. Justitie

De sedert 1882 in werking getreden nieuwe regeling van het rechtswezen voldoet goed wat betreft residentiegerecht en landraad. Wel is waar klagen nog vele Europeesche en Chineesche ingezetenen over de afschaffing van den vroegeren raad van justitie, maar dat is meer het gevolg van teleurstelling dat zij niet langer invloed hebben op de rechtsbedeeling en dat met de soms zeer eigenaardige rechtspraak van niet juridisch gevormde personen voor goed is gebroken. Door de contrôle over den raad van justitie worden de ambtenaren thans voor mogelijke vergissingen gevrijwaard en zoo gevraagd met de meeste bereidwilligheid hier de noodige inlichtingen verstrekt.

Voor den rijksraad is bepaald dat alle verrichtingen kosteloos zullen geschieden;

dit heeft bij burgerlijke zaken het bezwaar, dat de onkosten voor vervoer van deurwaarders, enz. door niemand worden vergoed. Deze dienen dus gedragen te worden of door den lande of door de betrokkenen; het laatste is aan de Regeering in overweeging gegeven, maar tot heden werd daarop geen beschikking ontvangen.¹ Ik vind het niet onbillijk in deze de hulp der sultans in te roepen, maar als die zich moet uitstrekken tot het zenden van een prauw heel naar Salawati, welk geval zich heeft voorgedaan, dan is dat ter wille van een particuliere schuldvordering nog al een zware druk voor de bevolking. Nu komen voor den rijksraad betrekkelijk weinig zaken voor, men heeft mij wel eens gezegd, dat dit zijn oorzaak vond in weinige bekendheid met het kosteloze dier rechtspraak. Zoo dit waar is, heb ik aan de opgegeven redenen geen grooter publiciteit aan die bepaling durven geven.

[...]

j. Bevolkingstatistiek

Hieromtrent niets bijzonders mede te deelen en wordt naar de jaarverslagen verwezen. Voor de nabijgelegen eilanden wordt het zielental naar schatting opgegeven, voor meer verwijderde en o.a. Nieuw Guinea is het zelfs bij benadering niet bekend. Zonder overdrijving kan evenwel verzekerd worden, dat met uitzondering van enkele plaatsen, b.v. Save, Makian, Samana nergens eenige streek dicht bevolkt is.

[...]

m. Godsdienst en wat daarmee in verband staat

De voorheerschende godsdienst is de mohamedaansche, over het geheel genomen meer in naam beleden. Wel zijn er hier en daar enkele ijveraars voor nauwgezette opvolging der godsdienstplichten, maar die waren er altijd en van verzet tegen het bestuur was nooit sprake. Proselijten worden door den islam weinig gemaakt, hoogstens op Halmaheira van Alfoersche vrouwen bij huwelijk met mohamedanen; in Nieuw Guinea zien de papoewas tegen die godsdienstverandering op, omdat zij zich dan het genot van varkensvleesch zouden moeten ontzeggen.

De oudste zoon van den Sultan van Ternate bevindt zich op dit oogenblik ter bedevaart naar Mekka.

Zendelingen worden gevonden om het meer van Galela op Halmaheira en te Mansinam, Dore, Andai en Ron in Nieuw Guinea. Hunne gemeenten zijn klein en

---

¹ Note in margin: nu wèl (zie bl 63 Kol verslag).

nemen niet erg toe. Misschien stellen zij de bevolking te hooge eischen en ware het beter, even als voorheen in de Minahassa en op Ambon geschiedde, op groote schaal te doopen in de hoop van bij een tweede geslacht de vruchten van Christelijk onderwijs te beleven. Het kan echter ook wezen, dat als zij zich meer onder het volk bewegen en met dat volk lief en leed deelden, hun invloed grooter zou zijn. Allen zijn uitgezonden door de Utrechtsche Zendingsvereeniging en ik voor mij geloof, dat de zendingsposten in dit gewest meer worden aangehouden, omdat men niet gaarne openlijk tot de intrekking als blijk van gering succes wil overgaan. Een paar zendelingen in Nieuw Guinea die zich ontijdig in bestuursaangelegenheden mengen, zijn dienaangaande door de Directie der vereeniging terecht gewezen.

[...]

Ternate, 5 September 1888
De afgetreden Resident
(wg.) F.S.A. de Clercq

Voor eensluidend afschrift
De Gouvernements Secretaris,
(sign. illeg.)

21. MEMORIE VAN OVERGAVE VAN HET BESTUUR OVER DE RESIDENTIE
TERNATE DOOR DEN AFTREDENDEN RESIDENT J. VAN
OLDENBORGH AAN DEN OPTREDENDEN RESIDENT.¹

Overzicht van de staatkundige gebeurtenissen en beschrijving van den algemeenen
toestand.

Tijdens mijn bestuur van af 9 Maart 1894 hebben er geen gebeurtenissen van groot politiek belang plaats gehad dan de krooning van Prins Sahadjoean tot Sultan van Tidore in Julie 1894. Het nieuwe contract werd op den 22n October 1894 geteekend.
(p. 1)

[...]

De economische toestand is over het geheel weinig vooruitgegaan sedert den tijd van Valentijn alleen heerscht er in het grootste deel van het gewest meer orde en rust terwijl ook de veiligheid van personen en goederen weinig te wenschen overlaat. Uitzondering hierop maakt Nieuw Guinea. Rooftochten (raak) menschenroof, moord en diefstal zijn zoowel op de Noord- als aan de Zuidwestkust aan de orde van den dag. Hoofden vindt men er weinige, en die er zijn hebben geen invloed. Om aan dezen staat van zaken een einde te maken, zou voorloopig een onbegonnen werk zijn en zal millioenen verslinden. Mij komt het voor dat er toch op bescheiden schaal beproefd moet worden den toestand te verbeteren, waarom dan ook bij mijn reorganisatie-voorstellen (vide mijn missive van 24 Augustus 1894 No. 1388/XX) werd in overweging gegeven ter Noordkust en ter Zuidwestkust van Nieuw Guinea een posthouder met eenig gewapend volk te plaatsen. Op welke voorstellen echter tot heden geen antwoord werd ontvangen. De reden waarom posthouders en geen controleurs werden voorgesteld is hierin gelegen, dat posthouders in de eerste plaats goedkooper en minder aan overplaatsing onderhevig zijn, terwijl men in die onbeschaafde streken meer personen noodig heeft gewend aan ontbering en met veel persoonlijken moed. Ofschoon nu mogelijk het laatste den meesten jongen ambtenaren niet ontbreekt, zoo hebben vele hunner op het eerste punt weinig ondervinding.

Bovendien heeft de ervaring geleerd dat het plaatsen van posthouders in deze residentie zeer goed heeft voldaan. Sedert 1877 zijn er in dit gewest 4 posthouders, een te Patanie (Gamsoengie), een te Galela, een te Bangaai en een te Senana (Soela-eilanden). Vooral de drie eersten en van die eersten die te Patanie hebben veel nut gesticht en veel verbetering in den politieken toestand gebracht. Ik moet echter erkennen dat zonder medewerking der Sultans ook dezen maatregel weinig nut zou hebben gesorteerd, doch zoowel te Ternate als te Tidore ondervindt men van de vorsten steeds hulp. Beiden zijn meegaand en al gebeurt er in beide sultanaten wel eens iets dat het licht niet mag zien, ik voor mij ben overtuigd, dat ook zulks buiten

---

¹ ANRI, archives Ternate Residency, inv. no. 273.

medeweten van den vorst geschiedt. De verhalen van de zeer zware belastingen, afzetterijen en mishandelingen van Sultans-onderdanen door of namens de vorsten zijn dan ook zooal niet geheel onwaar toch schromelijk overdreven. Menig Gouvernements direct onderdaan op Java en Sumatra is zwaarder belast dan de onderdanen van de Sultans van Ternate of Tidore, die zelfs in vele streken van hun gebied al zeer weinig in te brengen hebben. Zoo b.v. heeft Ternate weinig invloed in het Noordelijk deel van Halmaheira (Tobaroe en Loloda) in sommige delen van Bangaai en in Tomboekoe, terwijl 't Tidoreesch gezag in de Radja Ampat en op Nieuw Guinea als tot nul gereduceerd is. Alles is een gevolg van het verbieden der hongt tochten, waardoor het den Sultans onmogelijk werd in genoemde streken hun gezag te handhaven. Ik wil hiermede niet zeggen dat het Gouvernement ten onrechte die tochten verboden heeft, maar zeer zeker is het gevolg van dat verbod dat onze regeringstaak er door verzwaaard is en in de toekomst nog menige expeditie of gewapende tocht zal noodig zijn om het verloren gezag der Sultans te herwinnen of ons gezag te vestigen.

Met mijn medeweten wil de Sultan van Tidore beproeven zijn gezag in de Radja Ampat langs vredelievende weg te herwinnen door het geregeld zenden van een commissie en het plaatsen van vertegenwoordigers op sommige plaatsen in die streken. (pp. 1-5)

[...]

Ook onder mijn bestuur werd van zee- en strandroof weinig vernomen. Hierop maakt Nieuw Guinea en wel speciaal de Geelvinkbaai en de Zuidwestkust een uitzondering zooals boven is vermeld.

De handel was in de laatste jaren veel levendiger; vooral het in het leven roepen der stoomvaartlijn naar de Noordkust geeft heel wat vertier en ook vele minder gegoeden vinden gelegenheid om in dienst van handelaren, als vogeljager of koelie in hun onderhoud te voorzien.

De lijn naar de Zuidkust is van groot belang voor Sekar en Skroe doch heeft overigens weinig nut en het gesubsidieerd gedeelte Dobo tot 141° O.L. zou gevoegelijk kunnen worden ingetrokken, waardoor den lande een uitgaaf van f20000.- aan subsidie zou bespaard worden. Ter zake werd bij mijne missive van 10 December 1894 No. 1985/XXV een voorstel gedaan, doch tot heden geen antwoord ontvangen.

Wat overigens de uit en invoer in dit gewest betreft, zoo verwijs ik naar de jaarverslagen, ofschoon ik tot mijn leedwezen moet constateren dat door onvolledigheid van opgave deze statistieken niet geheel betrouwbaar zijn. (pp. 7-8)

[...]

Gemeenschapsmiddelen

[...]

Ter beschikking van den Resident is hier een stoomschip der Gouvernements Marine gestationeerd. Gedurende de 2e helft van mijn bestuur was dat schip, zooals ik boven reeds vermeldde, elders geëmployeerd.

De gemeenschap met de posthouders was daardoor vrij ongeregeld, vooral met die van Bangaai en Soela. Zeer wenschelijk ware het als daarin verandering kan worden gebracht door de "Camphuis" in plaats van Dobo naar de 141e graad eenmaal in de 3 maanden een reis van Ambon via Ternate en Gorontalo naar Tomboekoe en Bangaai te laten doen. Dit werd den Regeering bij mijn boven aangehaald schrijven in overweging gegeven. (pp. 11-12)

[...]

Reizen

De voornaamste deelen van het gewest werden door mij een of twee malen bezocht. Uitzondering hierop maken Makian en de plaatsen gelegen ter westkust van Noord Halmaheira.

De reizen naar Nieuw Guinea zooals door mij gedaan werden zijn van geen groot nut, daar de tijd niet toelaat, langdurige onderzoekingen te houden. Door mij werd daarom voorgesteld van tijd tot tijd een ambtenaar (controleur) ter beschikking van den Resident te stellen tot het doen van Commissiereizen naar Nieuw Guinea in afwachting dat er bestuur in die streken zal worden ingevoerd. (pp. 17-18)

[...]

Schutterij

Bij mijn komst in dit gewest trof ik de schutterij in treurigen toestand aan. In de laatste jaren is dit corps zeer achteruitgegaan voornamelijk ten gevolge van het steeds minder gehalte der commandeerende officieren en het steeds grooter wordend aantal verlofgangers die naar Nieuw Guinea en Halmaheira trekken om in hun onderhoud te voorzien. (p. 21)

[...]

Gezondheidstoestand

Was tot voor weinige maanden zeer gunstig te noemen. In Duitsch Nieuw Guinea brak in het laatst van 1894 een pokken epidemie uit die overgebracht werd naar de Humboldsbaai en van daar door de Camphuis vermoedelijk naar de hoofdplaats Ternate werd overgebracht, althans 8 dagen na de terugkomst van dat schip stierf een persoon aan pokken die van de Humboldsbaai was gekomen. Sedert kwamen aanhoudend gevallen van pokken voor echter niet in die mate dat het door den officier van gezondheid alhier noodig werd geoordeeld de ziekte epidemisch heerschende te verklaren. De ziekte had voor het geheel een goedaardig verloop, zoodat slechts weinigen der aangetasten stierven. Ook op het gebied van de Sultans van Ternate en Tidore kwamen eenige sporadische gevallen voor. In het begin van April bracht de Camphuis het bericht dat in de Humboldsbaai op Tanah Merah en te Djamna de ziekte vrij erg heerschte. In de Geelvinksbaai had zij zich tot op heden niet vertoond. Aan die verafgelegen gewesten kan geen assistentie worden verleend. De vaccine is daar geheel onbekend, en is het zeer te betwijfelen of de bevolking in die streken zich aan die operatie zou onderwerpen.

Ter hoofdplaats werd druk gevaccineerd en gerevaccineerd en zooveel mogelijk maatregelen genomen om het voortwoekeren der ziekte tegen te gaan door desinfecteeren, verbranden enz. enz. Niet steeds werd de noodige medewerking daartoe door belanghebbenden verleend. Behalve op de hoofdplaatsen Ternate en Tidore en de plaatsen waar posthouders gevestigd zijn, is het met de vaccine treurig gesteld. Ik kan niet zeggen dat men geen vertrouwen in de bewerking stelt, of dat er tegen gewerkt wordt, doch een feit is het dat het zeer moeielijk is de vaccines tot in 't leven te houden. Bij sommige vaccinateurs sterft de stof geregeld eenige maanden 's jaars uit waarin die beamtten gereede aanleiding vinden reisjes naar de hoofdplaats of elders te maken om nieuwe stof te halen.

Een en ander is mede een gevolg van onvoldoende toezicht op de werkzaamheden der vaccinateurs. Door de groote afstanden is dat toezicht bijna onmogelijk. Het nut door de vaccine hier gesticht is dan ook niet in evenredigheid met de daaraan verbonden uitgaven waarom dan ook een inkrumping van het aantal vaccinateurs, namentlijk van degeen die geheel buiten controle werken, werd voorgesteld.

Aan medewerking der Sultans wat betreft de vaccine ontbreekt het niet. Zij kunnen echter niet verhinderen dat de ouders der gevaccineerden de stof uitkrabben om, door het verhinderen dat de pokpuisten opkomen, zij ook niet naar elders behoeven te reizen om de pokstof over te brengen. (pp. 22-25)

[...]

Godsdienst

De Mohammedaansche godsdienst wordt door de meeste Ternatanen en Tidoreezen beleden. De Alfoeren en Papoes zijn heidenen, terwijl men te Galela, Mansinam, Rhoon, Doreh en Wandessie onder de leiding der zendelingen kleine Christengemeenten aantreft. Ook te Batjan en Ternate zijn vrij groote Christen gemeenten, die reeds lang bestaan hebben.

Van fanatisme is in dit gewest geen sprake. Slechts de Sultans en eenige hoofden benevens de zich ter hoofdplaats gevestigd hebbende Arabieren nemen hun godsdienst plichten trouw waar. De overigen bekommeren zich weinig om den godsdienst en meermalen moet op het Sultans-gebied de gemeente naar de misdjie gedreven worden op dat het vrijdag gebed zou kunnen worden gedaan.

De zendelingen zijn allen brave lieden die zeer hun best doen, doch met hun bekeeringswerk weinig succes hebben. Zij wijten zulks aan de omstandigheid dat het Gouvernement geen bestuur invoert, en bij iedere ontmoeting hoort men daarover klachten. Ik geloof niet dat invoering van bestuur bekeering tot het christendom zal ten gevolge hebben. Alfoer en Papoes zijn te zeer van hun heidensche vormen gehecht en vooral de laatsten zullen niet zo spoedig van hun raaktochten willen afzien. (pp. 26-27)

[...]

Ternate den 13 Mei 1895

De Resident

J. van Oldenborgh

3a. KORT VERSLAG OMTRENT DE AFDEELING NOORD NIEUW GUINEA
OVER DE MAAND NOVEMBER 1898.¹

Den 17en October verliet het G.S. "Zeemeeuw" met zonsondergang de reede van Ternate aan boord hebbende, den Resident, den Kapitein Laut van Tidore, den opzichter belast met den bouw van het bestuursetablisement op Noord Nieuw Guinea Vogelenzang, het detachement gewapende politiedienaren met hun instructeur en verslaggever.

Eerst om de Noord en vervolgens om de West koersend stoomt de "Zeemeeuw" tusschen de eilanden Ternate en Tidore, vervolgt zuidwaarts haar weg langs de eilanden Mare, Motir en Makian en bevinden ons 18 October in straat Patientie. Fraai weder, kalme zee. Aan stuurboord 't hoog geheel begroeid gebergte van Halmaheira, aan bakboord 't meer in vorm afwisselend heuvel en bergland van Batjan. Passeeren om 8 u -10 m de eilanden (Lari groep) die Batjan met Halmaheira aaneenschakelen en om 4 ure n.m. de Zuidpunt van Halmahera, kaap Libabo. Stoomen nu met oostelijken koers aan stuurboord de Bao eilanden en des nachts de Kofian groep voorbij.

19 October. Regenachtig weder, kalme zee. Aan bakboord vooruit Waigeoe daarna Batante en Salwati in zicht en zijn 's morgens 9 ure voor straat Sagoein. In straat Sagoein klaart het weder wat op. Batante vertoont geheel met bos begroeid, steil in zee dalend, zeer geaccidenteerd heuvel en bergland, zonder spoor van ontginning of bewoning. Aan de kust van Salwati spaarzaam enkele huisjes aan 't strand en klappergroepen, overigens slechts met bosch bekleede bergen.

De straat, eertijds onder de oude zeevaarders gevreesd om hare sterke stroomingen en ongeveer 3 a 4000 meter breed, levert een fraai schouwspel op.

Waren ten 1 ure n.m. uit de straat. De kust van Nieuw Guinea door regenwolken niet zichtbaar, aan stuurboord 't eilandje Poelau Sapan. Aan den horizon vertoonen zich aan bakboord de bergen van Waigon.

20 October. Goed weder, kalme zee, stoomen langs de Noord kust van Nieuw Guinea die zich als geaccidenteerd met bosch begroeid bergland voordoet en krijgen tegen 7 ure n.m. Manaswari in zicht. De gezagvoerder met donker niet binnen durvende vallen, blijven des nachts drijven.

21 October. Vervolgen ten 4 ure onzen weg; in den nacht een uur stoomen door wind en stroom westwaarts gezet zijnde, stoomen tusschen Mansinam en den vasten wal voorbij Kwawi waar H.M. "Edi" voor anker ligt. Rasamberi Raoedi en laten het anker vallen voor het als bestuurszetel gekozen emplacement te Manokwari.

De Resident was reeds door de zendelingen verwittigd geworden dat te Doreh weder ongeregeldheden waren voorgevallen die op het volgende neerkwamen.

In de maand Augustus j.l. waren twee vrouwen aan 't zeestrand in de Dorehbaai neergeschoten geworden. Een dier vrouwen, eene vrije vrouw van Sanggei, stierf. Het onderzoek der Noefooren bracht ten laatste de daders aan het licht. 't Waren een

---

¹ Written in pencil above the title: 1899 mailrapport no. 607 in V. 20 Sept. 1902,-No. 37.

Sabboër Lijemi en diens zwager Cornelis van Andaij. Hierop verlieten de Noeforen die er gevestigd waren Andaij. De eisch der Noeforen: uitlevering der daders om ze te doden of 2 slaven en 200 stuks goederen werd afgewezen.

De onderhandelingen die nu volgden duurden Mérékemi, een broeder van den Sengadji Broos, te lang. Heimelijk verborgen de Broosen eenig volk aan 't strand van Andaij. Merekemi wist eenige Hatammers naar 't strand te lokken en schoot er een van neer, wiens kop in triomf naar Mansiman werd gebracht. Dit succes had een nieuwe "raak" ten gevolge; de "overwinnaars" scholden de achtergeblevenen voor lafaards enz. Vijf raakprouwen togen naar Mansiman, eenige bergbewoners werden door een slaaf naar het strand gelokt waar zij verraderlijk werden afgemaakt en met 4 koppen en een jongen als buit keerden de Noeforen terug. Aan 't strand te Andaij werd nog de hand van een der vermoorden aan een boom bevestigd.

¹Gelijk te vermoeden was, bleek het bij aankomst der "Zeemeeuw" dat de wraak der bergbewoners niet was uitgebleven. Te Anday waren in de schemering 3 Ternatanen die in de rivier baadden, uit een hinderlaag voor de woning van de zendeling neergeschoten geworden, waarvan slechts een overleed. De Resident onderhield de hoofden, die aan boord verschenen, streng over het gebeurde; zij verontschuldigen zich door er op te wijzen dat niet zij de aanvallers waren geweest en dat zij hoegenaamd geene aanleiding gegeven hadden tot 't neerschieten der 2 vrouwen

Daar van de zendingen vernomen werd dat de toestand te Andaij nog zorgwekkend was begaf de Resident zich, vergezeld van verslaggever daags na aankomst te Doreh, met H.M. "Edi" naar Andaij (22 October)

Eenig machtsvertoon wenschelijk geoordeeld wordende debarkeerde hier ook de halve landingsdivisie van H.M. "Edi" die zich over land naar Andaij begaf ongeveer ½ uur loopens van het strand gelegen aan een rivier die slechts bij vloed voor vaartuigen met weinig diepgang bevaarbaar is.

Bij gebreke aan een ander geschikte plaats werden de hoofden ten huize van den zendeling bij eengeroepen.

Omtrent de aanleiding van het gebeurde werd nog vernomen dat de Sabboër Hoauwi eenigen tijd geleden te Warwar (bij Andaij) gestorven zijnde, diens broeder Lyemi de weduwe wenschte te huwen doch daartoe volgens de adat een kop moest buit maken. Hij had zijn voornemen geheim gehouden. Slechts de hulp van zijn zwager Cornelis van Andaij ingeroepen en na geruimen tijd te hebben gezworven aan 't strand tusschen Andaij en de Dorehbaai hadden beiden de 2 Noefoorsche vrouwen neergeschoten. De Hatammers waren voor den hun genomen kop bereids te vreden gesteld daar zij de goederen van een Amboneezen handelaar te Andaij hadden in beslag genomen, terwijl hun bovendien door Merekemi Broos (de moordenaar) nog

---

¹ Here the handwriting changes. Differences in spelling occur because different clerks have worked on the report.

een jongen slaaf was geschonken geworden.

De te Manseman geroofde koppen behoorden tot den stam der Moepi Boersi. De resident droeg nu den hoofden op de betrokkenen (Hatammers en Moepiboersi) over 10 dagen te Andaj te doen samenkomen ten einde tot een schikking te geraken, 't geen de hoofden op zich namen. Nog denzelfden dag werd naar Doreh teruggestoomd.

Te Mansinam werden den volgenden dag ook de hoofden saamgeroepen; 't te Manseman geroofde knaapje werd door den Resident teruggeëischt en onmiddellijk naar Andaj gezonden ten einde aan zijne verwanten te worden teruggegeven. Voorts vorderde de Resident hunne medewerking om een einde te maken aan de bestaande troebelen, 't geen allen gedwee beloofden.

Van de zendelingen werd vernomen dat de stemming onder de Papoes der Dorehbaai een zeer gedrukte was, nu zij zagen dat de bestuursvestiging werkelijkheid stond te worden. Den 27en en 28 October werden door het S.S. "Camphuis" de materialen voor het te bouwen etablissement te Manokwari gelost, en aangezien de Resident eene reis door de Geelvinkbaai wenschelijk achtte, kon nu daartoe thans worden overgegaan nadat de waterstaatsambtenaren en de gewapende politiedienaren met hun instructeur gedebarkeerd waren. Den 28en October stoomde de "Zeemeeuw" voorafgegaan door H.M. "Edi" met de loods (Amos Kalengkongan) aan boord naar de Warboesi baai, alwaar ten 3 ure n.m. ankeren tegenover de Kampong Sjjerri (Sjari).

De kampong bestaande uit een paar goede huizen van anakoda's en een 4 tal papoesche huizen van den gewonen schildpadschaaldak vorm, allen in zee gebouwd, scheen verlaten. Een tweetal handelaren verscheen aan boord en deelden mede dat de Papoesche bevolking, uit een 70 tal zielen bestaande, gevluht was bij de nadering der schepen, dat men te lijden had van de raaktochten van Windessiers en Wandammers zoodat ook de binnenlanders (van den stam der Menam) niet met vogelhuiden naar 't strand kwamen. Voorts werd vernomen dat zich diep in het binnenland 2 groote zoutwater meeren worden aangetroffen met goed bevolkte oevers.

Des namiddags begaf de Resident zich naar een der Papoesche huizen alwaar een zevental Papoes werd aangetroffen die door vriendelijke toespraak en door uitdeeling van geschenken, tabak dra werden gerust gesteld zoodat langzamerhand meerdere verschenen en ten laatste ook de vrouwen uit het bosch terug werden geroepen. Zij deelden mede afkomstig te zijn van Amberpoon en verschilden niet van het Noefoorsche tijpe.

29 October. Lichten anker ten 6 ure en koersen om de eilanden Amberpoon en Meoshaar en Hairoe alwaar 's middags 4 uur ankeren in de baai van Karwan voor de Kampong van dien naam, ook wel als Hairoer bahroe bekend, bestaande uit een vijftal in het water staande huizen. Vernemen van een paar handelaars (waaronder een

Indo Europeaan van Ternate) die aan boord komen dat de bevolking gevlucht is en dat men ook hier te lijden heeft van de raaktochten der Windessiers. De zuidelijker gelegen kampong Hairoer lama was eenige maanden geleden door een raak verbrand geworden.

Naar den wal geroeid, kwamen in een kreek, door hoog moerasbosch, alwaar de gevluchte inboorlingen zich schuil hielden. Eenige papoesche huizen aan zee werden bezocht en langzamerhand keerden ook een aantal Papoes terug die eenige geschenken aan tabak ontvingen.

30 October. Lichten 's morgens 6 uur anker en koersen naar Windessi. Aangezien hier moeilijk 2 schepen tegelijk ten anker kunnen komen stoomt H.M. "Edi" door naar de Wandammenbaai. Komen 8 uur des morgens ten anker voor Windessi bij een groep eilandjes en begroeide rotsen.

De zendeling van Balen die spoedig aan boord verscheen deelde mede dat hij den toestand nog nimmer zoo ongunstig heeft gekend als sinds de laatste jaren; de raaktochten zijn aan de orde van den dag. De Sengadji was verdronken. Sengadji Moeda en Korano waren op raak uit, de bevolking voor 't grootste gedeelte gevlucht bij de nadering der schepen. Een bezoek werd gebracht aan de woning van den zendeling, op een steilen heuvel gelegen en waar 't benoodigd zoet water verkregen werd door 't verzamelen van regenwater in een ijzeren tank.

Aan boord teruggekeerd werd de raakprauw van de Korano bespeurd die naar 't scheen een vergeefschen tocht had gedaan. Aan boord geroepen bekende de Korano Menjawas en de Sengadji moeda Kabaroen dat zij op raak waren gegaan naar Meossop, de "Edi" hadden gezien en toen teruggekeerd waren. Aanleiding tot de raak was 't verdrinken van den ouden Sengadji 't welk aan een manoeem (booze geest) werd toe geschreven, door vijandig gezinden afgezonden, en waarvoor nu wraak moest genomen worden. Hen werd met klem te verstaan gegeven dat de roof- en moord tochten thans uit moesten zijn. Zij verzekerden dat nu zij den nieuwen controleur met eigen oogen gezien hadden, alles uit zoude zijn en zij zouden leven als vrouwen. Zij legden op 't geweer een eed af dat zij niet meer zouden moorden.

31 October. Lichten 6 ure 's morgens anker en stoomen benoorden het eiland Jop de Wandammenbaai binnen. Ankeren ten 10 ure voor Hijee naast de "Edi". Spoedig verschijnen aan boord Sanadi Noemkarai van Wassior en Wamooi majoor van Hijee. Zij deelen mede dat de bewoners der kampongs in 't dieper gedeelte der baai gevlucht zijn.

Bij zijn schrijven van Rhooon dd° 10 mei 1898 was door den zendeling J.L.D. van der Roest den Resident bericht (op verzoek van eenige handelaren) dat in den nacht van 27 of 28 April, lieden van Wandammen een rooftocht gedaan hadden naar Baweh (aan de vaste kust bij Jauer). Een inlandsch christen van Taroena, koelie van een handelaar, was gedood, een Ternataan in dienst van den handelaar de Sturler als gevangene meegevoerd geworden; 62 geweren en voor eene waarde van f.3200,- aan

goederen zouden buitgemaakt zijn.

Daarnaar gevraagd, verklaarden de aan boord verschenen hoofden dat deze rooftocht hun bekend was, doch dat zij niet hadden medegedaan, dat 't hoofd van de raak was geweest Wanamai van Kabo en dat voornl: de lieden van Kabo, Ramiki, Rasiijee, de roovers waren, doch dat allen gevlucht waren. De Resident droeg nu de hoofden op terug te keeren en Wanamai aan boord te brengen. De van Mansinam medegenomen tolk Jonathan vergezelde hen.

Na eenige uren verschenen de hoofden weder met Wanamai die verklaarde den rooftocht gedaan te hebben met 4 prauwen. Buitgemaakt waren 32 geweren en verschillende goederen. Een ambeer (vreemdeling) werd gedood en één gevangen genomen. Toen de handelaren personen zonden om de geroofde goederen terug te eischen, had hij 27 geweren teruggegeven benevens 10 vogels en de gevangene ambeer. Voorts deelde hij mede dat oorzaak van de rooftocht was de moorden der Oemar Papoe'as van Wai-kéri (aan de andere zijde van het Wandiwai gebergte, bij Baweeh) die onder aanvoering van Tobere tal van personen voornl. van Kabo hadden gedood. Twee bundeltjes stokjes tevoorschijn halende noemde hij de namen der vermoorden op wier aantal 13 bleek te bedragen waaronder 7 vrouwen. Het andere bundeltje stokjes bleek de rekening te zijn der tot weer wraak omgebrachte lieden, wier aantal 6 bedroeg waaronder 1 ambeer.

Gevraagd waarom hij ambeers had aangevallen en geplunderd verklaarde hij dat bij een der laatste rooftochten van Wai-Keri, toen 2 vrouwen gedood werden, zich ook 2 ambeers hadden aangesloten, met name Nico en Manderk (Maandag), terwijl voorts de ambeers aan de Oemarbaai de geweren hadden gegeven die deze ook voor hunne rooftochten gebruikten. Vroeger waren pijl en boog de wapens en werden er wel gedood, maar waren er ook die herstelden. Hem werd nu gelast terug te keeren en de overgebleven geroofde goederen en geweren te halen. In den namiddag werden nu 4 geweren aan boord gebracht benevens eenige stukken blauw goed, borden, snoeren kralen, terwijl den volgenden dag nog 1 geweer werd ingeleverd.

1 November. Verstoonden in den vroegen morgen naar Rasiee aan het einde der Wandammenbaai. Met de stoomsloep en een gewapende sloep van de "Edi" werd nu de Wasini rivier opgevaren. - op welken tocht tal van papoesche prauwen medegingen. Voorbij kampong Wamori (eene Waropensche vestiging) waarvan de bewoners gevlucht bleken en welke kampong (in 1891 door de "Java" verbrand) weder in staat van op bouw verkeerde; door eene andere monding keerden de sloepen terug.

Nadat nog Rasieë was bezocht geworden werden de hoofden aan boord bescheiden alwaar verschenen de hoofden van Wapiar, Kamboeni, Ramiki, Warsatoewa, Serowiin, Hijee. Hen werd medegedeeld dat zich te Doreh de controleur zal vestigen en zij zich voortaan te onthouden hebben van rooftochten. Ter vervanging van overleden titularissen meldden zich een zevental sollicitanten, aan wien voorloopige bewijzen van aanstelling werden uitgereikt. Met eenige geschenken

van messen, tabak enz. werden zij van boord gezonden waarna desnamiddags 2 uur naar Doesner aan de overzijde der baai verstoonden geen ankergrond vindende, volgen de "Edi" naar Hifee.

2 November. Lichten 's morgens 6 ure anker en stoomen naar Rhoon, alwaar 10 u. 30 m. voorm. voor Jendei ankeren. Van de bezochte plaatsen maakt Jendei nog den besten indruk. De Papoesche huizen van den gewonen vorm, zijn goed gebouwd. Eenige handelsvaartuigen geven de plaats een voorkomen van meer vertier en ook het zendelingsetablissement maakt een goed vertoon.

De te Baweh beroofde handelaren, waaronder de heeren de Sturler Jr. en W.C. Kneifel, beklagden zich over de roof te Baweh. Hun werd opmerkzaam gemaakt op het feit dat tot dusverre geen bestuur in Nieuw Guinea gevestigd was en dat waar zij zich zonder voorkennis van het bestuur, heinde en verre over de kusten verspreiden, wetende dat de toestanden van dien aard zijn dat een rustige en veilige handel niet verzekerd is, zij de gevolgen ook moesten dragen.

De ingeleverde geweren en goederen werden hen gerestitueerd.

De Korano en Sakooi van Jendei deelden mee dat (reeds eenigen tijd geleden) door Biakkers van Sornido een aantal Rhooners op de Measauri eilanden verraderlijk waren aangevallen geworden tengevolge waarvan 7 personen gedood en 12 gevangen werden waarvan 9 waren ingelost. Eenige prauwen van Jendei waren er thans op uit om weerwraak te nemen. Hun werd verzocht die weerwraak niet op onschuldigen te nemen.

3 November. Lichten 6 ure anker, koersen om de Noord van Rhoon naar de vaste kust, ankeren ten 1u 30m namiddags voor Bawie in de Oemarbaai, een fraaie baai met zandig strand. Twee rivieren, de Bawee en de Arimini, storten zich door eene monding in zee. In zee gebouwde huizen werden hier niet meer gezien.

Bij een bezoek aan den wal werden hier nog twee koelies van handelaren gevonden, doch geene goederen meer, voorts eenige armelijke hutten van Papoea's, die van Jauer afkomstig bleken te zijn, doch hun woonplaats ontvlucht waren wegens de pokken en zich nu hier wilden vestigen; aanvankelijk schuw, werden zij door geschenken van tabak op hun gemak gebracht. Een drietal Papoes, waarvan één goed Maleisch sprak, vroegen aanstellingen respectievelijk als korano, Sanadi en majoor, welk hun verleend werden.

De Bawee rivier werd met de vlet opgevaren en bleek het water weinig verval te hebben en dicht met nipahbosch te zijn bezet. Ook de Jarotwari-rivier die een weinig noordelijk van Baweh in zee mondt werd met de vlet bezocht. Hier werd geen nipah gevonden doch de oevers der fraaie stroom bleken uit een hoog opgaand woud van lolaro hout (rhizophoren) te bestaan.

Bij onderzoek bleek Waikeri eenige uren gaans in 't binnenland te liggen doch ofschoon den Papoea's van Jauer, die in goede verstandhouding met hen leefden, verzocht werd de lieden naar Baweh te doen komen werd geen aanraking verkregen.

Het binnenland schijnt goed bewoond. Vernamen hier van een Nomadenstam, de Miére of Méri, die nog uiterst woest en anthropophaag zoude zijn.

5 November. Lichten 8 ure anker en gaan onder stoom naar Doreh, waar *we* 6 November des morgens ten 7 ure voor Kwawi ankeren. Den volgenden dag vertrok de Resident met H.M. "Edi" naar Andai. De hoofden van de Dorehbaai hadden zich eveneens daarheen begeven. Te Andai waren reeds de Hatammers verschenen, doch de Mopiboersi (wien de te Mansiman geroofde koppen behoorden) waren reeds teruggekeerd. Na langdurige onderhandeling gelukte het tot een vergelijk te komen. Aan die van Andai werd alsnog 14 dagen tijd gegeven om een bedrag van f 40,- te betalen als schadeloosstelling voor de verwonde slavin van de Sahooi van Mansinam, terwijl de majoor van Wairoeni (aan de monding der Andai rivier, en welke persoon zekeren invloed heeft op eenige binnenlandsche stammen, waaronder de Mopiboersi) verklaarde van de Broosen (de Sengadji van Mansinam en zijne beide broeders) schadeloosstelling te hebben ontvangen voor de te Mansiman geroofde koppen, welke schadeloosstelling door de Mopiboersi was aanvaard. Na de betaling van het nog verschuldigde bedrag zouden de hoofden te Manokwari komen om den vrede te sluiten door het kappen van een "ambober" (een bamboe soort).

Den 8en November werd de controleur te Manokwari door den Resident geïnstalleerd in tegenwoordigheid der zendelingen; een landingsdivisie van de "Edi" en de papoesche hoofden der Dorehbaai, waarna de Zeemeeuw den 9 November met Zijn HEdGestr. naar Ternate terugkeerde. Des namiddags vertrok ook H.M. "Edi" naar de Mapia eilanden en de zuidkust van Japen van welke reis het stoomschip den 17en November terugkeerde.

Den 11den November arriveerde H.M. Flottielje vaartuig "Borneo", Commandant de luitenant t/z der 1e klasse Broese, en kwam voor Kwawi ten anker. Aangezien de lieden van Andaij op 22 November de overeengekomen schadeloosstelling nog niet gebracht hadden, begaf verslaggever zich op dien datum met de stoomsloep van H.M. "Borneo" naar Andaij - alwaar op de betaling werd aangedrongen. Daar de toen bij eengebrachte goederen nog niet voldoende bleken, werd den betrokkenen gelast binnen een termijn van 3 dagen het noodige bij een te brengen en te Manokwari af te dragen. Den volgenden dag werd reeds een voldoende aantal goederen gebracht en door den Sahooi van Mansinam aangenomen (3 gele paradijsvogels, 1 zwarte id., 3 stuks blauw katoen, 3 groote borden, 3 snoeren groote witte kralen, 4 kleinere borden). Geen der hoofden van Andaij was echter verschenen.

Den 27 en November vergezelde verslaggever den heer v. Hasselt naar Ambon, alwaar de zendelingen onder de Fakkers een helper hadden geplaatst, ten einde deze bergbewoners over te halen ook het nieuwe etablissement te bezoeken en aldaar producten uit hunne tuins te brengen. Na een marsch van ruim 2 uren door fraai hoog woud werd de vestiging bereikt en gelukte het de bewoners die aanvankelijk vluchtten, door eenige geschenken van tabak en messen op hun gemak te stellen. Zij

bleken te behooren tot den stam der Mansibabeersi, hunne verwanten woonden 3 dagreizen het binnenland in. Zij verklaarden door de Noefooren zeer bevreesd gemaakt te zijn voor het nieuwe bestuur, doch beloofden thans over 8 nachten naar Manokwari te komen. Zij hadden nieuwen grond ontgonnen en 't bosch zeer zorgvuldig geveld, doch de houtmassa was nog niet in brand gestoken.

Eerst te Ambaan gevestigd, waren zij tengevolge der laatst geheerscht hebbende pokepidémie het strand ontvlucht en hadden zich op een uur van het strand in het gebergte neergezet waar zij oebi's, suikerriet enz. teelden.

Den 27en November begaf verslaggever zich naar Mansinam alwaar door de hoofden zijne tuschenkomst was ingeroepen in een hangend geschil, doch bleek het dat een gedeelte der betrokkenen naar 't eiland Noemfoor was afgezeild op het bericht dat de controleur zoude komen.

Den 28en November viel het G.S. "Zeeduif" de Dorehbaai binnen met het voor de Noordkust bestemde vaartuig "Resident Bensbach" op sleep: aanvankelijk voor Kwawi ankerend, verstoomde de gezagvoerder naar Manokwari, spoedig gevolgd door de "Resident Bensbach". Volgens de djoeragan bouwde het scheepje goed zee en maakte nog slechts weinig water.

De "Zeeduif" bracht voor het etablissement een 30 tal koelies en eenige materialen en vertrok den 29en November weder naar Ternate.

Etablissement

Het tot etablissement gekozen Manokwari is gelegen zuidelijk van Kwawi, een uur roeiens van Mansinam en heeft een fraai zandig strand, vrij van rhizophoren, en waarop een 80tal klapperboomen voorkomen.

Op een 15 á 20 M. van zee staat hier een koeliloods en mandoerswoning. Hierachter een strook opengekapt bosch en daaraan grenzend een zorgvuldig schoon gemaakt en eenigszins genivelleerd terrein groot 95 x 65 Meter, aansluitend aan zwaar bosch.

Nadat door de "Camphuis" de voor den bouw bestemde materialen benevens 47 man werkvolk van Java en 10 koelies van Ternate waren gelost geworden, werd spoedig een aanvang gemaakt met de bouw van een 2de loods, lang 36 M. breed 5 M. en 2 M. uit den grond gebouwd en verder van het strand verwijderd. Voorts werd een van Ternate medegebrachte keet opgeslagen als verblijf voor den Controleur en de Waterstaatsambtenaar.

Den 10 November kon een aanvang worden gemaakt met het opmetselen der (...) van de Controleurs woning, welk werk zeer langzaam vorderde, aangezien er slechts 2 metselaars waren, die daar en boven nog nimmer met koraalsteen hadden gewerkt. Den 15 November kon een gedeelte van het werkvolk aan het boschkappen worden gezet.

Op het etablissement werden 2 putten aangetroffen, een aan het strand van

geringe diepte en een verder van het strand diep 4 M. Aangezien de hoeveelheid water spoedig niet voldoende bleek, werd tot het graven van een nieuwe put overgegaan. Op 3 M. diepte werd hier water gevonden en de put nog 0.8 M. doorgegraven, de hoeveelheid bleek nu voldoende voor waschwater enz., doch voor drinkwater werd het door den Officier van gezondheid (...) van H.M. "Borneo" afgekeurd. Ook het water uit de twee vroeger gegraven putten riekt, na 24 uren staan, naar zwavelwaterstof.

Een onderzoek en de omgeving van het etablissement deed 2 beekjes vinden beiden ongeveer 20 minuten gaans ver, het debiet was echter te gering dan dat aan eene leiding kon gedacht worden. Bovendien was het water onzuiver.

Gezondheidstoestand

Bij aankomst van de "Zeemeeuw" waren op het etablissement werkzaam 1 mandoer en 19 Ternataansche koelies, waaronder slechts 3 zieken waarvan 2 aan Beri².

Onder de oppassers kregen een tweetal spoedig beri beri, zoodat zij per "Camphuis" dd^o 7 November naar Ternate werden geevacueerd. Ook onder het Javaansche werkvolk (53 man sterk) nam het aantal zieken (meest koortslijders) steeds toe zoodat het in de laatste week van November tot 40% steeg.

Gebrek aan afwisseling, een eentonig dieet en gemis aan opium zijn ter zake ook belangrijke factoren.

Ook de opzichter en de Waterstaatsambtenaar bleven niet van koortsen verschoond.

De weergesteldheid was gunstig, er viel slechts weinig regen. Van het vertrek van de "Zeeduif" op 29 November naar Ternate werd gebruik gemaakt tot het evacueeren van 4 Javaansche ambachtslieden, die aan zware malaria leden.

Inheemsche bevolking

De verhouding met de Noefooren was goed. Langzamerhand bezochten eenige Noefooren het etablissement en brachten versche visch ten verkoop terwijl als een gunstig verschijnsel viel op te merken dat ook personen zich tot het bestuur wenden met klachten enz.

Over het algemeen heerscht echter onder de bevolking van de Dorehbaai armoede en schaarschte aan voedingsmiddelen.

In- en uitvoer

Hieromtrent kunnen nog geen gegevens worden verstrekt. Met het S.S. "Camphuis" 't

welk den 26en October voor Mansinam aankwam werden ingevoerd met consent (Stbl. 1876 No 302) ten behoeve van de vogeljacht:

495 enkelloop-voorlaad geweren.

23 achterlaadgeweren.

2 repeteergeweren

met 1760 KG buskruit,

terwijl 222½ Liter sterken drank door consent gedekt werden aangebracht.

Manokwari, 10 December 1898,

De wd. Controleur,

(wg) van Oostersee.

Gezien:

De Resident van Ternate en Onderhoorigheden,

(wg) Horst.

Voor eensluidend afschrift,

De wd. Gouvernements Secretaris

(sign. illeg.)

3b. KORT VERSLAG OMTRENT DEN TOESTAND VAN ZAKEN EN HET
PERSONEEL GEDURENDE HET TYDVAK VAN 28 NOVEMBER TOT EN
MET 31 DECEMBER 1898.¹

1. Politieke toestand.

Den 8sten November 1898 vertrok van Batavia met het stoomschip "van Swoll" van de Koninklyke Paketvaart Maatschappy het geheele, voor deze nieuw gecreëerde Afdeeling bestemde personeel naar Nieuw Guinea via Ternate; behalve de medegevoerde meubilaire en andere goederen van dat personeel, heeft steller gezorgd, dat medegenomen werden allerlei soorten van gereedschappen en materialen, welke noodig zyn voor by eerstelyk van het Gouvernements besluit van 24 September 1889 No 6 geautoriseerden bouw van een kolenloods en andere gebouwen van tydelyke materialen ten behoeve van de bestuursvestiging te Fakfak, zoomede al de artikelen benoodigd voor de uitvoering in eigen beheer, waartoe by dringend diensttelegram van den Directeur van Justitie van 15 November Ao. Po. machtiging is verleend, van de voeding en extra-voeding voor de gevangenen en zieken, benevens voor de noodige verlichting met petroleum der gevangenis en der enceinte van het te Fakfak geoccupeerde terrein, alsmede voor de voorziening in de levensbehoeften van het geheele personeel gedurende de eerste maand, terwyl al de daaruit voortvloeiende geldelyke uitgaven bestreden zyn geworden uit rapporteurs eigen fondsen, uit welke voor hetzelfde doeleinde zyn geput tot ultimo van dit dienstjaar.

Den 23sten November werd Ternate bereikt en de opwachting by den Resident gemaakt, met wien de dienstzaken werden besproken en door wien werd bepaald dat de stoomer "van Swoll" den 25sten 's morgens en de Gouvernementsstoomer "Zeemeeuw" den 24sten in den namiddag van Ternate naar Nieuw Guinea zou vertrekken; de Resident maakte met de "van Swoll" de reis mede.

Ingevolge het Gouvernements besluit van 21 Juli 1898 No. 22 werd steller den 24sten November te Ternate verstrekt te goeder rekening eene som groot f 15.000.- om de vele gedane uitgaven te dekken en de verder noodige betalingen te bewerkstelligen; een en ander onder verplichting van indiening van behoorlyk opgemaakte verantwoordingstukken.

Uit overweging dat steller nog een zoogenaamd "kofferleven" moet leiden en dus onmogelyk nu reeds de vereischte quitanties kan produceeren om het door hem voorgeschoten geld gerestitueerd te krygen, en toch het andere en veel gewichtiger pionierswerk vóórgaat boven het opmaken van betrekelyk geringe waarde vertegenwoordigende stukken van geldelyke verantwoording, heeft rapporteur deze geheele som van f 15.000.- intact gelaten en de uitgaven, die verder noodzakelyk gedaan moesten worden voor personeel en materieel, ook maar uit eigene middelen

---

¹ Above the title is typed in the upper-left corner AFSCHRIFT (copy) and 'Residentie: TERNATE en ONDERHOORIGHEDEN. Afdeeling: WEST - en ZUID - NIEUW GUINEA', written in pencil '1899 mailrapport no 607' and written in ink 'in Verbaal Sept. 1902, no. 37'.

bestreden, zoodat opgemelde som wordt geacht in het jaar 1899 uitgekeerd te zyn en dus ook in dat jaar verantwoord te zullen worden.

Tegen den avond kwam de "van Swoll" ter reede van Fakfak op den 27sten November; dadelyk na het vallen van het anker werd de door den Resident uitgezochte plek te Fakfak in oogenschouw genomen.

Er werd aangetroffen een houten gebouwtje - keet - en eene loods op het terrein, dat zeer sterk glooit, doch vry hoog en waar de lucht frisch is; de minder aangename lucht, die de daarvóór liggende koraalbanken verspreiden, werd eerst waargenomen by laag water, toen de banken en riffen droog kwamen te vallen; doch deze miasma doen hier in den regel de nadeelige gevolgen eerst in den Oostmoesson gevoelen, na de inwerking op het koraal der verzengende zonnestralen en als wanneer de dan heerschende Oostenwind daar overheen strykt en die miasma naar het bedoeld terrein overbrengt; in dezen moesson - Westmoesson - bestaat er geen gevaar voor dat die miasma zullen worden ingeademd, wyl de heerschende wind, de landwind is, die de frissche berglucht aanbrengt en de vuile lucht der koraalbanken medevoert naar zee; vóór het invallen van den aanstaanden Oostmoesson moet nochtans een geschikter plaats voor onze vestiging te dezer kust gevonden worden, hetgeen buitendien toch noodig zal zyn door de totale afwezigheid van zoetwater op het terrein, en omdat het graven van putten in den harden steenachtigen bodem zonder machinerieën zooged als onmogelyk is; en zelfs by het gebruik van machines zal het dan nog de vraag zyn, of, zóó dicht by het zeestrand, wel en voldoende zoetwater te krygen is.

Van het oorspronkelyk plan om voorloopig verblyf te houden op het eilandje Toebiseran is afgezien, omdat te Fakfak reeds keet en loods opgericht zyn en de afstand van daar tot dat eilandje nog geen half uur roeiens is, zoodat de handelaren aldaar gemakkelyk onder toezicht zyn te brengen.

Overigens bleek het dat er niet alleen op Toebiseran handelaren zitten, doch dat zy zich vry wel in alle kampongs van eenige beteekenis gevestigd hebben. Personeel en materieel zouden op Toebiseran veel beter onder dak zyn gebracht dan zulks in den aanvang te Fakfak was geschied; daar zyn eenige goede huizen met voldoende ruimte, en zelfs eene vry groote yzeren loods is er, waar ruimte genoeg is om het grootste gedeelte der medegebrachte goederen in te bergen; maar dit is eerst later gebleken, want den dag na aankomst ter reede Fakfak werden reeds in den vroegen ochtend de goederen gelost en was er geen tyd om eerst nog naar Toebiseran te gaan ter opname van de plaats; ook was het weder daartoe niet gunstig, wyl het toen den ganschen dag heeft geregend en men al heel tevreden mocht wezen, dat de goederen niet gansch verregend in de loods en keet opgestapeld werden.

Zoetwater is op Toebiseran al evenmin als te Fakfak.

Dadelyk werden de noodige barakken opgericht en het terrein schoon gemaakt, terwyl keet en loods verder gereed gemaakt werden tot bewoning; ter voorziening in den waternood werden de sloepen van de "Zeemeeuw" uitgestuurd om uit de fakfak-rivier, dat is op een afstand van meer dan een half uur roeiens, zoetwater te halen en

in tonnen en vaten naar de plaats onzer vestiging over te brengen; dit water was bestemd voor drinkwater, terwyl het zeewater gebruikt werd voor badwater; met zoo spoedig mogelyk op de Kei-eilanden aangekochte prauwen geschiedt de watervoorziening alhier nog steeds op dezelfde wyze.

Alleen by vloed kan aldus drinkwater gehaald worden, daar anders de prauwen niet over de voor de rivier liggende zandbanken kunnen komen.

Nog een inconvenient van de plek waar de vestiging thans daargesteld is, is namelyk, dat er geene landingsplaats is, noch gemaakt kan worden, door de zeer uitgestrekte koraalbank, die zich voor de plaats uitstrekt en die by laag water droog valt, verder staat er op de kust hier en dus ook op het strand by de minste beweging in de zee eene zware deining, die by het waaien van een zeewind in die mate kan zyn, dat prauwen op het strand stuk geslagen worden; nu kunnen de prauwen, die niet gebruikt worden, verder het strand opgehaald worden, maar de prauwen, die zoetwater en levensmiddelen moeten aanvoeren, kunnen er eenvoudig niet doorheen of slaan stuk; men zou te Fakfak alsdan zonder eten en drinken zitten.

Nog een inconvenient van de plek waar de vestiging thans daargesteld is, is namelyk, dat er geene landingsplaats is, noch gemaakt kan worden, door de zeer uitgestrekte koraalbank, die zich vóór de plaats uitstrekt en die by laag water droog valt, verder staat er op de kust hier en dus ook op het strand by de minste beweging in de zee eene zware deining, die by het waaien van een zeewind in die mate kan zyn, dat prauwen op het strand stuk geslagen worden; nu kunnen de prauwen, die niet gebruikt worden, verder het strand opgehaald worden, maar de prauwen, die zoetwater en levensmiddelen moeten aanvoeren, kunnen er eenvoudig niet doorheen of slaan stuk; men zou te Fakfak alsdan zonder eten en drinken zitten.

Inmiddels werd door den Resident het Bestuur dezer Afdeeling op den 1sten December te Fakfak geïnstalleerd en de Nederlandsche vlag geheschen.

Na aankomst van het voor deze Afdeeling bestemde politie- en communicatie-vaartuig "Pionier" op 2 december op sleeper van het Gouvernementsstoomschip "Glatik" vertrok den volgenden dag de Resident met de "Zeemeeuw" en daarop ook de "Glatik".

De noodige veiligheidsmaatregelen werden genomen met behulp der ter beschikking gestelde gewapende politiedienaren; des nachts werden wachtposten uitgesteld en werd het terrein door het licht van stallantarens zooveel mogelyk verlicht; over dag surveilleerden gewapende politiedienaren in volle wapenrusting by het werk der veroordeelden; de enceinte der vestiging bleef steeds behoorlyk bewaakt.

Wat de bevolking betreft, daarvan kreeg steller in den eersten tyd niet veel te zien; angstvallig en schuw vermeed men de plaats onzer vestiging; prauwen kwamen niet voorby gevaren; de bevolking uit de nabyheid was weggetrokken; het geleck hier inderdaad op un pays mort.

En toch is de bevolking volstrekt niet bang uitgevallen; de mannen zyn brutaal in hun optreden, fier en uitdagend slaan zy hunne blikken op, terwyl zy om eene

haverklap met elkander vechten; op vrouwenroof en moord wordt gaarne uitgegaan; de vrouwen zyn tener van lichaamsbouw, maar oefenen veel invloed uit op de mannen, die groot en fors gebouwd zyn en meest allen, althans de personen die daarvoor den leeftyd hebben bereikt, knevel of baard dragen; allen loopen gewapend, de vrouwen met kleine parangs, de mannen met klewangs en geweren; vele de Beaumont-geweren werden daaronder gezien, een ieder heeft eenen mand, uit pandanbladeren gevlochten, op den rug hangen, de vrouwen aan een boomschorstouw over het hoofd en de mannen aan een dito over den schouder geslagen, waarin in den regel de ganschen rykdom verborgen zit; aan deze mand is nog eene kleinere mand bevestigd ter bewaring van meer waardevolle voorwerpen uit goud en zilver vervaardigd en hangt een uit gespleten rottan gevlochten bal, waarin vezels van den klapperbast of kapas opbewaard worden om te allen tyde proppen voor de geweren te maken; de vrouwen hebben een lapje ongebleekt katoen of een sarong om de heupen geslagen en zyn versierd met ringen - gouden, zilveren, koperen, beenen of koralen - in de ooren en om polsen en enkels; de mannen dragen tijdakos of tjawats en ringen van wilde zwynen tanden om den rechter bovenarm; allen - vrouwen en mannen - hebben zeer geprononceerde kroeskoppen, zyn groote betelkauwers en sterke rookers van tabak; van baden hebben zy een afkeer; de huidskleur is donkerbruin of zwart.

De strandbewoners zyn beter gekleed, namelyk met baadje en sarong en hoofddoek, maar zyn ook beter gewapend.

Van de bergbewoners sprekende, duidt men die niet aan met den naam van Papoe of Papoewa, maar met dien van Halifoeroe.

Om spoediger contact met de bevolking te krygen, begaf steller zich naar de naburige negoryen onder voorwendsel hun land te willen zien, en werd alstoen recht goed ontvangen niet alleen, doch kreeg de toezegging van spoedig een tegenbezoek te zullen ontvangen; de tegenbezoeken bleven niet uit en daarby werden aardvruchten, groenten en vruchten ten verkoop alhier medegebracht; dat een en ander hier grif afnemers vond, behoeft nauwelyks vermeld te worden.

Door winstbejag en nieuwsgierigheid gedreven, was de, wellicht oogenschynlyk, bestaande aversie weldra verdwenen.

Langzamerhand begon de bevolking af te komen en de prauwvaart naar Toebiseran en hierheen.

Intusschen zocht rapporteur in elk landschap naar eene alleszins geschikte plaats voor de Gouvernementsvestiging; in Bromkendie is eene mooie plaats by de Aer Besar - Groote Rivier -, doch dáár is de landingsplaats niet goed en zou het veel arbeid kosten om die geschikt te maken.

Terwyl gezegd onderzoek in gang was, kwamen enkele lieden van Kapaur melding doen van het bestaan van een schoon, hoog gelegen en van zoetwater voorziene plateau in de negory Fakfak; dit plateau loopt tot aan de baai van Fakfak; het is nu nog slechts de quaestie of de occupanten en het hoofd van de negory, Matas-Madi genaamd, deze plek voor onze vestiging zullen willen afstaan; naar het

voorkomt zal de afstand van den grond wel plaats hebben.

2. Gezondheidstoestand.

Was te Fakfak goed; er heeft zich geen enkel ziektegeval voorgedaan.

3. Vaccine.

Had nog niet plaats.

4. Weergesteldheid.

Nagenoeg dagelyks en meestal in den namiddag vielen stortregens, die vooraf gegaan werden door hevige windvlagen - Noorden- en Westenwind -.

5. Stand der verschillende cultures.

Hieromtrent is nog weinig te vermelden. Aardvruchten en vruchten worden door de bevolking geteeld; notemuskaatboomen komen allerwegen in grooten getale voor en worden door de bevolking in byzondere bescherming genomen.

6. Veeziekte.

Niets daarvan vernomen.

7. Belastingen.

Nihil.

8. Politie en Justitie.

Geene vermeldenswaardige feiten.

9. 'sLands burgerlyke openbare werken.

Barakken opgericht, terrein schoon gemaakt; timmerlieden en bouwmetaal besteld.

10. Mutatien onder het Gouvernementspersoneel.

Op het laatst van verslagmaand mocht het gelukken twee flinke Halifoeroes afkomstig van Atiationin in vasten dienst te nemen.

11. Handel en scheepvaart.

Geene byzonderheden te vermelden.

12. Byzondere natuurverschynselen.

Niet waargenomen.

13. Dienstreizen.

Na medio December reisde rapporteur nu eens met de vlet of eene Inlandsche prauw dan eens met den stoomer "Pionier" de kust langs: van Fakfak noordwaarts via Wagoem, Tanaman, Kiat, Atiationin, Nai-Koeda naar Roembati, Salah Ketu en Patipi; en van Fakfak zuidwaarts via Sorpen, Toegartoepin, Bromkemie naar Tomekies, Sakartimoen en Pasirpoetih.

Deze en al de daartusschen liggende negoryen met de namen der respectievelyke landschappen zullen nader op de kaart aangeduid worden, zoodra zulks met meerdere juistheid zal kunnen geschieden, dan dat nu het geval is.

14. Mutatien onder de Europeanen.

Nihil.

15. Toestand van het korps gewapende politiedienaren, ook wat betreft wapening en kleeding.

Zeer bevredigend; de recruten worden goed geoefend en dienen met lust; de geest

onder het korps is goed; wapening en kleeding laten niet te wenschen over.

16. Toestand van het personeel van het politie en communicatie-vaartuig "Pionier".
ook wat betreft wapening en kleeding.

De eerste kennismaking met hen heeft geleerd, dat de beide djoeroemoedies en de vier matrozen allesbehalve die flinke zeelieden zyn, die men zich had voorgesteld en gaarne had gehad als bemanning van eenen stoomer als de "Pionier" is; één der matrozen is totaal ongeschikt voor zyn werk en daarby zwak van uitputting en rot (syphilis);

de djoeragan - mandoer is gebleken iemand te zyn, die byzonder veel gebruik maakt van sterken drank en daardoor vaak dronken is; hy heeft alle allures van een dronkaard; verder heeft hy er volstrekt geene notie van het beheer te voeren van een stoomer; het overige personeel - machinist en vuurstokers - lykt geschikt en yverig.

De wapening is goed.

De kleeding is nog niet verstrekt zoodat de bemanning steeds vuil en vies, soms nog erger dan koelies, voor den dag komt, hetgeen wel zeer te betreuren is, vooral in deze streken waar met machtsbetoon gewoekerd moet worden en waar immer Inlandsche Hoofden rapporteur vergezellen op diens zeereizen.

De spoedige vervanging van den djoeragan - mandoer en den invaliden matroos, alsmede toezending der kleeding zal op hoogen prys gesteld worden.

17. Gemengde berichten

Nihil

Fakfak, 9 Januari 1899.

De Controleur van West- en Zuid-Nieuw Guinea,
(w.g.) J.A. Kroesen

Voor eensluidend afschrift;
De Wd Gouvernements Secretaris,

Gezien:

Ternate 8 Februari 1899

de Resident van Ternate
en Onderhoorigheden,

(w.g.) Horst.

3c. MERAUKE, DEN 25sten FEBRUARI 1902. AAN ZIJNE EXCELLENTIE DEN
GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEDERLANDSCH INDIE.¹

Des morgens te 7 uren van den 7en dezer verliet het stoomschip der Koninklyke Paketvaart Maatschappy "van Goens" de reede van Amboina en liet op den 11en daaraanvolgend het anker vallen in het zicht van den bekenden Kroonboom by de monding van de Merauke rivier, waarbinnen het schip tegen den middag van den volgenden dag door den Commandant van Hr. Ms. flottieljevaartuig "Nias", den Heer J.W. Doyer, geloodst werd, en het te ongeveer 3 uren vóór de voorloopig voor de vestiging aangewezen plaats ten anker kwam - vide het met eene roode lyn omlyste terrein op de door Hr. Ms. flottieljevaartuig "Java" vervaardigde kaart van de monding der Merauke rivier.

De paketvaartstoomer "van Swoll" was den 9den dezer door genoemden Commandant van Hr. Ms. "Nias" binnen gebracht en lag almede voor gezegde plaats geankerd, terwyl Hr. Ms. "Nias" een paar dagen te voren de Merauke rivier was binnengestoomd, eerst in de monding geankerd lag om door de schepen van uit zee gezien te worden, en, na het binnenstoomen van de "van Goens", is verstoomd en ten anker gegaan vóór meeraangeduide plaats der vestiging.

De schepen lagen in eene lyn en hadden ruimte genoeg om vry te zwaaien; trouwens van af de monding der rivier tot de ankerplaats dezer schepen kunnen, zonder gevaar van tegen elkander aan te zwaaien, gemakkelyk nog eenige dergelyke schepen liggen.

Dadelyk na aankomst ging ik met den Militairen Commandant en eenige officieren, waaronder de Eerstaanwend officier van gezondheid, naar den wal om eene geschikte plek te kiezen voor het tydelyk bivouaque, waarvoor met algemeene overeenstemming werd aangewezen dezelfde plek, waar ik vroeger in 1900 met de landingsdivisie van Hr. Ms. "Sumatra" en "Serdang" heb gebivouaqueerd.

Den volgenden dag werden de hoogst noodige goederen uit de "van Swoll" gelost en op die plek aan den wal gezet.

Dit terrein was, evenzeer als het omliggende terrein, begroeid met hoog alang alang, doch volkomen droog; nadat de voor het tydelyk campement en civiel établissement afgebakende plek was gereinigd, werd onmiddellyk een aanvang gemaakt met het oprichten der zoogenaamde Chineesche barakken, die zoo spoedig in elkander werden gezet, dat reeds den 13en dezer een gedeelte der militairen daarin verblyven konden, terwyl twee dagen later alle officieren en militairen, zoomede een gedeelte der dwangarbeiders logies hadden aan den wal; dagelyks werden er toen nieuwe barakken bygebouwd en tot heden heeft die bybouw nog steeds plaats, zoodat thans het grootste gedeelte van het civiel personeel, de gewapende politiedienaren, de mandoers over de veroordeelden en de vrye werklieden aan den wal verblyven in

---

¹ In the upper-left corner is typed AFSCHRIFT (Copy) and handwritten 'No. 94/1'; upper-middle is handwritten '1902 mailrapport No. 229 (acht bijlagen)'. This document can be found in MvK verbaal 30 August 1904, no. 2.

hoogst primitieve loodsen.

Daar dit tydelyk geöccupeerd terrein voor het bouwen van het meer permanent militair campement en het civiel établissement niet breed, maar wel lang genoeg is, werd voor die meer permanente bouwwerken het in alle opzichten daarvoor meer geëigend terrein uitgekozen, hetwelk van het tegenwoordig bivouaque circa twee honderd Meter verwyderd ligt; ook het laatst uitgezocht terrein is met hoog alang alang begroeid en goed droog; met het reinigen van dit terrein is reeds begonnen; de bouwmaterialen worden aldaar gelost, en de artesische put wordt daar gehoord. Later zullen kaarten van deze emplacementen worden gemaakt en ingediend.

Op het terrein voor de definitieve vestiging is een norton-pomp geslagen, die wel goed, maar wellicht niet voldoende drinkwater geeft.

By eb is het water uit de rivier goed drinkbaar; zelfs aan boord der schepen wordt dit water gebruikt voor kook- en waswater.

De regenmoeson is hier reeds ingetreden; het regent niet dagen achtereen, doch er vallen regenbuien nu eens overdag dan weder des nachts.

Tot nog toe ondervonden de gezondheidstoestand en de werkzaamheden van den regentyd geene schadelyke gevolgen en nadeelen; het eenige ongerief in dezen tyd wordt veroorzaakt door de muskieten, die vooral in den beginne, toen aangevangen werd met het opruimen van de alang alang, in groote hoeveelheden tegen den avond te voorschyn kwamen; nu er over eene grootere uitgestrektheid is gereinigd, beginnen de muskieten allengs een weinig te verminderen.

Het klimaat is koel; de nachten zyn zelfs zeer frisch; over vochtigheid wordt er niet geklaagd.

Volgens den Eerstaanwezend officier van gezondheid alhier is de gezondheidstoestand tot dusverre bepaald goed te noemen.

De bevolking betoonde zich aanvankelyk vriendschappelyk en goed gezind, zooals zy zulks ook by vroegere ontmoetingen met vreemdelingen placht te doen, doch werd later hoe langer hoe opdringeriger en driester tot zy haar lust tot rooven en moorden botvierde door op de loer te liggen tusschen de struiken en de arglooze lieden, die zonder vuurwapenen of gewapend geleide zich hadden laten verlokken naar plekken, ver verwyderd van de wachtposten, met eene groote bende onverhoeds te overvallen, met pylen dood te schieten, van alles wat men by zich heeft of draagt aan het lichaam te berooven en dan het hoofd met het bekende bamboezen mesje af te snyden.

De bevolking hielp in de eerste dagen de veroordeelden wildhout en bamboes uit het naburige bosch te halen en te dragen naar de vestigingsplaats; met eene belooning daarvoor van eenige ledige flesschen en blikken was men dan ten hoogste tevreden en ging bevredigend naar de negoryen terug.

Voorts werd een levendige ruilhandel gedreven tusschen de bevolking en de lieden op de vestigingsplaats en aan boord der schepen, en wel zoodanig dat het voor ieder duidelyk zichtbaar was, dat de bevolking tevredengesteld huiswaarts keerde.

Intusschen loerden de Tugere's steeds met argusoogen naar alle voorwerpen, die

in hun bereik waren om die arglistig weg te halen.

De gereedschappen der werklieden, de bakens, boeien, vlaggen, touwen, ja alle voorwerpen, waarvan zy zagen, dat die slechts een klein oogenblik onbewaakt waren, werden dadelyk door de Tugere's weggehaald en zoodanig weggevoerd dat het verlorene door de onzen niet meer was terug te vinden; dit was reeds eenige malen aldus geschied.

Aan onderscheidene Tugere's had ik gezegd en duidelyk gemaakt, dat wy ons op de uitgekozen plaatsen gingen vestigen en dat zy ons niet mochten verontrusten, doch vreedzaam in hunne negoryen konden blyven wonen, verder dat zy niets van ons mochten weghalen en goede vrienden van ons moesten blyven; terwyl zy al wat zy daarvoor in aanmerking wenschten te brengen by ons konden brengen om met andere voorwerpen te ruilen; de Tugere's vonden dit heel goed en maakte allerlei teekenen van vriendschap onder het slaken van verschillende uitroepen van vreugde.

Aangezien het te verwachten was, dat de Tugere's zich niet aan de afspraak zouden houden, zoodra zy de kans schoon zagen om hunne hartstochtelyke neigingen den vryen teugel te laten, werd door de civiele en militaire autoriteiten verordend, dat niemand van het personeel zich zonder gewapend geleide mocht begeven buiten den bewakeningskring, zoomede dat ieder die buiten dienst het emplacement wilde verlaten daartoe vooraf vergunning moest hebben gevraagd en bekomen.

Herhaalde malen werden nochtans politiedienaren, mandoers en vrye werklieden, die absoluut in aanraaking willen komen met de jegens hen vriendelyke Tugere's en verlangend waren de Tugereesche negoryen te bezoeken, door de wachtposten of andere personen teruggestuurd naar het emplacement, wyl de lieden zich begaven in terreinen, waar zy zich niet mochten begeven, dan wel zonder verlof waren weggegaan.

Den 22sten dezer hadden vyf Chineesche timmerlieden van de Genie, twee politiedienaren en één mandoer over de veroordeelden zich tegen het verbod in langs verschillende voetpaden naar de Tugere's begeven en zich daardoor gewaagd op grooten afstand buiten het emplacement, zonder andere wapenen by zich te hebben gehad dan kleine kapmessen om bamboes te kappen.

Wat er tusschen hen en de Tugere's is voorgevallen, is niet bekend geworden, maar later is geconstateerd, dat de acht hoogerbedoelde personen zyn vermoord, zy op twee na van de kleederen beroofd zyn en van allen het hoofd van den romp gesneden is.

Volgens den schildwacht van den uitersten wachtpost zou hy te ongeveer 3 uren in den namiddag van dienzelfden dag heel flauw hebben hooren roepen "toeloeng"; hy rapporteerde dit dadelyk aan den commandant van de wacht, doorwien de militaire commandant en later ik dit bericht vernamen.

Onmiddelyk werd een patrouille uitgestuurd en vond men op ongeveer 300 Meter van bedoelden schildwacht verwyderd het lyk van een Chinees zonder hoofd met de kleederen aan het lyf.

Op de vestigingsplaats werd nagegaan wie er niet in de barakken waren, en bleek

het weldra dat de acht vorenaangeduide personen vermist werden.

Dadelyk ging ik toen met den militairen Commandant en eenige gewapende manschappen er op uit om de vermisten op te sporen; wy zochten in de richting der negoryen tot de duisternis ons overviel, waarna werd teruggekeerd.

Wy vonden in de alang alang niet ver van eene negory de twee lyken der politiedienaren zonder hoofd en zonder kleederen.

Van de bevolking zagen of hoorden wy niets.

Den volgenden morgen gingen de Controleur C.M. Schadee, de 1ste Luitenant W.L. Schäfer en de Adelborst 1ste klasse W. Brandt met 21 gewapende manschappen verder het omliggende terrein doorzoeken en vonden toen dichtby negoryen in de alang alang de lyken der vier vermiste Chineezzen zonder hoofd en, behalve één Chinees, ook zonder kleederen.

Tydens de laatste excursie drong de bevolking op en nam zy eene vyandige houding aan, zoodat de Controleur en de Officieren het raadzaam achten om eenige salvo's op de verzamelde lieden af te geven, die op het geroep van den Controleur niet wilden komen en, gesommeerd om weg te gaan, stand hielden; door de salvo's verdwenen de Tugere's; in de negoryen, die doorzocht werden, werd niets van de verslagenen aangetroffen; op een der voetpaden vond men negen bogen en vele pylen.

Op den namiddag van dezen dag ging de Controleur met een groot aantal met kapmessen gewapende veroordeelden en de gewapende politiedienaren er nogmaals op uit om den nog vermisten mandoer te zoeken, wiens lyk hy toen dichtby eene negory zonder hoofd en zonder kleederen vond; van de bevolking werd niets gehoord of gezien.

Welke de schuldige negoryen zyn, is nog onbekend.

De onzen zyn gedood door pylen, en daarna werd het hoofd van den romp gesneden.

De bevolking had volstrekt geen reden vyandig jegens ons te zyn.

Dit feit moet in verband gebracht worden met de begeerte om hoofden af te snyden en op te bewaren en de roofzucht der bevolking in deze streken.

Een dag na het vermoorden der acht evenbedoelde personen slopen des nachts een groot aantal Tugere's naar den rivier oever om de boeien voor de betonning los te maken en daarvan weg te halen, wat zy los konden slaan, doch werden ontdekt middels het zoeklicht van Hr. Ms. "Nias", waardoor zy echter niet op de vlucht gedreven werden; de vlucht geschiedde eerst nadat ik, vergezeld van de Commandanten van Hr. Ms. "Nias" en "van Doorn", in eene gewapende sloep naar hen toe roeide en van Hr. Ms. "Nias" een salvo op hen afgevuurd werd.

Na al het gebeurde, is thans door my in het belang der veiligheid van personen en goederen een terrein om het emplacement heen aangewezen, waarbinnen voorhands de Tugere's zich niet mogen vertoonen.

Dat terrein wordt op ongezette tydstippen door patrouilles belopen, en over een paar dagen voorzien van tanda-pamali's zooals ik die onder de Tugere's heb

aangetroffen.

Daarna zullen alle aanrakingen met de Tugere's moeten geschieden op de grenzen van den aldus gemaakten verboden kring, en zulks totdat hunne roof- en moordzucht getemperd zullen zyn.

Uit het bovenstaande blykt, dat er thans twee emplacements door ons zyn geöccupeerd, die ook beide bewaakt moeten worden, hetgeen volgens de verklaringen van den militairen Commandant en den Commandant van Hr.Ms. "Nias" voor langeren tyd onmogelyk zal kunnen geschieden met de tegenwoordige sterkte der manschappen, zonder groot gevaar te loopen de hier bescheiden militaire en maritieme macht aan uitputting prys te geven.

Deze overweging bracht er my toe in myn telegram van 24 dezer¹ - later te Thursdayeiland overgeseind - Uwe Excellentie eerbiedig in overweging te geven de voor dit Gewest bestemde mobiele colonne zoo spoedig mogelyk - indien eenigszins mogelyk reeds met de pakketvaartstoomers, die in Maart en April aanstaande herwaarts komen - hare bestemming te doen volgen.

Wegens de dringende noodzakelykheid van de spoedige uitzending dier colonne heeft de militaire Commandant zich tot den Legercommandant per draad gewend.

Het ingehuurde stoomschip "van Swoll" zal den 27sten dezer van hier vertrekken naar Soerabaia, terwyl het mede ingehuurde stoomschip "van Goens" ongeveer vyf dagen later alhier zal worden afgedankt.

Den 21sten dezer arriveerde alhier het tydelyk gouvernements stoomschip "van Doorn", hetwelk heden naar Thursdayeiland is vertrokken om telegrammen weg te brengen en steenkolen te halen, en dat spoedig terugverwacht wordt.

Ik heb de eer Uwer Excellentie het bovenstaande eerbiedig te berichten.

De Assistent Resident van
Zuid-Nieuw-Guinea,
(w.g.) J.A. Kroesen.

Voor eensluidend afschrift,
De Gouvernements Secretaris.

---

¹ In afschrift overgelegd by No 199 van het mailrapport.

EXPLANATORY NOTE ON HOW TO USE THE INDEXES

Four indexes have been compiled - one of topics; one of places, tribal groups and peoples; one of persons and one of ship names. In the original documents the words are not always spelled consistently. In the indexes the most common spelling of a word has been used as entry, with possible alternatives added. With regard to Dutch names, the post-World War II spelling reform has changed [ee], [oo] and [sch] into [e], [o] and [s] in some environments. With regard to Indonesian names and terms, modern Indonesian has changed the old spelling, which was based upon Dutch, in the following way:

dj - j
tj - c
j - y
oe - u

In both cases, the original Dutch orthography has been maintained.

INDEX OF TOPICS

aanhangers	18, 19
aanplantingen	17
aanranden	18
aanrandingen	10
aanstelling	12, 34, 65, 89
aard- en zeebeving	32
aardvruchten	56, 98, 99
achterlaadgeweer	48, 94
acten van aanstelling	12
adat	86
admiraliteit	64
Afdeeling	15, 24, 85, 95, 97
afpersingen	10
afstammelingen	26, 67
afzetterijen	81
alang alang	102, 103, 105
Algemeene Secretarie	2, 63
ambachtslieden (Javaansche)	93
ambeer (vreemdeling)	89
amber	12
ambtenaar/ambtenaren	15, 16, 20, 22, 24, 29, 31, 48, 66, 67, 77, 80, 82

Amerikaansche markten	69
anachoda/anakoda	49, 87
anthropophaag	91
archief	7, 14, 65, 110
arglistig	104
argusoogen	103
armoede	11, 93
artesische put	103
artikelen	9, 13, 76, 95
autocratisch	25
aversie	98
baadje	98
baard	98
baden	98
bakens	104
bamboe blazen	51
bamboes	103, 104
bamboezen mesje	103
bangsa	26
barakken	96, 100, 102, 104
barbaarschheid	46
Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen	54, 55
bedevaart	78
bekeeringswerk	84
belastingen	29, 81, 99
belastingstelsel	67
bemannig	11, 13, 45, 48, 50, 53, 101
bergbewoners	9, 11, 86, 91, 98
bergstam	57
beschikkingen	15, 111
besluiten	7, 8, 17, 23, 34, 48, 60, 110
bestrafing	12, 13, 18, 38, 48, 52
bestuur	7, 8, 12, 13, 15, 18, 26-31, 34-39, 41, 42, 46, 47 54, 59, 61, 62, 64-67, 69, 70, 72, 75, 76, 78 80-82, 84, 90, 92, 93, 97, 110, 111
bestuursaangelegenheden	79
bestuursetablisement	85
Bestuursvestiging	87, 95
betaling	49, 91
betelkauwers	98

bevolking	12, 13, 16-18, 22, 23, 25, 26, 30-33, 35, 37-39 42, 44, 46, 48, 49, 55, 56, 69, 75, 78, 79, 83 87, 88, 93, 97-99, 103, 105
bevolkingstatistiek	78
bewakeningskring	104
bewijzen van aanstelling	10, 89
bivouaque	102, 103
bladen	13, 58
blauw goed	89
blauw katoen	91
blikken	97, 103
bloedverwanten	9, 18
bloesems	58
bobato's	25
bobento	43
Boegineschen handelaar	49
boeien	104, 105
boeken (Nederduitse)	33
bogen	105
boomschorstouw	98
boosdoeners	52-54
borden	89, 91
bouwmateriaal	100
brieven	15, 34, 45, 53, 54, 58, 111
brik (Italiaansche)	45
buiten bezittingen	15
bundeltje stokjes	89
burgerlijke zaken	78
buskruit	94
campement	102
casus belli	53
chatieb	48
Chineesche handelaren	77
Chineesche ingezetenen	77
Chineesche timmerlieden	104
cholera epidemie	39
Christelijk onderwijs	79
Christendom	32, 84
cijfers	30
Civielen Gezaghebber	12, 16
Commissaris	8, 43, 45, 47-50, 63, 64
commissie	20, 22, 48, 81, 112

Commissiereizen	82
communicatie	41, 43, 73, 77, 97, 101, 113
communicatie middelen	43, 73
consideratie en advies	19
Consul Generaal (Pruissischen)	53
Consulaat (Pruisisch)	54
controleur	67, 80, 82, 88, 89, 91, 92, 94, 101, 105
Corra Corra's	10, 11, 17
cultuur	76, 112
dagregister	53
damar/dammer	69, 72, 76
dammerhandel	72
dano	48, 52
de Beaumont-geweren	98
departement der marine	50
desenfecteeren	83
dessa hoofden	26
detachement gewapende politiedienaren	85
detachement van de landmagt	20
detailkaarten	64
deurwaarders	78
diefstal	80
diensten	9, 17, 23, 73
Directeur van Binnenlandsch Bestuur	54, 66
Directeur van Justitie	95
Directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid	44
districts hoofden	26
djogoegoe/djogoegoe	25, 26, 38, 65
djoeragan	92, 101
djoeroebawa	49
djoeroemoedies	101
djoeroetoelis	46
doessongs	24
doopen	79
draaibassen	44
drinkwater	93, 97, 103
droogte	57
duikers (papoese)	50
Duitsche Zendeling Werklieden	8
dwangarbeid	34
dwangarbeiders	102
Dzoelkaidah	63

eentonig dieet	93
eetwaren	57
eigenbelang	32
eischen	11, 16, 17, 36, 79, 89
emplacement	85, 104, 105
enceinte	95, 97
Engelsche schoener	50
epidemisch	73, 83
erfpacht	76
Europeesch bestuur	26
Europeesche markt	72
Europesche nijverheid	9
Europesche schipbreukelingen	8
Evangelie	32
evangelisatie	43, 70
expeditie	13, 15, 17-19, 53, 81
exploitatie/exploiteren	12, 70, 72, 75, 76
fanatisme	84
fatalismus	39
fonds	95
fort	65
Garibaldianen	58
geld	56, 95
geldzaken	66
geleerde (Russischen)	55
geloof	9, 26, 58, 68, 75, 79, 84
gemeenschapsmiddelen	75, 76, 82
gemeenten	78, 84
geneesheer	39, 57
geneesmiddelen	39
Genie	104
gereedschappen	95, 104
geschenken	18, 56, 87-91
geschiedenis	15, 59, 62, 110-112
geschillen	23
geschut	44
gevangenen	54, 95
gevecht	51, 53
gevlochten bal	98
gevogelte	56
gewassen	76
geweld	11, 22, 23, 26

geweren	44, 45, 51-54, 88-90, 94, 98
Gewest	3, 15, 28, 40, 59, 61-63, 73, 76, 79-82, 84, 106
gezag	10, 12, 13, 16-20, 22, 25, 29, 30 34, 35, 45-47, 63, 67, 81
gezaghebber	12, 16, 17
gezaghebber van Wahaaij	16, 17
gezagvoerders	10
gezondheid	9, 83, 93, 102, 103
gijzelaar	18
glazen	9
Godsdienst	5, 32, 33, 70, 78, 84
Godsdienst oefening	32
godsdienstverandering	78
goederen	10, 11, 16, 34, 47, 48, 52, 54, 60 80, 86, 89-91, 95, 96, 102, 105
Gosnersche genootschap	8
goud	98
Gouvernement	3, 12, 16, 29, 59, 60, 64, 76, 81, 84, 111
Gouvernements besluit	7, 15, 19, 28, 39, 44, 59, 60, 62, 63, 70, 95
Gouvernements Marine	82
Gouvernements Secretaris/sekretaris	30, 45, 47, 60, 66, 68, 70 76, 79, 94, 101, 106
Gouvernementsvestiging	98
Gouverneur der Molukken	29
Gouverneur der Moluksche Eilanden	7, 12, 13, 16, 19, 21, 28
Gouverneur Generaal	19, 29, 44-46, 48, 49, 102
gratie	34
gratificatie	61
grens	63, 64
groenten	98
gronden	76
grondgebied	7, 12, 31, 37, 69
grondvesters	26
grove lijnwaden	9
haboe	48
hakmessen	9, 11
handelaar	10, 33, 48, 49, 72, 86, 88
handelaren (Chineesche)	77
handelaren (Maleische)	67
handelsgoederen	12, 48, 49
handelsvaartuigen	10, 11, 90
hassil	24

hechtenis	16, 18, 19
heidenen	84
held	10
heldenfeiten	11
hinderlaag	86
hofgrootte	55
hongi(e) togten	11, 22, 23, 28, 29, 35, 54
hongi(e)-vloot	10, 11, 22, 23, 35
hoofdambtenaar	7, 13, 19, 44, 50
hoofddoek	98
hoofd (Tidoreesch)	22
hoofden	10, 12, 16, 22, 24-26, 31, 34-36, 38, 45 46, 49, 50, 54, 61, 63, 66, 67, 75, 80 84, 86, 87, 89, 91, 92, 101, 105
hoofden (Papoese)	50, 91
Hooge Regering	16
hospitaal	58
huidskleur	98
huizen	17, 53, 87, 88, 90, 96
Hukomh	25, 26
hulpbronnen	45
hydrographische opnamen	55
ijzer	32
Iman van Lalinta	19
in- en uitvoer	76, 93
indringer	10
ingezetenen (Chineesche)	77
inkomsten	22, 24
Inlandsch bestuur	36
inlandsch bureau	63
inlandsch christen	88
inlandsche bevolking	31, 38
inlandsche soldaten	20
instellingen	10, 25, 26, 28
instellingen des volks	25
instructeur	85
invloed	11, 25, 26, 33, 45, 70, 75, 77, 79-81, 91, 98
invloedrijke	10
invoer	31, 67, 81
invordering	22, 23, 35
islam	33, 78
Islamisering	70

jaarverslagen	76, 78, 81
jagers	60
Javaansche ambachtslieden	93
Javaansche werkvolk	93
Javasche Courant	64
Jesuiten	58, 59
Justitie	37, 77, 95, 99
Kabinetsmissive	59
kadaton	23
kajoepoetie olie	77
kampong	11, 26, 87-89
kampongs	9, 26, 57, 88, 96
kapas	98
kapitaal	36, 69
kapitein laoet/laut	20, 23, 25, 38, 45, 50-54, 56, 61, 66, 85
kapmessen	104, 105
karet	23, 24
kasteel Oranje	65
kennis	8, 20, 45, 46, 51, 52, 55, 58, 68, 70, 75, 110, 112
kennissen	10
kerkelijke aangelegenheden	25
kijker	52
Kimelaha's	26
kinderen	8, 11, 16, 32, 57
klapperbast	98
klapperboomen	92
klappers	56
klewang	16, 98
knevel	98
koelie	81, 88
koeliloods	92
kolenloods	95
kolenschip	43, 48
kolonisatie	44
Kommandant der Zeemagt	48
kommissoriaal	2, 21
Koninklyke Paketvaart Maatschappy	95
koopbrieven	28
koorts	57
koortslidders	93
koperen schotels	11
koppen	13, 86, 87, 91

koraalbank	97
koraalsteen	92
koralen	9, 56, 58, 96, 98
Korano	88, 90
Korra Korra's	10, 11, 17
korrabarra	49
kralen	89, 91
krijgsgevangenen	67
kroeskoppen	98
Kroonboom	102
krooning	80
kruiden	25, 58
kustrijken	63
kwarto's	23
landbouw	9, 37
landingsdivisie	86, 91, 102
landingsplaats	97, 98
landraad	77
landschap	8, 98
landschappen	12, 13, 63, 100
landsgebruik	18
Landvoogden	59
ledige flesschen	103
leen	22
leenheer	63
leenmannen	12, 63
levensbehoefden	95
liberaliteit	59
lijken	52
lijnwaad	32
literatuur (maleische)	33
losprijs	9
maan	57
maatschappelijke toestand	10, 22
machinerieen	96
machinist	101
machtsbetoon	101
machtsvertoon	86
Magistraat	59
Mahomedaansche	vi, 25
Mahomedanisme	25
mailboot	57, 59

majoor	10, 20, 50, 61, 88, 90, 91
malaria	93
malei(d)sche taal/maleisch	8, 33, 50, 90
Maleische handelaren	672
maleische literatuur	33
mand	98
mandoer	93, 101, 104, 105
mandoerswoning	92
maritime middelen	20
markt	69, 72
markten (Amerikaansche)	69
masooi/massooi	11, 24, 49
materialen	37, 87, 92, 95
matrozen	50, 101
medicijnen	57
Memorie van Overgave	vi, 1, 7, 15, 28, 30, 37, 42, 62, 67 69, 72, 75, 80, 110, 111, 114
menscheneters	46
menschenroof	80
messen	9, 90, 91
metselaars	92
miasma	96
middelen	19, 20, 22, 23, 29, 31, 43, 47, 55, 66, 68, 73, 95
militair campement	20, 103
Minister van Koloniën	20, 49, 110
misdjie	84
mishandelingen	81
missive	7, 13, 19, 30, 34, 39, 44, 47-49, 55, 60 63, 65, 66, 70, 72, 73, 76, 80, 81, 110
mobiele colonne	106
moerasbosch	88
mogendheden	44
Mohamedaansch	25, 70
Mohamedanisme	25, 63
mohammedaan	33
moord	10, 12, 17, 21, 49-54, 80, 88, 98
moorden	11, 24, 88, 89, 103
moreele overwigt	10
mousson	50
munitie	44
muscaatnooten	12
muskieten	103

nationale eer	21
nationaliteit	63
naturalist	57, 58
natuurkundige	20, 41
natuurkundige onderzoekingen	20
natuurvorschers	58
Nederduitsch	33
Nederduitsche boeken	33
Nederlandsche taal	33
Neerlandsch driekleur	12
negorijen/negoryen	15-17, 26, 32, 46, 51, 53, 54, 98, 100, 103-105
nijverheid	9, 37, 44
nipahbosch	90
Nomadenstam	91
norton-pomp	103
notemuskaatboomen	99
noten	23, 24
nut	12, 22, 32, 80-83, 111
oebi	92
Oetoesan	26
officier van gezondheid	17, 20, 60, 83, 93, 102, 103
onderdanen	18, 24, 30, 31, 40, 63, 65, 73, 81
onderdanigheid	10, 63
onderhandelingen	11, 86
onderhoorige	24
onderling verkeer	10
onderwijs	8, 31, 33, 37, 40, 44, 79
onderwijzers	31
onderzoek	7, 14, 17, 19-22, 44, 47-49, 51, 54 55, 62, 63, 66, 85, 90, 93, 98
ongebleekt katoen	98
ongelovig	58
ongewapend	9, 10
onheil	11
onrust	9
ontwikkeling	36
onveiligheid	21, 24
oorkonden	63
oorlog	24, 55, 57
oorlogs vaartuig	47
oorlogsbodems	24
oorlogschip	22, 76

oorlogstoomschip (Russisch)	55
Oostmoesson	96
openbare acte	64, 100
Opium	25, 93
oppassers	93
opperbestuur	20
oppergezag	16
opvolger	7, 15, 19, 20, 26, 28, 36, 61, 65, 111
opzichter	85, 93
Orang Kasisie	26
ouders	16, 45, 83
paarl(e)schelpen	50, 51
paarlschelp visscherij	50
pachtschat	76
padoewakan/paduakan	43, 57
pakhuis	65
pandanbladeren	98
pandelingschap	39, 40
Papoesche bezittingen	23, 24
papoesche duikers	50
Papoesche hoofden	50, 91
paradijs vogels	11, 12
paradijsvogels (gele)	91
parangs	98
partijen	10
pedaks	9
petroleum	95
philantropische begrippen	24
picols	23, 24, 49
pieken	46
pijl en boog	89
pistool	53, 54
plan	18, 20, 57, 59, 60, 76, 96
plantengroei	9, 58
plateau	98
plundering	17, 23
pokken	73, 83, 90
pokken epidemie	83
politie- en communicatie-vaartuig	97
porseleinen	9
Posthouder	48, 76, 80
posthouders	67, 77, 80, 82, 83

prauw	12, 16, 34, 35, 48, 51, 56
prauw	78, 100
preeken	32
prijs	11, 69
prins van Tidore	20
prinsen	10, 22, 25, 35, 61, 66
prinsen (tidoresche)	22, 66
proclamatie	64
Procureur Generaal	39
producten	77, 91
Pruisisch Consulaat	54
Pruissischen Consul Generaal	53
publiciteit	78
put	93, 103
pylen	103, 105
raad van justitie	20, 37, 77, 111
raadsman	26
raak(tochten)	80, 84, 86-89
raakprauwen	86
Radja(h)	10, 12, 13, 16, 17-19, 47, 48, 51-54, 61, 63, 68, 81
Radja moeda	12, 53, 61
Radja moeda van Salawatti	53
radja van Misowal	61
Radja van Salawatti	47, 48, 51, 52
radja van Waigama	61
Radjah van Argoena	19
Radjah van Rombatti	17, 18
Radjaschap	12, 13
rapport(en)	7, 8, 17-22, 21, 40, 70, 72, 77, 110, 111
rechtspraak	77, 78
rechtswezen	77
recruten	100
regenmoeson	103
regentyd	103
Regering	9, 11, 15, 16, 18, 22, 28, 32-35, 39 45, 47, 54, 59, 70, 72, 73, 110
regerings reglement	34
regeringstaak	81
regten	9, 25, 62, 66
regters	26
reislust	57
reisverslag	47

reizigers	45-47, 60
repeteergeweren	94
Resident van Amboina	1-4, 7, 12, 14, 15, 19-23, 27-30, 36, 37, 41 42, 45, 55, 59-62, 67-75, 77, 79, 80, 82 84-89, 91, 92, 94-97, 101, 106, 108, 111
Residenten van Ternate	19, 65
Residentie Ternate	7, 15, 28-30, 35-37, 42, 62, 67 69, 72, 73, 75, 80, 112
residentiegerecht	77
rhizophoren	90, 92
rijksbestierder	25, 38
rijksbesturen	30
rijksgrooten	25, 28, 31, 47, 63
rijksraad	19, 25, 26, 34, 66, 77, 78
rijst	11, 57
ringen	98
roof/rooven/rover	10-12, 16, 17, 23, 24, 28, 29, 35, 41, 103, 106
rooftochten/rooftogten	10, 12, 21, 22, 67, 80, 89
rookers	98
Royal Geographical Society	64
ruilhandel	103
rundvee	56
Russisch oorlogsschipschip	55
Russischen geleerde	55
rust en orde	23
sago(e)	12, 16, 24, 51
sahadjoean	80
Sahooi	91
Sakooi	90
sarong	11, 98
schade	19, 59
schadeloosstelling	91
schatting	10-12, 22, 23, 78
scheepvaarders	21
schelpen	51, 52, 54
schildpad	11, 12
schildpadhuid	51
schildpadschaaldak	87
schildwacht	104
schipbreukelingen	8, 21
scholen	40
schrijver	26

schuldeischer	40
schulden	48
schuldenaar	40
schuldvordering	78
schutterij	37, 82
Secretaris	15, 25, 26, 30, 33, 38, 42, 45, 53, 55, 60, 62 63, 66, 68, 74, 76, 79, 94, 101, 106, 110
Senghadjie/Singadjie	10, 13, 26
slaaf/slaven	9, 11, 12, 16, 22, 24, 28, 30 31, 37, 39, 67, 69, 86, 87
slagtoffers	9, 21
slavenwaarden	49
slavernij	9, 21, 24, 31, 39, 67, 69
slavin	91
sloepen	17, 46, 50-52, 54, 89, 96
snoeren	89, 91
Soa-sio	25, 26
sollicitanten	89
spek	56
staathuishoudkundig	7, 19
Staatkundig	15, 19, 37, 38
staatkundige onthouding	75
stammen	9-12, 21, 32, 63, 67, 91
Stations Kommandant	17
statistieke opgaven	7
steen	58
steenkolen	44, 56, 106
Steenkoolloods	35
sterfgevallen	10
sterfte	73
sterken drank	25, 94, 101
stoomschip	vi, 8, 12, 16-22, 35, 50, 51, 55, 68, 70 72, 73, 76, 77, 82, 91, 95, 102, 106
stoomsloep	89, 91
stoomvaartlijn	81
stortregens	99
strafkolonie	59
strafzaken	25
Straits Observer	44
strandbewoners	8, 9, 50, 98
strooptogten	11, 35, 41
stuurman	51, 52

subsidie	81
suikerriet	92
Sult(h)an van Tidore	10-12, 13, 16-19, 21-24, 31, 45-48, 51 53, 55, 62, 63, 65, 72, 80, 81
Sultanaten	69, 80
Sulthanaat Tidore	67
suprematie	9
syphilis	101
taal	7, 8, 33, 45, 52, 57
taal (maleische)	8, 33, 50, 90
taal (Nederlandsche)	33
tabak	11, 33, 87, 88, 90, 91, 98
tanda-pamali's	105
Tidoreesch hoofd	22
tidoresche prinsen	22, 66
tijdschrift voor Indische taal, land en volkenkunde	7
tijphoon	59
timmerlieden	100, 104
timmerlieden (Chineesche)	104
titularis(sen)	65, 89
tjawats	98
tjidakos	98
togt(en)	8, 11, 13, 18, 20, 22, 23, 25, 28 29, 35, 41, 47, 49, 50, 53, 59
tolk	50, 51, 56, 89
tractaat	30, 31, 33, 36
transportmiddelen	62
tripang	11, 12, 23, 24, 51, 52
trommen	51
tuchtigen	13, 16, 17
tuinen	24
tydelyk campement	102
uitlevering	16-18, 47, 86
Utrechtsche zendelingen	33
Utrechtsche Zendingsvereniging	79
vaartuig(en)	9, 10, 17, 24, 34, 35, 41, 45-51, 53 55-57, 64, 73, 86, 91, 92, 97, 101
vaccinateur(s)	31, 43, 83
vaccine(s)	31, 43, 73, 83, 99
varken	47
varkensvleesch	78
veiligheidsmaatregelen	97

verandering	7, 75, 82
verantwoordingstukken	95
verboden kring	29, 47, 81, 106
verdelging	9
vergoeding	18, 19, 35, 49
vergunning	33, 60, 104
vergunning tot reizen	60
verklaring	46, 49, 53, 73
vernielen	17
veroordeelden	34, 97, 102-105
verslagen	4, 7, 28, 62, 65, 70, 109, 110
verslaggever	85, 86, 91, 92
vertegenwoordiger(s)	26, 81
vervoer	22, 78
verzet	12, 16, 28, 78
vestiging	9, 12, 19, 21, 32-34, 59, 89, 91, 96-98, 102, 103
veten	9
vezels	98
vijand	23
vijandelijkheden	9, 47
visscherij	17, 50
vlag	45, 48, 56, 58, 64, 97
vlag (Italiaansche)	58
vlet	90, 100
vloed	86, 97
vloot	10, 11, 22, 23, 25, 48
voedingsmiddelen	50, 93
voetpaden	104, 105
vogeljacht	94
vogeljager	81
vogels	11, 12, 58, 89
volk	16, 20, 23, 25, 26, 32, 51, 57 58, 61, 68, 70, 79, 80, 86
volksonderwijs	31
volksstam(en)	22, 35
vonnis	25
voorstellen	19, 20, 33, 80
voortbrengselen	11, 24
voorwerpen	48, 98, 103, 104
Vorst	10, 22, 28, 31, 33, 34, 39, 46, 65, 81
vreemdeling(en)	9, 10, 46, 52, 59, 70, 89, 103
vrees	9, 23

vrije vrouw	85
vrijkoop	69
vrouwen	11, 56, 57, 78, 85-89, 98
vrouwenroof	98
vruchten	32, 33, 79, 98, 99
vrye werklieden	102, 104
vuurwapen(en)	10, 25, 44, 57, 103
wachtposten	97, 103, 104
walvischvaarders	13
wapenrusting	97
waterstaatsambtenaar	92, 93
wederwraak/weerwraak	9, 10, 90
weduwe	40, 60, 86
Weeskamers	60
werkvolk van Java	92, 93
Westmoesson	96
wetenschappelijk onderzoek	20, 22
wetenschappelijke mannen	19
wetenschappelijke reis	45
wilde zwynen tanden	98
wildhout	103
windvlagen	99
winstbejag	98
winsten	75
woningen	9, 11
wraak	10, 18, 86, 88, 89
wreedheid	9
yzeren loods	96
zandbanken	97
zedelijk	19
zeden en gewoonten	22
zeerovers	67
zelfbestuur	31, 39
zendeling(en)	8-11, 22, 32-35, 37, 40, 43, 44, 48, 51 55-57, 59, 60, 70, 77-79, 84-88, 91
zendeling(en) werklieden	8, 43
zendeling werkman	34
zendeling-leraars	43
zendelingsetablisement	90
zendelingswerk	40
zendingsposten	44, 79
ziekte	8, 32, 45, 58, 68, 73, 83

Index of topics

125

zilver	98
zingen	32
zoetwater	96-98
zoutwater meeren	87
zwavelwaterstof	93

INDEX OF PLACES, TRIBAL GROUPS AND PEOPLES

Ade	63
Aidoema	63
Alfoer(en)	33, 53, 54, 84
Alfoersche vrouwen	78
Ambaan	92
Amberbaken/Amberbaki	9, 33
Amberpan/Amberpoon	50, 87
Amboina	20, 36, 41, 42, 46, 59, 65, 72, 102
Ambon	2, 3, 65, 79, 82, 91
Amboneezen	86
Amerikaansche	13, 69
Andai/Andaij/Anday	44, 57, 58, 78, 86, 87, 91
Arabier(en)	18, 75, 84
Arapin	49
Arfak	9
Atiationin	100
Atti-Atti	20
baai van Fakfak	8, 9, 11, 87, 98
Banda	2, 3, 19, 20
Bangaai/Banggai	43, 73, 77, 80-82
Batante	13, 85
Batavia	50, 63, 65, 70, 95, 110, 112, 113
Batjan	31, 37, 39, 40, 45, 46, 69, 73, 84, 85
Bawee/Baweeh/Baweh/Bawie	88, 89, 90
Bawee rivier	90
bergbewoners	9, 11, 86, 91, 98
Biakkers	90
Birah	46, 47
Boeginezen	25, 45
Boeroe	77
Borneo	20, 45, 91, 93
Bromkendie	98, 100
Celebes	3, 7, 45, 57, 67, 77
Ceram	11, 12, 17
China-straat	64
Chinezen	66, 75
Cronstadt	55
Dobo	81, 82
Doreh/Dore	8, 9, 11, 20, 22, 32, 34, 35, 43 44, 48-50, 70, 78, 84-87, 89, 91
Doreh baai	9, 43, 85-87, 91-93

Dorehers/Dorezen	48, 49
Duitschland	60
Engeland	44, 64
Engelsche	13, 48, 50, 55, 64
Europa	32, 40
Europeanen	11, 33, 35, 66, 75, 100
Europeesche/Europesche	8, 9, 13, 29, 39, 67, 69, 72, 77
Fakfak	v, 1, 5, 95-101
Fakfak (baai van)	8, 9, 11, 87, 98
Fakfak-rivier	96
Fakkers	91
Galela	32, 33, 40, 43, 70, 78, 80, 84
Galewo (straat)	50, 51
Gamsoengie	80
Gebe/Gebeh	11, 13, 23, 24, 30, 31, 35, 39, 42, 72
Geelvink(s)baai	8, 9, 10, 11, 44, 48, 55-57 63, 70, 77, 81, 83, 87
Gilolo	13
golf van Mac Leur	16, 20, 77
Gorontalo	77, 82
Hairoe	87
Hairoer bahroe	87
Hairoer lama	88
Halifoeroe	98
Halmaheira/Almaheira	3, 8, 30, 31, 33, 39, 40, 42, 43 67, 70, 73, 78, 81, 82, 85
Hamburgsche	21
Hatammers	86, 87, 91
Hattum	58
Hifee	90
Hijee	88, 89
Hotti	16
Hoytes eiland	64
Humbolds(s)baai/Humboldt(s)baai	45, 63, 77, 83
Italianen	45, 46, 48, 57-59
Jaar (poeloe)	51, 52
Jaor	34
Japen	91
Japen (zuidkust van)	20, 46, 55, 70, 81, 91
Jarotwari-rivier	90
Jauer	88, 90
Java	23, 24, 76, 77, 81, 89, 92, 102, 110

Jefmatal	54
Jendei	90
Jop	88
Kaap d'Urville	11
kaap v.d. Bosch	20
Kabo	89
Kamboeni	89
Karoefa rivier	20
kasteel Oranje	65
Kei-eilanden	97
Kiat	100
Kobi-tuwar	16
Kobie toewa	12
Koroners	9
Kwawi	85, 91, 92
Lakahia	20
Lalinta	19
Loloda	81
London	44
Maba	13, 16, 17, 23, 48, 49
Mac Cluer baai	45
Mac Cluer(s)golf/golf van Maccluer	46, 77
Mac Leur (golf van)	16, 20, 77
Macassar/Makassar	60, 74
Makassaren	24
Makian	78, 82, 85
Mangolie	23
Manokwari	v, 1, 5, 85, 87, 91, 92, 94
Manseman	87
Mansibabeersi	92
Mansinam/Mansienam	8, 11, 32, 35, 44, 48, 50, 57 78, 84, 85, 87, 89, 91, 92, 94
Mansinammers	48
Mapia eilanden	70, 91
Mare	30, 39, 42, 85
Mareh	8
Matas-Madi	98
Maytara	8
Measauri	90
Mekka	33, 78
Menado	24, 27, 65, 73, 76, 77
Menam	87

Meoshaar	87
Merauke	v, 1, 5, 102
Merauke rivier	102
Mijsole/Mijsowal	16, 17, 24, 70
Minahassa	7, 57, 79
Misoewal/Misole/Misool/Misowale	30, 39, 63, 77
Moepi Boersi/Moepiboersi/Mopiboersi	87, 91
Molukken	3, 29, 46, 69, 75, 112
Moluksche Eilanden	7, 12, 13, 16, 19, 21, 28
Moluksche rijken	26
Mysool/Mysowal	12, 13
Namatotte	63
Noefooren	85, 86, 92, 93
Noefoorsche	86, 87
Noemfoor	92
Noeni	44
Noorwegen	8
Obi-eilanden	76
oedjoeng Seleh	51
Oemar	76, 89
Oemarbaai	89, 90
Onar	12
Onim	25, 63
Onim diatas	25
Onim dibawa	25
Papoe(s)	8-13, 16, 17, 32, 33, 46, 48, 49, 50, 51 53, 54, 56, 57, 84, 87, 88, 89, 98, 90
Papoea's/Papoewa	75, 90, 98
papoes telandjang	50
Papoesche Strandbewoners	8
Parijs	70
Pasirpoetih	100
Passesion bay	64
Patanie	13, 48, 49, 80
Patipi	100
Pett's passage	13
poeloe Jaar	51, 52
poeloe Sorong	53
Pottebakker	8
Radja Ampat	81
Ramiki	89
Rasiee/Rasijee	89

Rhon/Rhoon/Rhun/Ron	8, 11, 49, 78, 84, 88, 90
Rhoners	48
Roemansra/Roemansraä	51, 53
Roembati	100
Sahoe	33
Sailolo/Sailolof	51, 52, 54
Sakartimoen	100
Salah Ketii	100
Salawati(e)/Salawatti/Salawat(t)y	13, 23, 24, 30, 35, 39, 42, 46-48 50-54, 57, 63, 73, 77, 78
Samana	78
Sanggei	85
Save	78
Schouteneilanden	77
Sekar	12, 81
Seleh (oedjoeng)	51
Seleh (tandjong)	50-52, 63
Senana	80
Siak	45
Singapore	45, 50, 60
Sisir	17, 18
Sjari/Sjerri	87
Skroe	81
Soela	43, 76, 77, 80, 82
Soela archipel	43
Soela-eilanden/Sula Islands	23, 43, 80
Soelareezen	77
Soerabaia/Soerabajja	24, 106
Sorong	50, 51, 53, 57
Sorpen	100
St. Davids-eilanden	70
straat Galewo	50, 51
Sumatra	81, 102
Tanah Merah	83
Tanaman	100
tandjong Seleh	50-52, 63
Taroena	88
Ternataan	88
Ternate	1, ii, v, 1-5, 7, 8, 12, 14, 15, 18, 19, 21-24, 26-31 33, 35-39, 41-43, 45, 48-50, 52, 57, 58, 59, 61 62, 65-85, 88, 91-95, 101, 108, 112, 114
Ternate en onderhoorigheden	94, 95, 101

Thursdayeiland	106
Tidore	v, 1, 3-5, 8, 10-13, 16-24, 28, 30, 31, 34, 35, 38 39, 41, 42, 45-48, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 61-63 65, 67, 69, 72, 73, 80, 81, 83, 85, 108, 109
Tidoresche rijk	8
Tidorezen	10, 11
Tobaroe	81
Tobie	69
Toebiseran	96, 98
Toegartoepin	100
Toemboekoe/Tomboekoe	43, 73, 81, 82
Tomekies	100
Tugere's	103-106
Wagoem	100
Wahaai/Wahaaij	12, 16, 17, 19
Wai-Kéri/Waikeri	89, 90
Waigamma/Waijgamme	16, 17, 63
Waigeo/Waigeoe/Waigio/Waigioe	13, 23, 30, 34, 39, 42 63, 66, 73, 76, 77, 85
Wairoeni	91
Wamori	89
Wandammen	8, 88
Wandammenbaai	88, 89
Wandammers	87
Wapiar	89
Warboesi	87
Waropan/Waropen	49
Waropensche vestiging	89
Warsatoewa	89
Wartuwa/Wertuwa	12, 16, 17
Warwar	86
Wasini rivier	89
Wassior	88
Wayhigoe	13
Weda	13, 16, 17, 23
Windessi/Wandessi	84, 88
Windessiers	87, 88
Zuidkust van Japen	20, 46, 55, 70, 81, 91
Zweed	57

INDEX OF PERSONS

Aboebakar	31
Achmath (Prins)	23
Agache, Alfred	60
Albertis, Luigi Maria d'	58, 59
Alimoedien (Danoe)	35
Amir (majoor/Prins)	20
Amos Kalengkongan	87
Andajj, Cornelis van	86
Arsad (majoor)	61
bai bin Aboebakar	31
Balen, van	88
Bampie	51
Beccari, Odoardo	58, 59
Been	1, 3-6, 40
Beijer, R. and K.	34
Bink	43
Bleeker, P.	7
Blok, J.	28, 30, 108
Bodde (Prins)	66
Boes Lutjens, D.	37, 42, 108
Bosch, C.J.	v, 15, 28, 108
Bosscher	v, 7, 15, 27, 108, 114
Bousquet, Mr. I.	62
Bousquet, Mr. J.	42
Boyer, C.	43
Braauw	51
Brandt, W.	105
Broese	91
Bromble	64
Broos	86
Brué, graaf A. de	60
Bruijn	76
Camil	45
Campbell, Archibald	44
Cattenburch, Mr. C.A.O. van	38
Cerruti(e)	45-47, 48
Conmanij, Michel	55
Coorengel, J.G.	50, 113
Crab, P. van der	v, 15, 28, 30, 38, 43, 44, 47, 50, 108, 113
Delden, van (commissaris)	64
Dijken, van	33

Dijons, G.	70
Djamaloe	48, 49
Djannoe	48
Doesner	90
Doorn, van	105, 106
Doyer, J.W.	102
Duiet, Th.	60
Edwards	56
Engelfred	60
Gebeh (Danoe)	72
Geissler	9, 32, 33, 40
Goes, H.D.A. van der	20
Grenovius/Gronovius	8
Hajoel Arifin	31
Hassan	58, 68
Hasselt, van	32, 40, 43, 48, 57, 91
Hatuwé	16, 19
Hendrik, W.	48
Hoauwi	86
Hoekoem, David	46
Horst	94, 101, 109
Idries	56
Jaesrich	32, 33
Jonathan	89
Jungmichel	58
Kabaroeri (Sengadji moeda)	86, 88, 91
Kamps	34, 40
Keiser	16
Kergaradie, graaf C. de	60
Klaassen	32, 33
Kneifel, W.C.	90
Koepang	12, 13, 16-19
Kroesen, J.A.	v, 3, 101, 106
Laksamana (Danoe)	35
Latjoei	49
Lenna, G. de	45
Leotardi	60
Liyemi/Lyemi	86
Maclaij/Maklaij, N. Mikluha/Miklouchou	5, 55, 56
Manderk (Maandag)	89
Manggarini	49
Matthijssen	7

Meijer, Dr. A.B.	59, 60
Melvill	11
Menjawas	88
Merek (djodjami)	61
Merekemi	86
Moeid (Sengadjie)	48
Moresby (captain)	64
Mossche	34, 40
Nares (captain)	64
Nicholson (admiraal)	64
Nico	89
Nieuwenhuijs	v, 30, 41, 108
Niks	43, 44
Oldenborgh	v, 2, 80, 84, 109
Oostersee, van	v, 94
Otterspoor	32
Ottow	8, 33
Pannekoek	68
Reijnaldo	60
Renesse van Duivenbode, M.D. van	41, 76
Rinnooij/Rinooi	40, 43
Rode, de	33
Roest, J.L.D. van der	88
Roijer, G. (Lt. ter zee 1e klasse)	20
Roo, de	66
Rosenberg, C.B.H.C. von	20, 58
Rowlinson	64
Rozenberg, H. van	41
Sabjar	61
Sahadjoean (Prins)	80
Said Oemar	76
Sakka	50
Saleh	34
Salim (Danoe)	65
Sanadi	88, 90
Sanadi Noemkarai	88
Schadee, C.M.	105
Schafroff (Kommandant)	55
Schenck, F.	v, 42, 108
Shafto	60
Sinen (Dano)	52
Sivre, Eduard	60

Soeara Tongowaij	34
Sol, A.	71
Stennekes, L.H.	76
Sturler Jr, de	90
Tahasim	34
Teijsman(n), J.E.	45, 55
Tijsofski	41
Tobere	89
Tongowaij (Soeara)	34
Visser, C.M.	7, 8, 108
Vogelenzang	85
Wamooi	88
Wanamai van Kabo	89
Watt, Weduwe	60
Weddik, van	63
Wilson	45
Woelders	40, 43, 57-59
Yule (Lt.)	64

INDEX OF SHIP NAMES

Alexander	45-47
Bali (stationsschip)	57
Bazelisk	64
Bogatir	55, 56
Borneo	91, 93
Bramble	64
Camphuis	82, 83, 87, 92, 93
Challenger (H.B.M. ontdekkingschip)	64
Clara (kolenschip)	48
Coredo	77
Dassoon (Gouvernements Stoomschip)	45
Edi (H.M.)	85-91
Esther Helena	23
Etna (Z.M. stoomschip)	8, 12, 20
Far East	72
Fathouf Hair/Fathool Hair (schooner)	21, 23, 45, 48, 50-52, 58, 60, 66, 72
Fearnot	41
Glatik	97
Havik (Gouvernements Stoomschip)	68, 70, 73, 76
Izoumroud	55-57, 59
Java (Z.M. oorlogsschip)	76, 89, 102
Nassan	55
Nias	102, 105, 106
Phoenix	17, 19
Pionier	97, 100, 101
Po Tang	66
Resident Bensbach	92, 109
Serdang	102
Sing Tjiu	73
Sumatra	102
van Doorn	105, 106
van Goens	102, 106
van Swoll	95, 96, 102, 106
Vitiaz	55
Vittor Pisani	59
Wilhelmina Frederika	43
Zeeduif (Gouvernements Stoomschip)	92, 93
Zeemeeuw (Gouvernements Stoomschip)	85-87, 91, 93, 95-97

APPENDIX I

SULTANS OF TIDORE AND RESIDENTS OF TERNATE, 1850-1909.

An 'x' (ARA) or '**' (ANRI) behind the name of a resident indicates where the original memorandum can be found.

Year	Sultan	Resident
1850		Resident C.M. Visser becomes governor of the Moluccas
1851		C. Sluijter W.L. van Guericke
1852		C.F. Goldmann
1855		J.L. de Dieu Stierling
1856	Death of Achmadul Mansur	J.H. Tobias *
1857	Achmad Safiudin	C. Bosscher *
1860		C.J. Bosch * (aan Van der Crab!)
1861		J. Blok
1863		P. van der Crab (assistent resident ter beschikking) *
1865	Death Achmad Safiudin	
1867	Johar Alam	M.H.W. Nieuwenhuijs *
1869		D. Boes Lutjens
1870		F. Schenck *
1873		S.C.J.W. van Musschenbroek x

1875		A.J. Langeveldt van Hemert
1876		P.F. Laging Tobias x
1879		O.M. de Munnick x
1881		T.G.V. Boreel
1883		D.F. van Braam Morris x
1885		F.S.A. de Clercq x
1888		J. Bensbach
1892	Death Johar Alam	
1894	Johar Mulki	J. van Oldenborgh *
1895		D.W. Horst
1905	Death Johar Mulki Subsequent rule by a commission consisting of the D.O. of Tidore and some Tidorese dignitaries	
1909		K.H.F. Roos x

For the full names of the sultans I refer to the 'Koloniale Verslagen'. For example, Achmad Safiudin's full name in Dutch transcription is Chalifatoel Refadliella Hieladjidz Achmad Safioedien Sjah Kaitjil Arnold Alting.

APPENDIX II

REGISTER DER BESLUITEN VAN DEN MINISTER VAN STAAT GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEDERLANDSCH INDIE VAN PRIMO TOT ULTIMO APRIL 1849, 3 APRIL NO. 24.¹

Gelezen de missive van den Algemeenen Secretaris van 17 february 1849 No. 535, houdende dat de eerste plaatselijke autoriteiten, op Java en de Buitenbezittingen, ten tijde der Oost-Indische Compagnie verplicht waren, om bij aftreding of verplaatsing aan hunnen vervanger over te geven eene zoogenaamde Memorie van overgave, behelzende een overzicht van het gebeurde in de betrokken landstreek, gedurende hun bestuur en van den staat van zaken aldaar op het tijdstip der vervanging;

dat van deze memorien een afschrift aan het Hoofdbestuur te Batavia werd ingezonden.

dat de documenten, dien ten gevolge thans bij 's Gouvernements archief aanwezig,- de voornamste bronnen zijn, uit welke historische kennis kan geput worden, en tot leiddraad strekken in het opsporen van zaken en gebeurtenissen tot het verledene behoorende,- eene opsporing, welke, zonder het bezit dier documenten, niet of slechts met veel moeite, inspanning en tijdverlies, met goed gevolg, zou kunnen geschieden;

dat het is te bejammeren, dat na 1816 niet met die inzending van Memorien van overgave is voortgegaan,- want dat wel, wat nu reeds van het sedert verlopen tijdvak duister is en in het vervolg, wanneer het geheugen van ooggetuigen niet meer zal kunnen geraadpleegd worden, nog duisterder worden - zoo niet geheel in vergetelheid geraken zal,- zou opgehelderd, beschreven en zoowel voor het tegenwoordig als voor het toekomstige bekend en bewaard gebleven zijn;

dat de algemeene verslagen, welke de autoriteiten (sinds 1824) jaarlijks moeten indienen, maar van alle niet jaarlijks ontvangen zijn, en dan nog dikwerf zooveel te wenschen overlaten, voor de geschiedenis slechts als zeer geringe bijdragen kunnen beschouwd worden;

dat intusschen zich voor het algemeen,- doch vooral voor de regering, de behoefte doet gevoelen, om zoo veel mogelijk bekend te zijn met alles, wat op het veld der historie in Nederlandsch Indië is voorgevallen, eene behoefte, welke moeyelijker te vervullen is, naar mate het tijdstip der gebeurtenissen, met welke men zich wenscht bekend te maken,- zich verder verwijdert;

dat de speciale rapporten, welke de Regering van de autoriteiten ontvangt, en die, welke nu en dan door Gouvernements Kommissarissen worden ingezonden, slechts gedeeltelijk in deze behoefte voorzien, en het voordeel missen van een zamenhangend verhaal van gebeurde zaken, toegelicht door de opmerkingen en beschouwingen van hen, onder wier oog dezelve voorvielen en aan wier zorg de

---

¹ Decisions of the governor-general made without consulting the Council of the Indies. ARA, MvK 1814-1849, inv. no. 2717, pp. 22-5.

behandeling of regeling derzelve was toevertrouwd,- terwijl bovendien van zoodanige rapporten voor de geschiedenis meermalen geen nut kan worden getrokken, omdat dezelve niet zelden verloren gaan en meestal, na lang verloop van jaren, bezwaarlijk op te sporen zijn of slechts bij toeval worden opgedolven uit de massa der archieven;

dat het derhalve zeer wenschelijk zou zijn indien aan de autoriteiten op de Buitenbezittingen en aan de Residenten van Soerakarta en Djokjakarta, even als voorheen, de verpligting kan worden opgelegd, om bij aftreding of verplaatsing aan hunnen vervanger eene Memorie over te geven,- zamengesteld in den geest van de vroegere Memorie van Overgave, met last, om van dezelve een afschrift of duplicaat aan het Gouvernement intezenden.

De Raad van Indië gehoord, (advies van den 28en february 1849 No. 684);

Is goedgevonden en verstaan:

Eerstelijk: Te bepalen dat de eerste civiele autoriteiten op de Buitenbezittingen en de Residenten van Soerakarta & Djokjakarta bij aftreding of verplaatsing aan hunnen opvolger zullen behooren te overhandigen eene Memorie van Overgave, en van deze Memorie een afschrift of duplicaat aan het Gouvernement in te zenden.

Ten tweede: Aan de eerste civiele autoriteiten op de Buitenbezittingen en aan de Residenten van Soerakarta en Djokjakarta mede te deelen dat deze Memorien van Overgave zullen moeten behelzen een naauwkeurig, duidelijk en, voor zoo veel noodig, door beschouwingen en opmerkingen toegelicht overzicht van de staatkundige gebeurtenissen, welke gedurende hun bestuur in hun ressort zijn voorgevallen, en verder aanhaling van dagteekeningen en nommers der betrekkelijke beschikkingen of brieven, al zoodanige bijzonderheden omtrent plaatsen, zaken en personen. welker vermelding belangrijk wordt geacht, in de eerste plaats om hunnen opvolger een juist inzicht te geven in den stand van zaken van de betrokken landen, en in de tweede plaats om te strekken als bijdrage voor de geschiedenis dezer gewesten.

Afschrift dezes zal worden gezonden aan den Raad van Indie tot informatie en extract verleend aan de eerste autoriteiten op de Buitenbezittingen, den Resident van Soerakarta en den Resident van Djokjakarta tot informatie en narigt.

LITERATURE

- Baal, J. van, K.W. Galis, R.M. Koentjaraningrat
1984 West Irian, a bibliography. Dordrecht/Cinnaminson: Foris Publications.
- Balk, G.L., F.E.Ch. Hoste
1993 Inventaris van de kaarten en tekeningen van het Ministerie van Koloniën, (1702), 1814-1963. Redaktie en inleiding K. Zandvliet. 's-Gravenhage: Algemeen Rijksarchief, Afdeling Kaarten en Tekeningen.
- Beleid
1907- Politiek beleid en bestuurszorg in de buitenbezittingen. 3 vols. Batavia:
1909 Landsdrukkerij.
- Clercq, F.S.A. de
1890 Bijdragen tot de kennis der residentie Ternate. Met platen en schetsen. Leiden: E.J. Brill.
- 1893 Ethnographische beschrijving van de west- en noordkust van Nederlandsch Nieuw-Guinea. Met medewerking van J.D.E. Schmeltz. Met bijvoeging eener schets der ethnographie van Duits en Britsch Nieuw-Guinea. Leiden: P.W.M. Trap.
- Colijn, H.
1907 Nota betreffende de ten aanzien van Nieuw-Guinea te volgen gedragslijn. Batavia: Landsdrukkerij.
- Fasseur, C.
1979 Een koloniale paradox. De Nederlandse expansie in de Indonesische archipel in het midden van de negentiende eeuw (1830-1870). In: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 92, pp. 162-186.
- Fraassen, Christiaan Frans van
1987 Ternate, de Molukken en de Indonesische archipel. Van Soa-organisatie en vierdeling: een studie van traditionele samenleving en cultuur in Indonesië. Goes: by author.
- Goes, H.D.A. van der, et al.
1862 Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858 door een Nederlandsch Indische Commissie. Amsterdam: Muller.

Goor, J. van

- 1982 Kooplieden, predikanten en bestuurders overzee. Beeldvorming en plaatsbepaling in een andere wereld. Utrecht: HES.

Graaff, M.G.H.A. de, A.M. Tempelaars

- 1991 Inventaris van de Memories van Overgave 1849-1962 op microfiches. Den Haag: Algemeen Rijksarchief.

Haga, A.

- 1884 Nederlandsch Nieuw Guinea en de Papoesche Eilanden c. 1500-1883. 2 vols. Batavia: Bruining; 's-Hage: Nijhoff.

Kamma, F.C.

- 1977 "Dit wonderlijke werk". Het probleem van de communicatie tussen oost en west gebaseerd op de ervaringen in het zendingswerk op Nieuw-Guinea (Irian Jaya) 1855-1972. Een socio-missiologicalische benadering. Oegstgeest: Raad voor de zending der Ned. Hervormde Kerk.

Koloniaal

- 1849- Koloniaal Verslag. (After 1879 these 'Colonial Reports' are annexe C of the Official Parliamentary Reports).

Miedema, J., W.A.L. Stokhof

- 1990 Introduction. *Irian Jaya Source Materials* no. 1. Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS.

Overweel, Jeroen A., Pieter D. Smit

- 1994 Archival sources relating to Netherlands New Guinea history. The archives of the Ministry of Colonial Affairs, 19th century. *Irian Jaya Source Materials* no. 8. Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS.

Polman, Katrien

- 1981 The North Moluccas. An annotated bibliography. With an introduction by Ch. F. van Fraassen. The Hague: Martinus Nijhoff.

Robidé van der Aa, P.J.B.C.

- 1879 Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea ondernomen op last der regeering van Nederlandsch-Indie in de jaren 1871, 1872, 1875-1876 door de heeren P. van der Crab en J.E. Teysmann, J.G. Coorengel en A.J. Langeveldt van Hemert en P. Swaan. Met geschied- en aardrijkskundige toelichtingen door P.J.B.C. Robidé van der Aa. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff.

Ternate

- 1980 Ternate. Memorie van overgave, J.H. Tobias (1857). Memorie van Overgave, C. Bosscher (1859). Jakarta: Arsip Nasional Republik Indonesia. (Penerbitan sumber sumber sejarah no. 11).

Wichmann, Arthur

- 1909 Nova Guinea. Résultats de l'expédition scientifique 1912 néerlandaise à la Nouvelle-Guinée en 1903 sous les auspices de Arthur Wichmann. Vol. I, Entdeckungsgeschichte von Neu-guinea (bis 1828). Vol II 1re partie: 1828 bis 1885 (1910). Vol. II 2è partie: 1885 bis 1902 (1912). Leiden: Brill.

SERIES IRIAN JAYA SOURCE MATERIALS - LIST OF PUBLICATIONS

- IJSM General*
- 1 Miedema, J. and W.A.L. Stokhof
Irian Jaya Source Materials: Introduction, Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS, 1990 (vi + 33 pp.)
- Series A*
- 2 Miedema, J. and W.A.L. Stokhof (eds)
no 1 *Memories van Overgave van de Afdeling Noord Nieuw-Guinea*, Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS, 1991 (xiv + 201 pp.)
- 3 no 2 *Memories van Overgave van de Afdeling West Nieuw-Guinea (Part I)*, Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS, 1992 (xv + 168 pp.)
- Series B*
- 4 Smits, L. en C.L. Voorhoeve (eds)
no 1 *The J.C. Anceaux Collection of Wordlists of Irian Jaya Languages, A: Austronesian Languages (Part I)*, Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS, 1992 (vi + 279 pp.)
- 5 no 2 *The J.C. Anceaux Collection of Wordlists of Irian Jaya Languages, A: Austronesian Languages (Part II)*, Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS, 1992 (vi + 288 pp.)
- Series A*
- 6 Miedema, J. and W.A.L. Stokhof (eds)
no 3 *Memories van Overgave van de Afdeling West Nieuw-Guinea (Part II)*, Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS, 1993 (xv + 396 pp.)
- 7 no 4 *Memories van Overgave van de Afdeling Zuid Nieuw-Guinea*, Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS, 1993 (x + 109 pp.)
- General*
- 8 Overweel, J.A.
Archival Sources Relating to Netherlands New Guinea History: the Archives of the Ministry of Colonial Affairs 19th Century (with floppy disk), Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS, 1994 (x + 160 pp.)
- Series B*
- 9 Smits, L. and C.L. Voorhoeve (eds)
no 3 *The J.C. Anceaux Collection of Wordlists of Irian Jaya Languages, B: Non-Austronesian Languages (Part I)*, Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS, 1994 (vi + 281 pp.)
- 10 no 4 *The J.C. Anceaux Collection of Wordlists from Irian Jaya Languages, B: Non-Austronesian Languages (Part II)*, Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS (forthcoming)
- 11 no 5 *The J.C. Anceaux Collection of Wordlists from Irian Jaya Languages, B: Non-Austronesian Languages (Part III)*, Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS (forthcoming)

Irian Jaya Source Materials No. 13

General

- 12 Overweel, J. A. (ed.)
Archival Sources Relating to Netherlands New Guinea History: the Archives of the Ministry of Colonial Affairs (early 20th century), Leiden/Jakarta: DSALCUL/IRIS (provisional title; forthcoming)
- 13 *Topics relating to Netherlands New Guinea in Ternate Residency Memoranda of Transfer and other assorted documents*, Leiden/-Jakarta: DSALCUL/IRIS (x + 143 pp.)

Series B

- 14 no 6 Miedema, J. (ed.)
Texts from the Oral Tradition in the South-Western Bird's Head Peninsula of Irian Jaya: Teminabuan and Hinterland, Leiden/Jakarta, DSALCUL/IRIS-ISIR, 1995 (vi + 98 pp.)